

LXXI. ÉVF. 4. SZÁM

ÖTÖDIK FOLYAM

1955. OKTÓBER—DECEMBER

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

1955

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI
FŐBIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztőbizottság

DEZSÉNYI BÉLA (helyettes szerkesztő), HARASZTHY GYULA, KOVÁCS MÁTÉ,
KÓHALMI BÉLA, MÁTRAI LÁSZLÓ, VARJAS BÉLA

Felelős szerkesztő

VARJAS BÉLA

E szám munkatársai: MORAVEK ENDRE, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának osztályvezetője, VEREDY GYULA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, ESZE TAMÁS, a történettudományok kandidátusa, BORSA GEDEON, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, TRÓCSÁNYI ZOLTÁN ny. egyetemi tanár, BÁN IMRE egyetemi docens, Debrecen, BERTÓK LAJOS, a debreceni Egyetemi Könyvtár munkatársa, DONÁTH REGINA, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, V. WINDISCH ÉVA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, WALLESHAUSEN GYULA, az Agrártudományi Egyetem munkatársa, GÖDÖLLŐ, BIBÓ ISTVÁN, a budapesti Egyetemi Könyvtár munkatársa, FALVAI ALFRÉD, a Cukoripari Kutatóintézet könyvtárosa, MALLER SÁNDOR, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, HORÁNYI MÁTYÁS, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, PAPP SÁMUEL, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, SZALATNAI REZSŐ, a budapesti Egyetemi Könyvtár munkatársa, BÉLAY VILMOS, a Levéltárak Országos Központja munkatársa.

Technikai szerkesztő

DÖRNYEI SÁNDOR

Kiadványtípusok a katalogizálás szempontjából

(Vázlat)

A katalogizálás legelső gyakorlati kérdése a különböző kiadványtípusok felismerése. Ha a címfelvétel-készítő meg tudja állapítani, hogy a feldolgozandó kiadvány melyik katalogizálási kategóriába tartozik, a katalogizálási szabvány segítségével a kezdő könyvtáros is el tudja végezni feladatát. Viszont hiába tudja akár kívülről is az összes felvételi szabályokat, mindaddig súlyos hibákat fog elkövetni, amíg például a sorozat és a periodika között nem tud biztosan különbséget tenni; hiába ismeri a szabályokat, ha nem képes eldönteni, hogy annál a könyvnél, amelyről címleírást kellene készítenie, a sorozatra vagy a periodikára vonatkozó szabályokat kell-e alkalmaznia.

A tipológia némi helyettesítői, a kézikönyvekben, szabványokban itt-ott előforduló definíciók, meghatározások, nem pótolhatnak egy alapos tipológiai bevezetést. Eltekintve attól, hogy több esetben nem elég pontosak és kielégítőek, kiragadott használatuk, elszigeteltségük éppen a többi típustól való fontos különbségekre vagy az azokkal való egyezésekre nem mutatnak rá elég hangsúllyal. A magyar könyvtári szakirodalomnak a tipológia kérdésével, mint a könyvtári katalogizáló munka alapkérdésével összefüggő előadásban oly módon kell foglalkoznia, hogy ez az elsőrendű fontosságú gyakorlati kérdés elméleti vonatkozásban is kimerítően tisztáztassék: folyamatos tárgyalás formájában a megegyezések, illetve az elválasztó jellemvonások élesen ki-domborodjanak. Az alábbi vázlat erre akar kísérletet tenni.

*

Ha a kiadványok katalogizálási típusait akarjuk szemügyre venni, abból kell kiindulnunk, hogy alapjában véve két nagy kiadványcsoportot kell megkülönböztetnünk; a megkülönböztetés alapjául pedig a kiadó (közreadó testület, szerkesztő stb.) azon szándéka szolgál, hogy a kiadványt az egyszeri kibocsátás, a lezártág, befejezettség jegyében, vagy pedig ellenkezőleg: a lezáratlanság, a folytatni akarás, a szándékos befejezetlenség igényével akarja publikálni.¹ Ennek a szándéknak különbözősége alapján kell a kiadványokat katalogizálási típus tekintetében két nagy csoportra bontanunk: az (I.) egyszeri (magyar műszava nincs) és (II.) folytatásos művek nagy alapkategóriára. És itt mindjárt egy félreértési lehetőséget kell tisztáznunk. Mint arra rámutatunk, az »egyszeri megjelenés« a megjelentetési *szándék* milyenségére vonatko-

¹ Félreértések elkerülése végett: egész fejtegetésünk nyomdai vagy ahhoz hasonló sokszorosítási (stencil, rotaprint stb.) eljárással készült kiadványokra vonatkozik, és ezek közül sem tárgyalja a különleges katalogizálást igénylő kiadványfajtaikat (kották, térképek stb.).

zik; arra, hogy a kiadványt nincs szándékában a közreadónak (kiadónak, szerkesztőnek stb.) huzamosabb, bizonytalan, de mindenesetre hosszabb ideig rendszeresen folytatni, nem pedig arra, hogy az ilyen »egyszeri« kategóriájú műnek feltétlenül, összes részeiben is ténylegesen egy napon vagy egy órában kell a sajtót elhagynia. A lényeg az egyszerűség, a befejezettség, lezárttság szándéka, nem pedig a *technikai megjelenés egyszerűsége*. Ilyen »egyszeri« mű is jelenhetik meg több részletben, sőt huzamosabb idő alatt is, különösen ha több kötetes műről van szó. Ez azonban mégis egyszeri, lezárt munka lesz, ha esetleg több évre is elnyúlik a megjelenése, mert kiadója nem akarja tovább folytatni, ha a tervezett kötetekkel a mű teljes egészévé, lezárt egységgé válik. Például, hogy csak kivételesen előforduló, de jellemző esetre is utaljunk: a British Múzeum katalógusai éveken vagy évtizedeken keresztül jelennek meg, mégsem tekinthetők periodikáknak, mert az évtizedeken át megjelent kötetek végeredményben egy egyszeri, lezárt egyetlen művet alkotnak, mint ahogyan azt közreadója előzetesen tervbevette, amikor elhatározta, hogy x kötetben, de egyetlen katalógus-corpusban megjelenteti a könyvtár anyagáról szóló címléírásokat, ha ez a nagy vállalkozás technikai okokból csak huzamosabb időtartam alatt valósítható is meg. A bizonyos időre elhúzódó megjelentetés tehát a mi fogalomalkotásunk szempontjából nem azonos, és nem tévesztendő össze a folytatólagos megjelentetéssel. De ami példánkból hatalmas, sok kötetes művekre vonatkozólag megállapítható, természetesen ugyanolyan gyakran előfordul kisebb terjedelmű, két vagy több kötetes »egyszeri« műveknél. Sőt: még egy kötetes könyveknél sem ritka a füzetekben, »Lieferung-okban való megjelenés, amitől persze a lényegében véve »egyszeri« megjelenésű műből nem lesz periodika.

I. Ezek előrebocsátása után vegyük szemügyre az első nagy csoportot, az »egyszeri« megjelenésű műveket. Ezek első alfaja *a)* az ún. »önálló« vagy »egyes« művek kategóriája. Közkeletű magyar elnevezései azt akarják hangsúlyozni, hogy »magábanvalók«: semmi nagyobb keretnek (gyűjteménynek, sorozatnak) nem tagjai, semmiféle szervezeti vagy formai kapcsolatban nem állnak más kiadvánnyal.² Természetesen lehetnek egy vagy több kötetesek, szellemi létrejöttüket illetően pedig egy vagy több szerzősök vagy szerző nélküliek (ún. »anonym« művek).

Itt nyomatékosan hangsúlyozzuk, hogy az »önálló« műveknek nem csak egy, hanem több szerzőjük is lehet. A lényeg az, hogy ez a több szerző *egyetlen* műnek megírására társult egymással, és az általuk megírt részek ennek az *egyetlen* műnek csak önállólan részletei, melyek külön műnek nem tekinthetők, önmagukban külön művet nem alkotnak. Ha tehát nem is olvad fel társszerzőségük hozzájárulása annyira, hogy az egészből ki sem elemezhető (például szótáraknál, sok lexikonnál, társszerzőségben megírt számos szép-

² Az, hogy lehetnek egy nagyobb kiadványból külön kiadva (»különlenyomat«), nem változtat a *most már* kétségtelen önállóságuk tényén (azért *különlenyomatok*). Csak *eredetijük* része egy nagyobb katalogizálási egységnek: egy folyóiratfüzetnek vagy egy nagyobb kötetnek. Viszont az ún. »brosúrák« nem mindig »önálló művek«. A brosúra ugyanis nem kiadványtípus a mi értelmezésünkben, csak nagyság-, terjedelmekategória: kisterjedelmű kiadvány. Ez természetesen lehet minden nagyobb kerettől független, »egyes mű«, de igen gyakran a gyűjtemény fogalma alá tartozó cikkgyűjtemény, sőt sorozatban megjelenő füzet is. Katalogizálási szabályzatban tehát felesleges külön rendelkezéseket előírni a brosúrákkal kapcsolatban; ha megteszik ezt egyes szabályzatok, nem azért teszik, mert jellegük miatt az szükséges lenne, hanem kizárólag gyakorlati, egyszerűsítési célból.

irodalmi vagy tudományos műnél), ha külön is »jegyzik« valamely mű egyes cikkelyét, fejezetét vagy kötetét, ennek a résznek semmiesetre sem szabad annyira függetlennek, önállónak lenni katalogizálási szempontból, hogy magában is külön »egyes műnek«, »önálló műnek« legyen tekinthető, hanem csak egy egyes mű szerves részének, mert ellenkező esetben az már egy további kategóriába, a gyűjtemények kategóriájába esik, amely az »egyszeri«, első nagy kategória második alosztálya.

b) A »gyűjtemények« alfaja több, eléggé változatos kisebb kategóriára oszlik. Legegyszerűbb, legkönnyebben felismerhető ezek közül az a kiadványcsoport, amely már megjelent művekből, írásos emlékekből vagy a nép nyelvén élő szellemi alkotásokból állít most elő egy újabb művet. Ebbe a csoportba tartoznak tehát az antológiák, kresztomatiák, törvénygyűjtemények, aktapublikációk, de mese- és népdalgyűjtemények, énekkönyvek, közmondás- és feliratgyűjtemények stb. is. (Külön jegyezzük itt meg, hogyha ezek összegyűjtőjeül, sajtó alá rendezőjeül nem testület, hanem egyes személyek vannak megnevezve, úgy őket tekintjük a gyűjteményes kiadvány szerzőiül, annak érzékeltetésére, hogy a kiválogatás, összeállítás szellemi munkája egyéni bélyegüket is ráütötte e gyűjteményre, ha annak tulajdonképpeni szerzői nem is ők, hanem az összegyűjtött anyag eredeti alkotói: írók, törvényhozók, hivatalos iratok ellenjegyzői vagy fogalmazói, anonim népi művészek stb. A gyűjteményes jelleget a gyűjtők, szerkesztők, közreadók szerzői kezelése sem moshatja el, illetve teheti vitássá.) Talán nem felesleges megjegyeznünk, hogy az e kategóriába eső kiadványok is lehetnek több kötetesek.

A gyűjtemények legnépesebb és egyben legváltozatosabb fajtája a különböző cikk-, tanulmány-, illetve monográfia-gyűjtemények. A változatosságot — és kezdő katalogizáló számára — a nehezebb áttekinthetőséget itt tulajdonképpen semmi más nem okozza, mint a címek feltüntetésének és elhelyezésének váltakozó módja, amely néha esetleg megzavarja a tisztánlátást. A gyűjtemény ugyanis, mint már említettük, több, egymagában is önálló műnek egy nagyobb közös műben való közreadása. A változatosságot — és néha a zavart — az szokta kiváltani, hogy a részműnek szerzői és címei nem mindig vannak a gyűjtemény címlapján feltüntetve, illetve a gyűjteményes műnek nincs mindig külön, összefoglaló gyűjteménycíme is. A lehetséges, illetve előforduló variációk ezek után a következők: 1. a gyűjteménynek nincs külön összefoglaló gyűjteménycíme; a címlap a gyűjtemény részműveit egyszerűen felsorolja egymás után (pl. BENES Lajos: *Az általános sebészet*. — ERDÉLYI Mihály: *A röntgensugár alkalmazása a sebészetben*. — SZABOLCS Zoltán: *A dagاناتok sebészete*); 2. a gyűjteménynek csak közös gyűjteménycíme van (pl. *Szülészeti és nőgyógyászati közlemények*. Jubileumi kötet FRIGYESI József 70 éves születésnapjára. Írták és kiadták tanítványai); 3. a gyűjteménynek csak közös gyűjtőcíme van, de ez előtt — mintegy társszerzőként tekintve — a címlap a részművek szerzőit is feltünteti (pl. MOLOTOV — RÉVAI — DUCLOS: *A béke védelméről*); 4. a gyűjteménynek külön gyűjtőcíme is van, de emellett a címlap a részcímeiket is teljes egészében feltünteti (pl. *A művészet könyve*. LYKA Károly: *A képzőművészetek történeti és technikai fejlődése*. KACSÓH Pongrác: *A zene fejlődéstörténete*. — Vagy: *Egyetemes történelem*. 4. HANÁK Péter: *A legújabb kor története*). A négy variáció közül a 2. gyakrabban, a 4. igen gyakran előfordul; itt is megemlítem, hogy természetesen mind a négy variáció több kötetes is lehet; a 4-es pedig rendszerint ilyen szokott lenni („gyűjteményes mű”).

Meg kell jegyeznünk, hogy a gyakorlatban a 2. és 4. kategória felismerése, típusának kétségtelen megállapítása sokszor nehéz, egyes esetekben pedig szinte lehetetlen, különösen ha az illető kiadványból csak egyetlen kötet van a katalogizáló könyvtárának birtokában. A 2. kategória — ha címlapja vagy annak tipografiai elrendezése, esetleg a könyv egyéb helye (előszava stb.) nem közli vagy nem árulja el az ellenkezőjét, — esetleg periodikus kiadvány is lehet. Egy fejezet vagy kötet alapján — ha a kiadó, közreadó vagy szerkesztő sehol és semmiképpen nem mondja meg azt, — a katalogizáló csak ösztönöztetéseire hagyatkozhat annak eldöntésében, hogy az illető katalogizálási egység egy alkalommal közzétett tanulmányok gyűjteménye-e, amely esetben a fenti 2. kategóriába tartozik, vagy ugyanolyan címmel folytatólagosan is megjelenik-e, amely esetben viszont az alább tárgyalandó, egészen más típusú kiadványcsoportba: a periodikák kiadványcsoportjába fog tartozni, és ez esetben nyilvántartása, katalogizálása, sőt raktári elhelyezése is egészen más módon és más szabályok alapján történik, mint az első esetben. (Természetesen eldönti a kérdést — mégpedig a periodika irányában, — ha a könyvtár állományában még legalább egy azonos című, azonos kiadójú, azonos külalakú, csak terjedelmében, esetleg kiadási évében eltérő kiadvány is található.)

Ugyanilyen nehézség merülhet fel a 4. kategóriába eső kiadványoknál. Itt az elhatárolás a sorozatok felé járhat nehézségekkel. Nem mindig dönthető el kétségtelenül a rendelkezésünkre álló felvételi anyagból, illetve bibliográfiai segédeszközökből, hogy az előttünk fekvő keretmű-részlet egy előzetesen végleg megtervezett, tartalmilag is egységes egészet alkotó elhatárolt nagyobb *gyűjteménynek* egy részlete, amelyikre a befejezettségre törekvés, az »egyszeri« megjelenés szándéka a jellemző, vagy pedig csak egy lazán összefüggő, bármikor tetszőlegesen folytatható, sőt tudatosan folytatni szándékolt, esetleg csak a közös sorozatcím igen laza kötelékével összetartott *sorozat*. Amennyiben kétely merülne fel, s ezt semmi eszközzel sem tudjuk eloszlatni, gyakorlatilag a helyes eljárás az, hogy minden olyan esetben, amikor az összefoglaló közös cím szoros szerves tartalmi összefüggésre utal (pl. Kézikönyv, Grundriss stb. stb.), vagy amikor a tipográfiai elrendezés ezt a szerves tartalmi összefüggést hangsúlyozza (pl. egy egész külön keret-címlappal), úgy a keretmű gyűjtemény voltát nem tekintjük vitásnak, kétes esetekben viszont sorozatnak vesszük azt, s eszerint katalogizáljuk. A tévedési veszély-százalék az utóbbi esetben kisebb.

Az »egyszeri« megjelenésű művek második nagy kategóriájának, a »gyűjtemények«-nek egy további kisebb alfaja az ún. szerzői gyűjtemény: az a gyűjtemény, amely egyetlen szerző műveit adja közre lezárt, befejezett kiadásban akár a maguk teljességében (összes, szemelvényes művek), akár antológiá-szerűen, — egy vagy több kötetben. (Az »egyszeri« jelleg különbözteti meg ezt a kiadványfajtát az ún. »szerzői sorozattól«, amelynek ellenkezőleg: a »folytatásosság« a jellemző vonása. Ez utóbbiról a maga helyén még meg fogunk emlékezni.)

Vannak olyan nézetek, amelyek szerint »szerzői gyűjtemény«-ről nem lehet beszélni. Ezt azzal igyekeznek megokolni, hogy a »gyűjtemény« lényeges alkotó eleme a részek tartalmi összefüggése, szerves egysége, márpedig — e nézetek szerint — az ilyen szerzői keretműnek részkötetei teljesen heterogének, és köztük semmiféle tartalmi összefüggés nincsen. Mondanunk sem kell, hogy ez az okoskodás igen felületes és formalista. Ha kissé jobban meggondoljuk, el kell ismerni, hogy elképzelni sem lehet szerveesebb, egységesebb összefüggést

annál, hogy a részek egyetlen szerzőnek, egyetlen agynak termékei. A »szerzői gyűjtemény« tehát nemcsak hogy meglevő kategória, hanem az egy szerzős keretművek legnagyobb része — rendszerint befejezett, lezárt írói oeuvre (klasszikusok stb.) újabb és újabb összes vagy válogatott műveinek kiadásairól lévén szó — nem »folytatásos« jellegű szerzői sorozat, hanem az »egyszeri« kategóriájú szerzői gyűjtemény fogalma alá esik.

A »gyűjtemény« utolsó alfajának azokat a kiadványokat szokás tekinteni, amelyeknél egy főkiadványt kisebb, rokon tárgyú, a főkiadványt bizonyos értelemben kiegészítő kiadványok teszik teljessé. Ennek a kategóriának is többféle variációja lehet: vagy fel vannak említve ezek a kiegészítő művek a kiadvány címlapján, vagy nincsenek, hanem csak függelékként vagy hasonló módon vannak »hozzányomva« ahhoz; vagy folytatólagó slapszámozással, de szabályszerű külön címlappal vannak a főkiadvánnyal »egybenyomva«, vagy pedig — a legönállóbb esetben — külön lapszámozással, önálló címlappal, tehát teljesen külön kiadásban, mindössze a kiadó által adott közös borítófedél által egyesítve jelennek meg. A világosabb elkülönítés szempontjából a legutóbbi — egyébként elég ritka — esetben, amelyet a magyar katalogizálási szabvány is »kiadói kolligátum« név alatt ismer, szerintünk célszerűbb lenne a »kolligátum« kifejezést kerülni, és ezt az utolsó esetet is az ebben a bekezdésben felsorolt többi fajtákkal együttesen »nyomdai« vagy »kiadó gyűjtőkötet«-nek kellene neveznünk, s így egyetlen csoportba összefoglalnunk azokat, anélkül hogy mindegyik variációra külön nevet vagy definíciót iparkodnánk alkotni. Ilyen módon a »kolligátum« elnevezés kizárólag az igen gyakori önkényes összekötések megjelölésére lenne felhasználható, amelyeket a könyvkötő önkényesen, a leggyakrabban teljesen heterogén jellegű kiadványokból állít össze. A katalogizálók eligazodását, könnyebb munkáját lényegesen előmozdítaná egy ilyen fogalmi és kategória-egységesítés, és egyben elkerülhetővé tenné, hogy a »kolligátum« közös elnevezéssel egy típuskategóriát (»kiadói kolligátum« = kiadói, nyomdai gyűjtőkötet) és egy nem típus-kategóriát (tulajdonképpen kolligátum = könyvkötői önkényes összekötései akár a legkülönfélébb típus-kategóriáknak), tehát »nem egynemű« fogalmakat egyesítünk egy kalap alatt, ahogyan az a magyar szabványban is történik.

A kiadványok eddig tárgyalt I. nagy kategóriájával, az ún. »egyszeri« kiadványokkal szemben a II. nagy kategória a »folytatásos« vagy folyamatos kiadványoké. Ezek legegyszerűbb alfaja a) a sorozat. A sorozat a két nagy kategória közti átmeneti alak; tulajdonképpen csak a folyamatos megjelenés kapcsolja a II. nagy kategóriához, hiszen kétségtelen, hogy a sorozat egyik legjelentősebb vonása az, hogy megjelenése huzamos, illetőleg elvileg határtalan időtartamra van tervezve. Éppen ezért egy sorozat sohasem fejeződik be, legfeljebb megszakad vagy megszűnik, ellentétben az első nagy kategóriának alfajaival: az egyes művekkel vagy gyűjteményekkel, amelyek — ha tervbevett összes füzeteik vagy kötetek megjelenése valami okból elmarad — befejezetlenek, csónkák maradnak. A sorozatot a gyűjteménytől az is megkülönbözteti, hogy részkötetei nem egy előre teljes céltudatossággal, határozottan megszabott terv által kitűzött pontos váz szerint épülnek ki egyetlen szerves egészé, hanem legtöbbször teljesen heterogének: egymásutánjukat, sőt kiadatásukat is többnyire a véletlen, az aktualitás, az adódó alkalom, az érdeklődés indokolják meg, és azokat igen gyakran csak egyetlen elem: a kiadó vagy közreadó testület által adott közös, összefoglaló cím, a sorozatcím — s esetleg az azonos külalak — tartja össze, ami nem tekinthető túl erős

szerves köteléknek (»*Sammlung Göschel*«). Természetesen vannak — lényegesen kisebb számban — olyan sorozatok is, amelyek tárgyi szempontból is homogenitásra törekednek (egy-egy egyetemi intézet, szakegyesület stb. stb. sorozatos kiadványai), de hangsúlyoznunk kell, hogy ezekből a részkötetektől a közös cím, a rokon tárgy és gyakran azonos külalak mellett sem lesz soha »gyűjtemény«, mert a tervszerű, befejezettségi igényű »egyszeriség« — amely a gyűjteményre jellemző — hiányozni fog ezekből a külön-külön zárt egységet képező részkötetektől: egymásutánjuk nem egy lezárt, kerek befejezett egységet fog kiadni, hanem befejezetlen, elvileg korlátlan ideig és kötetszámgig folytatható láncolatot.

Folyamatos jellege mellett is a sorozat a közeli rokon benyomását kelti az »egyszeri« kiadványok két nagy csoportjával: az »egyes« művekkel és a gyűjteményekkel, és alig emlékeztet a periodikákra, amelyekkel pedig lényegi rokonságban áll. Ennek magyarázata az, hogy a sorozat részkötetei — ha nem lennének részei egy nagyobb keretnek, jelen esetben a szóbanforgó sorozatnak — rendszerint »önálló« művek vagy gyűjtemények lennének; jóval ritkább eset az, hogy a sorozaton belül részkötetként periodikával találkozunk.

Jegyezzük meg még a »sorozat« általános jellemzésénél, hogy részköteteinek rendszerint — de egyáltalán nem mindig — sorozatszámja is van, és ugyancsak rendszerint azonos kiadónál és egyforma kiállításban jelennek meg.

A sorozat egy különleges fajtájára fentebb már más vonatkozásban utaltunk: ez az ún. szerzői sorozat³ egy szerző műveinek olyan sorozat keretében történő kiadása, amely az író folyamatosan megjelenésre kerülő munkáit foglalja magába. Ilyen rendszerint élő és még alkotó szerzők összes műveinek kiadása, amely azoknak nemcsak régebben megjelent műveit öleli fel, hanem új alkotásaikat is.

A második nagy kiadványcsoport második — óriási terjedelmű — alfaja *b*) az időszakos kiadványok vagy periodikák. DOBROVOLSZKÁJA—SAMURIN nyomán — az időszaki kiadványok megkülönböztető vonásait a következőkben sorolja fel:

»1. A kiadvány megjelenését határozatlan időre tervezik; nincs megszabva az idő, amikor befejezést nyer. Ez a jellemvonás különbözteti meg az időszaki kiadványokat a több kötetes művektől, amelyeknél előre megállapítják a kiadásra kerülő kötetek, részek stb. számát, sőt néha a kiadvány befejezésének időpontját is.

2. Az egyes számok, kötetek stb. több-kevesebb szabályszerűséggel látnak napvilágot. A megjelenés szabályszerűsége különbözteti meg az időszaki kiadványt a sorozattól.

3. Helyet kap az időszerű, aktuális anyag a társadalompolitikai, tudományos, irodalmi, zenei életre stb. vonatkozó külön cikkek, szemlék, krónika alakjában.

4. Az egyes számok, kötetek, füzetek stb. különféle szerzők különféle tárgyú cikkeit közlik.

5. Vegyes cikkeket vagy szerkesztőségi cikkeket találunk benne.

6. Tervszerűség jellemzi a kiadványt. Ez éppúgy kifejeződik a szervezett szerkesztőségben, mint az egyes számok megjelenésében mutatkozó rendszerességben, vagy az olvasók között való szervezett szétosztásban, amit az előfizetés biztosít stb.

³ A magyar szabványban (MNOSz 3424.) a szerzői sorozatra felhozott példa helytelen; az szerzői gyűjtemény.

Nem kell valamennyi felsorolt ismertetőjelnek meglennie minden időszaki kiadvány esetében. Elég, ha néhányuk jelen van, már időszakinak vehetjük a kiadványt . . . »

Ezek a megállapítások a periodikákra — ha azok különböző alfajait nem próbáljuk pontosabban elhatárolni — általában jellemző vonásokat domborítanak ki. Általánosságban meg kell még jegyeznünk a következőket: A 2. pontban szereplő »több-kevesebb szabályszerűséggel« kifejezésben az első szavakat kell hangsúlyoznunk. A tiszta periodikák mellett, amelyek nevükhöz híven tényleg pontos szabályszerűséggel jelennek meg, bizony sok a »nem periodikusan« megjelenő periodika is, amelyek periodika-jellegét nem a megjelenés időközének mindig azonos nagysága adja meg, hanem csak az, hogy olyan korlátlan időtartamra tervezett kiadvány, amely egymás után következő számokból, évfolyamokból vagy más folyamatos részegységekből tevődik össze. Ennek az alapján még esetleg össze lehetne téveszteni egyes fajtáit a sorozatokkal, megállapításainkat tehát ki kell még egészíteni egy jellegzetes vonással: az időszak kiadvány részegységei belső formában eltérnek a sorozatok részköteteire jellegzetes »önálló« mű és »gyűjtemény« típusoktól, s amazoknak egyedi elkülönültségével és teljes heterogenitásával szemben ezek a periodika-részegységek belső összefüggésben állnak a megelőző részegységekkel; azokkal jellegben és tartalomban nagy hasonlóságot mutatnak; sok esetben ugyanannak a kiadványnak csak egy újabb, átdolgozott, javított, a megjelenési idő állapotáig tovább kiegészített, de belső felépítésben, elrendezésben, szerkezetben és természetesen külső alakban igen hasonló változatai.

Az időszak kiadványnak három nagy és egymástól világosan elkülönülő válfaja van: a hírlap, a folyóirat és az ún. nem folyóiratjellegű időszak kiadvány.

1. A *hírlap* jellegzetessége az aktuális híryanag közlése. Természetéből folyik, hogy rövid időközönként — rendszerint egy naptól egy hétig terjedő időtartam alatt egyszer vagy többször — jelenik meg. Majdnem mindig első pillanatra felismerhető, »könnyű« alfaj.

2. Ugyanezt mondhatjuk a *folyóiratról* is. A különböző definíciók kiemelik jellegzetességei közül azt, hogy egységként van szerkesztve, és hogy meghatározott tárgykörben rendszerint különböző szerzőktől tanulmányokat, közleményeket tartalmaz, de nem aktuális hírközlő céllal. (Jegyezzük meg, hogy ritka esetben egy szerző egymaga is adhat ki folyóiratokat, mint ahogyan azt irodalmunkban pl. BRÓDY Sándor, ERDŐS Renée stb. tette.) A folyóirat különleges fajtája az ún. részcímes periodika, amely mindig jobban elterjed, különösen Amerikában, Japánban és az észak-európai államokban. Tulajdonképpen kétarcú műfaj: egyszerre periodika is, sorozat is. Egy több nagyobb cikket tartalmazó folyóiratkötet helyett a cikkeket külön-külön fejezetben, önállóan, egyenként hozza, — nyilván a könnyebb és jobb értékesíthetőség céljából —, összefoglaló közös címmel, mintha sorozat lenne, de — és ezáltal válik periodikává — a füzetek fölé évfolyam- (vagy ezzel egyenlő értékű és jellegű egyéb) számozást iktat be, s a teljes évfolyamot összefoglaló címlappal és legtöbbször tartalommutatóval látja el. (Katalogizálás szempontjából a részcímes periodikákat nem szabad egyszerű, sommás periodika-címleírással elintézni, hanem a részekről vagy egyenkénti címleírásokat kell készíteni, mint a sorozatoknál, vagy ún. elemző leírást.)

3. Az ún. »nem folyóiratjellegű időszak kiadvány« csoportjába esik mindaz, ami periodikusan jelenik meg ugyan, de sem a hírlap, sem a folyóirat

kategóriájába nem tartozik. Ilyenek a rendszeresen megjelenő évkönyvek, almanachok, zsebkönyvek, naptárak, címtárak, névtárak, főiskolai és egyetemi tanrendek, iskolai értesítők, időszakonként megjelenő statisztikai adatközlések, országgyűlési iratok, törvény- és rendeletgyűjtemények, testületi jelentések, folyamatos bibliográfiák stb. stb. Igen sok köztük a nem egyéni, hanem testületi szerző fogalma alá eső kiadvány. A kiadványtípusok területén uralkodó elvi tisztázatlanságra jellemző példa, hogy ezt a csoportot, amely nyilvántartás, kezelés és katalogizálás szempontjából — már csupán célszerűségi okokból is — teljesen nyilvánvalóan ugyanolyan elbánást igényel, mint pl. a folyóiratok, hazánk nagy könyvtárainak legtöbbszörében is egészen a legújabb időkig nem a periodikákkal együtt kezelték és tárolták, hanem a tőlük jellegben teljesen elütő egyéb kategóriákkal: az »önálló művekkel«, gyűjteményekkel és sorozatokkal együttesen.

A gyűjteményekről szólva, már említettük, hogy a katalogizáló sokszor zavarba jöhet annak megítélésénél, hogy valamely kiadvány egyszeri gyűjtemény-e vagy periodikus megjelenésű kiadvány. Ugyanazt megállapíthatjuk most a periodika-sorozat vonatkozásban is. Különösen az orosz »*Trudü*« név alatt megjelent munkálatok esetén sokszor jogos kétely merülhet fel a tekintetben, hogy az illető »*Trudü*« kötetei lazán összefüggő sorozat tagjai-e, és az illető »*Trudü*« itt olyan egyszerű sorozatcím-e, akárcsak pl. az »*Olcso Könyvtár*«, vagy pedig ez a cím itt és ebben az esetben nem jelent-e belső formában sokkal zártabb és már más típust képviselő valóságos, folyóiratjellegű periodikát, folyamatos évfolyamszámozással, annak ellenére, hogy az előttünk fekvő részleg egyébként maga is befejezett rész; tehát az egész együtt szabatosan: nem esik-e a »részcímes periodika« megjelölése alá. Ezt a kérdést is csak több, ugyanolyan című részkötet vagy füzet összehasonlítása, a tipográfiai elrendezés, esetleg az előző vagy valami megbízható segédeszköz döntheti el megnyugtató módon. Ha egyetlen füzet birtokában semmi támpontot sem sikerül kapnunk kételyünk eldöntésére, kezeljük a kiadványt egyelőre részcímes periodikának — ez mindenképp biztosítja a szóbanlevő füzet teljes feltárását —, a legközelebbi rész birtokában már majdnem biztosan sikerülni fog eldöntenünk az összehasonlítás segítségével a »sorozat vagy részcímes periodika« bonyolult kérdését.

A legutóbb fejtegetett gyakorlati kérdésből is látszik, hogy véleményünk szerint mindig lesznek esetek, ahol a szabályok cserbenhagynak. Célunk így nem is lehetett a kiadványtípusok éles elhatárolásának, különböző alcsoportjaik jellemzésének megkísérlésével az, hogy a könyvtárosok kezébe varázspálcát adjunk. Sőt: még azt sem állítjuk, hogy ez a beosztás, amelyet fentebb alkalmaztunk, az egyetlen helyes, csálthatatlan és minden jellemző szempontot felölelő. Hiszen jóformán ahány szabályzat és definíció van a szakirodalomban, valamennyi eltér egymástól, akár a típusok (és alfajaik) elhatárolásában és csoportosításában, akár jellemző vonásaik felismerésében.⁴

⁴ Igen jó példa erre a keletnémet könyvtárosok újabban közzétett, új egységes német katalogizálási szabály-tervezete (I. részlet), (*Regeln für den alphabetischen Katalog an wissenschaftlichen Bibliotheken*, Zentralbl. für Bibliothekswesen. 68. Jg. 1954. 1/2. H.) amely — eléggé nem helyeselhető módon — típusmeghatározásokkal kezdődik, s amely a mi »egyszerű« kategóriánkat 5 egyenrangú alcsoportra osztja, továbbá: végigmenve az összes típusokon, azoktól teljesen elkülönítve, mintegy más műfajként emlékezik meg »kiadványok nem-önálló része« csoportfelirattal két olyan válfajról, amelyet mi egyszerűen a »gyűjtemény« fogalma alá soroltunk be. A gyakorlati eljárásban persze ez nem sok eltérést jelent a mi felosztásunktól.

A lényeg az, hogy a katalogizáló — akár a mi, akár más felosztása és jellemzése alapján — pontosan tisztába jöjjön azzal, hogy milyen alaptípusok vannak egyáltalán (mert ebben valamennyi rendszer egyetért), és a közönséges, egyszerű, sablonos eseteket habozás nélkül és azonnal felismerje. Akkor azt is tudni fogja, hogy az általunk felsorolt kategóriákon és alfajokon kívül több típus nincs, és nem fogja különleges típusként keresni pl. az enciklopédiákat vagy szótárakat, hanem az »egyes művekre« vonatkozó különböző, illetve esetenként odaillő szabályokat fogja rájuk alkalmazni.

Ha viszont elérte azt az alapkövetelményt, hogy az egyszerű, nem különleges esetekben csalhatatlanul felismeri a típust, amelyre vonatkozó szabályok szerint kell a katalogizálásnál eljárnia, akkor a legtöbb esetben ösztönösen is helyesen fog eligazodni olyan bonyolult esetekben is, ahol a típus eldöntését adathiány teszi nehézzé vagy szinte reménytelenné, amint arra előbb több esetben utaltunk már. De ily esetekben — önhibákon kívül — természetesen fennforog a tévedés lehetősége, mint minden emberi tevékenységben. Ha azonban a katalogizáló típusmeghatározó készsége már biztos és gyors, jó munkájának alapja meg van teremtve. Ez esetben egészen kivételesen még azt is megteheti, hogy — ha azt a gyakorlati célszerűség ajánlja —, annak ellenére, hogy pontosan felismeri a típust, a katalogizálást mégsem az arra vonatkozó szabályok szerint, hanem alkalmasabb módon végzi el, tehát *tudatosan* eltér az előírásoktól. Csak egy jellemző példát ennek megvilágítására! Az idősebb könyvtárosok mindnyájan emlékeznek még pl. a »*Milliók Könyve*«-re. Kis regények voltak ezek, különböző szerzők tollából, mintatípusul szolgálhattak volna a legszabályszerűbb sorozatnak, de: abból az üzleti célból, hogy előfizetőket lehessen rájuk gyűjteni, és az adminisztráció könnyebb legyen, a hajszálpontosan kéthetenként megjelenő — egy-egy teljes regényt tartalmazó — füzeteket évfolyamtagolással látták el, és így — alaki szempontból — szabályszerű részcímes periodikává változtatták. A könyvtáros, aki mindezt tudja, mégis észszerűbben jár el, ha az alaki azonosság ellenére sem a részcímes periodikák katalogizálási szabályait alkalmazza a »*Milliók Könyve*«-re, hanem a sorozatokra vonatkozót, annál is inkább, mert természetesen a »*Milliók Könyve*« egy-egy évfolyamához összefoglaló címlap és tartalomjegyzék soha sem jelent meg, ami pedig a részcímes periodikák egyik fontos alkotórésze.

Ez a példa azt mutatja, hogy — mint már mondtuk — kivételes esetekben *tudatosan* el is térhetünk az általános szabályoktól. De mutatja azt is, hogy olyan szabályzatot, felosztást, rendszert nem lehet elképzelni, amely minden lehetőséget kimerítene. Az élet, a mindennapi gyakorlat bármikor olyan variáns elé állíthatja a címfelnevőt, amelyre a legtökéletesebb szabály sem alkalmazható, s amelynek megoldásánál a józan ész követelményei a legfontosabb eljárási szabályok.

MORAVEK ENDRE

ENDRE MORAVEK: DIE TYPEN DER VERÖFFENTLICHUNGEN VOM GESICHTSPUNKTE DER KATALOGISIERUNG

Vorbedingung der guten Katalogisierungsarbeit ist das richtige Erkennen und Unterscheiden der verschiedenen Typen der Veröffentlichungen, da wir nur in diesem Fall die entsprechenden Katalogregeln anwenden können. Die Ähnlichkeiten und Verschiedenheiten der einzelnen Typen treten nur in zusammenhängender Darstellung (und nicht in Definitionen usw.) mit der nötigen Klarheit hervor. Dies bezweckt der vorliegende Versuch, dessen Hauptfeststellungen folgende sind:

Wir müssen zwei Hauptgruppen der Veröffentlichungen unterscheiden. Der Grund der Unterscheidung ist die Absicht des Verlegers (korporativen Verfassers, Herausgebers usw.), ob er die Veröffentlichung im Zeichen des einmaligen Erscheinens, der Abgeschlossenheit, oder der laufenden Fortsetzung, bzw. der absichtlichen Unvollendetheit herausgeben will. Demgemäss können wir die zwei Hauptgruppen (I.) »einmalige« und (II.) »fortlaufende« Veröffentlichungen unterscheiden. (Da der Ausdruck »Einmaligkeit« sich nicht auf das technische Erscheinen, sondern auf die Absicht des Verlegers bezieht, können auch die zur ersten Gruppe gehörigen Veröffentlichungen zu verschiedenen Zeitpunkten (zB. in Bänden, Lieferungen usw.) erscheinen).

Die erste Untergruppe der ersten grossen Hauptgruppe ist die Kategorie der (A.) »selbständigen Werke«, oder »Einzelwerke«. Diese Schriften gehören zu keiner übergeordneten grösseren Einheit, stehen in keiner organischen Verbindung mit anderen Veröffentlichungen. Die zweite Kategorie (B.) ist die der »Sammlungen«, die wieder mehrere, ziemlich verschiedene Untergruppen umfasst: a) Werke, die Teile schon früher veröffentlichter Schriften wiedergeben, oder vom Volksmunde schöpfen (Anthologien, Aktenpublikationen, Liederbücher usw.) b) Artikel-, Studien-, Monographiensammlungen. Je nachdem, dass die Namen der Verfasser und die Titel der einzelnen Stücke auf dem Titelblatt angegeben sind, oder nicht, bzw. dass die Sammlung einen übergeordneten Gesamttitel hat, sind in dieser Kategorie 4 Varianten zu unterscheiden. c) »Verfasser-Sammlung«, d. i. Veröffentlichung, die die Werke eines einzigen Verfassers in »einmaliger« Fassung (entweder als Gesamtausgabe, oder als Anthologie) herausgibt. d) »Verleger- oder »Druckersammlung«, d. i. Veröffentlichung, in welcher eine Hauptschrift mit kleineren, die Hauptschrift in gewisser Hinsicht ergänzenden, »beigefügten«, »beigedruckten« Schriften eine bibliographische Einheit bildet.

II. Die »fortlaufenden« oder »kurrenten« Veröffentlichungen umfassen: A) die Serien, die im Grunde genommen einen Übergang zwischen den zwei Hauptgruppen bilden: es ist bloss das fortlaufende Erscheinen, wodurch die Serien zur Gruppe II. gehören. Die Serie wird nie »beendet«, höchstens hört auf zu erscheinen; demgegenüber bleiben die Werke der Gruppe I. oft unvollendet, unvollständig. Die Teilstücke einer Serie sind meistens ganz heterogen, sie werden nicht auf Grund eines vorher genau bestimmten Gesamtplanes zu einem kompletten Ganzen zusammengesetzt — wie zB. die Teile einer grösseren »Sammlung« (I. Hauptgr. B. 2.). Das Nacheinander, oder sogar das Erscheinen der verschiedenen Teile hängt meistens vom Zufall, von der Aktualität usw. ab, so dass sie sehr oft bloss von einem einzigen einigenden Element: dem gemeinsamen Serientitel zusammengefasst werden. Eine spezielle Art der Serienwerke ist die sog. »Verfasser-Serie«. — B.) Die zweite — sehr umfangreiche — Untergruppe der II. Hauptgruppe ist die der Periodika. Diese sind auf unbegrenzte Zeitdauer geplante Veröffentlichungen, die sich aus aufeinanderfolgenden Nummern, Jahrgängen, oder ähnlichen fortlaufenden Teileinheiten zusammensetzen. Diese letzteren unterscheiden sich von den »Einzelschrift-« und »Sammlung«-Typen, von den Teilstücken der Serienwerke betreffs der inneren Form, da sie mit ihren vorhergehenden Teileinheiten in innerem Zusammenhang stehen, im Gegensatz zu den Serien, deren einzelne Teilstücke in dieser Hinsicht individuell, voneinander völlig abgesondert sind: die einzelnen Teile (Nummern, Jahrgänge, usw.) der Periodika — im Gegensatz zu den Serien — weisen miteinander im Gepräge und Inhalt grosse Ähnlichkeit auf. Die Untergruppe der Periodika umfasst drei weitere grosse Kategorien: a) die Zeitung; b) die Zeitschrift (— auch Zeitschriften mit Teiltiteln d. i. aus Einzelschriften zusammengesetzten Zeitschriften —); c) die nicht zeitschriftenartigen periodischen Veröffentlichungen (Jahrbücher, Personalverzeichnisse, Programme usw.)

Grundforderung der praktischen Katalogisierung ist es, dass der Katalogisierende mit den Grundtypen der Veröffentlichungen im Klaren sei und die gewöhnlichen, einfachen, schablonenhaften Fälle mit Sicherheit erkenne. Es werden immer verwickelte Fälle geben, wo wir von den Katalogisierungsregeln im Stich gelassen werden und es sind auch solche Fälle denkbar, wo der Katalogisierende von den Vorschriften der Instruktion aus praktischen Zweckmässigkeitsgründen bewusst abweichen wird.

Osztályozó munkánk 1954-ben és munkaközösségi feladataink

Kiragadhatunk-e a könyvtári munkafolyamatok közül egyet, s miután ennek egy országban egy évi problémáit, törekvéseit, eredményeit megvizsgáltuk, és kellő áttekintést szereztünk róla, levonhatunk-e kutatásunk eredményeképpen közérdekű és közhasznú következtetéseket és tanulságokat?

A válasz igenlő lesz, ha egységes szemléletünk van a könyvtári munkáról, vagyis tudatában vagyunk annak, hogy a lényegyet tekintve nincs külön feldolgozó, bibliográfiai és külön olvasószolgálati kérdés, hanem mindannyian az olvasóért vagyunk, az ő szolgálatában kell tevékenykednünk. Ez az egységes szemlélet vezessen minden könyvtári részfeladatnál, tehát az osztályozásnál is. A korszerű könyvtári munka módszere és technikája követeli meg ezt az egységes szemléletet, amely különösen a nyilvántartás, a katalógusok terén kell, hogy kidomborodjék. Nincs külön betűrendes, sorozati, szerzői, földrajzi, szakstb. katalógus-probléma; hanem minden nyilvántartásnak az a célja, hogy az olvasót tájékoztassa, a kutató munkáját könnyítse meg. A felvilágosítás, a reference-szolgálat segítségére kell lennünk, hogy a szocializmus építésében komoly tényezők lehessünk. A népi demokráciában a dolgozók legszélesebb tömegeinek könyvtári érdeklődésével kell számolnunk, sőt őket könyvtáraink mentől hathatósabb igénybevételére serkenteni. Arra kell törekednünk, hogy ezek a tömegek alkotóan használhassák fel a tudás nyomtatásban megjelent termékeit. A könyvtári állományainkban fekvő kulturális értékek pedig akkor lesznek eredményesen felhasználhatók, ha nyilvántartásunk az egyéb könyvtári munkaállomásokkal együttműködve eszmei-politikai irányzatossággal, tervszerűen irányítja az olvasást, propagálja a sajtótermékeket.

Vagyis a rész munka is szolgálja az egyetemes magyar könyvtárügyet, s ezzel egész népünk művelődését. Válaszunk fokozottan lesz igenlő, ha ennek a szolgálatnak tudata uralkodik a körülhatárolt szakmai munka minden mozzanatában. Ha a nemes cél éber figyelemmel párosul, bármilyen könyvtári szakterületen — a kifelé nem mutató feldolgozó munkában is, — a fejlődés irányvonalát felismerhetjük, és a haladásban tényezők lehetünk.

Tekintsük át ilyen elgondolással a címben felvetett kérdést! Induljunk ki abból, hogy az osztályozó munkának bizonyos szempontjai a népkönyvtárakban, a közművelődési könyvtárakban okoznak gondot, megint mások a tudományos — általános és szak- — könyvtárak dolgozóinál kerülnek felszínre. Ezt a kettősséget nem téveszthetjük szem elől, ha a könyvtári osztályozás egészét tekintjük át.

Minden osztályozásnál a főcél a könyveknek valóságos tartalmuk szerinti olyan elrendezése, hogy az azonos tárgyúak egymás mellé kerüljenek, és elkülönüljenek a tőlük különbözőktől. Maguknak a könyveknek illetően fel-

állítására a raktárakban közművelődési könyvtárainknál együtt jár a könyveket csak képviselő nyilvántartólapok (katalóguscédulák) hasonlító, szakrendinek nevezett csoportosításával. Nagyobb tudományos könyvtáraink a sok férőhelyet igénylő szakrendi raktározástól kénytelenek eltekinteni: ők csak a könyveket képviselő nyilvántartás — szakkatalógus, bibliográfia — számára osztályoznak.

Nem öncél ez a munka, hanem a művelődni vágyó olvasóknak akarjuk megkönnyíteni a tájékozódást, hogy érdeklődésük irányának megfelelően gyarapíthassák tudásukat; a szakembereknek, a tudományos kutatóknak pedig felhívjuk figyelmét szakterületük új eredményeire, a könyvekben található ismeretanyag átgondolt, helyes tagolásával egyengethetjük útjukat, hogy eljussanak a forrásokhoz, amelyek segítségével népgazdaságunk fejlődését, a szocializmus építését szolgálhatják.

Ha ez így van, munkánk minősége közvetve lassíthatja vagy fokozhatja a haladás lendületét.

Mire kell tehát törekednünk, hogy szolgálatunk eredményes legyen, s mi történt ennek érdekében az elmúlt esztendőben?

Gyümölcsöző osztályozáshoz szükséges, hogy a) jó munkaeszköz, használható szakrendi táblázatok álljanak rendelkezésre, b) képzett szakérők vegyék a munkát, c) egységes irányítás, módszertani segítség biztosítsa az egyöntetű eljárást és d) ezáltal érjük el, hogy a könyvtárhasználók gyorsan és jól tájékozódhassanak a szakkatalógusban, bibliográfiában s egyéb dokumentációs segédeszközökben.

1. Amíg a marxista könyvtári szakrendszer el nem készül, az egyetemes tizedes osztályozáson (ETO) alapul mind közművelődési könyvtáraink, mind nagy tudományos általános és szakkönyvtáraink osztályozása és szakkatalógusa. Így van ez nálunk, s így a többi népi demokratikus országban. Alapmunkaeszközünk, az ETO rövidített táblázatainak hivatalos magyar nyelvű első és második kiadásának kötetei 1953-ban elfogytak. Az Országos Széchényi Könyvtárra hárult a feladat, hogy új kiadásról gondoskodjék: ez meg is történt 1954-ben, amikor javított és bővített 3. kiadást tettünk közzé 300 példányban.

Ez a példányszám kevésnek bizonyult, mert közép és kisebb könyvtáraink kizárólag az ETO rövidített magyar hivatalos kiadását használják osztályozó munkájukban. A megyei és nagyobb járási könyvtárakban szélesebb alapokon megindult feldolgozó munka, a szakszervezeti és üzemi könyvtárak kereslete mind több táblázatot igényelt. De nagykönyvtáraink szakozó káderei sem nélkülözhetik ezeket a köteteket, amelyekben minden újabb kiadás sorol be olyan fogalmakat, amelyeket a nemzetközi táblázatok ritkábban sorakerülő kiadásai csak számos év, olykor évtized múlva tartalmaznak.

Közbevetőleg említsük meg az egyetemes tizedes osztályozás nemzetközi nagy kiadásaira vonatkozó legfontosabb adatokat. Európában osztályozásunkat a Nemzetközi Bibliográfiai Intézet honosította meg — DEWEY fő-táblázati tizedes számait és névmutatóját kiegészítve, egy harmadik, közös alosztások elnevezésű résszel. Az ETO 1905-ben »*Manuel du Répertoire Bibliographique Universel*« címen jelent meg első kiadásban francia nyelven. Ez 33.000 szakot ölelt fel, amelyet csak hosszú idő után követett most már 70.000 fő-táblázati számmal a második hivatalos teljes kiadás, szintén francia nyelven »*Classification Décimale Universelle*« címen 1929—1933 között. Húsz év munkáját tartalmazza az ETO harmadik, mostani legteljesebb hivatalos kiadása »*Dezimal—Klassifikation 1933—1953*« tíz kötetben jóval százezren felüli szak számmal, ez most már német nyelven. 1936-ban indult meg az angol nyelvű

negyedik, majd 1939-ben az újból francia nyelvű ötödik teljes kiadás. Ez a két utóbbi kiadás egyes szakok területén részletesebb a harmadik teljes kiadásnál, de sok szakot még nem dolgozott fel. Ezért nálunk a nagykönyvtárak leginkább a harmadik kiadás alapján osztályoznak. A leghaladottabbak ehhez még figyelembe veszik az időközi változtatásokat, amelyekről rövidesen szólni fogunk.

Különben még az elmúlt esztendőben is voltak nagykönyvtárainknak valutáris és egyéb nehézségeik a nemzetközi teljes táblázatok beszerzésében. Ilyen fontos munkaszakznál az akadályok leküzdésére nagyobb súlyt kellene fektetni, s mellőzni lehetne a részletes indokolást a megrendelés engedélyezésénél. Főképpen mindaddig, míg siker nem koronázza alábbi javaslatunkat, a teljesebb magyar ETO kiadását. Ma a nemzetközi kiadások behozatalának megtagadása azt jelenti, hogy munkaeszközétől fosztjuk meg a dokumentációt; céltudatos valutáris megtakarításról akkor beszélhetünk, ha van részletes magyar osztályozó szkéma. A jobban tagolt magyar kiadásnak egyik indító oka éppen deviza-gazdálkodásunk helyes támogatása lehetne.

Miután az ETO 3. magyar kiadása példányait a sokszorosítás folyamán többszörösen túljegyezték, a 4. kiadás előkészítésekképpen az átdolgozáshoz hozzáfogtunk, és 1955-ben nagyobb példányszámban hozzuk ki a 4. kiadású magyar táblázatokat; maga a Könyvtárellátó ebből 300 példányt igényel: tehát valódi szükséglet kielégítéséről gondoskodunk, amikor sietve elkészítjük az új kiadást.

A közművelődési könyvtárak osztályozásának szolgálatában emellett 1954-ben közreadtuk a »Könyvtári raktározási táblázatok«-at. Ennek a mindjárt két kiadást megért füzetnek nemcsak az a célja, hogy biztosítsa a könyvek szakok szerinti raktározásának rendjét, — minden megyei és járási könyvtárunk alkalmazza a raktári betűrendi és szakjeleket, — hanem az ismeretterjesztő művek raktári szakjeleinek táblázata a kis üzemi, falusi, iskolai könyvtárakban egyszerűsített tizedes osztályozásra is felhasználható csekélyebb igényű szakkatalógus felállításánál.

Ennek tudatában történt a régebben használt raktározási táblázatokkal szemben a kissé részletesebb tagolás és a szakok olyan kiválasztása, amely simul a népkönyvtárak könyvanyagához. Ennek ellenére sem adhattunk teljesen azonos szakcsoportosítást a szintén 1954-ben a közművelődési könyvtárak számára készült első magyar mintakatalógusban, mert az ehhez kiválasztott és ajánlott könyvek — amint alább még látni fogjuk, szükségképpen — más szakcsoportosítást kívántak meg.

Mindent egybefoglalva első követelményünket, a jó munkaeszközt illetően nem történt kevés 1954-ben. Vajon elegendő-e? Nem! Közepes nagyságú könyvtáraink olyan szépen gyarapodnak, hogy mind többnek lesz szüksége először is részletesebb magyar nyelvű osztályozó táblázatokra. Szakozó könyvtárosaink jobb osztályozó munkára törekszenek, de a tizedes szakrendszer hivatalos nemzetközi teljes szkémái számos nagyobb könyvtárunkban hiányzanak, holott ezekben a könyvtárakban a mostaninál részletesebb osztályozásra, a kutatás érdekében a szakkatalógusnak finomabb tagolására volna szükség, mint amilyenre a rövidített magyar táblázatok lehetőséget biztosítanak. A részletesebb osztályozásra az Országos Osztályozó Bizottság ad ugyan irányítást, amint ez a jelen számban közölt 1954. évi OOB határozatokból kitűnik, de ilyen értelmezésekre, megfogalmazásokra, kiterjesztésekre csak akkor kerülhet sor, ha a problémákat az osztályozó bizottság előtt felvetik.

Nem mindig a legfontosabb kérdések jutnak a bizottság elé. Ennek folytán a tanácskozás, határozat, részletkérdések körül forog, holott a fölérendelt fogalmak terminológiája, tartalma, meghatározása sines kimunkálva, sőt éppen és méginkább a fölérendelt fogalmak szorulnak rá ilyen értelmezésre, magyarázatra.

Nézzünk csak egy-két példát az OOB 1954. évi határozataiból, hogy a táblázatok kibővítésének szükségessége szembeszökő legyen. Például avval a kérdéssel fordultak hozzánk, hogy az *aratás megkönnyítését szolgáló kémiai lombtalanításról* szóló tanulmánynak mi a részletes, pontos tizedes szakjelzete. Nagy gondosan határozatot hoztunk, hogy a jelzet

631.547.67 : 631.55.03

lesz. Az ETO 3. magyar kiadásában 631.547 alatt »*A növények fejlődési szakaszai*« szöveget találjuk további részletezés nélkül. Sem ebből, természetesen a határozatból sem derül ki, hogy a mezőgazdasági munkálatok élőnövény gondozása tárgykörében *A növények fejlődési szakaszai* alatt a *Sarjadás, növekedés, virágzás stb.*, a 631.547.6 jelzet alatt *Érés*, 631.547.67 alatt *Művi, mesterséges érlelés* értendő; így a nemzetközi táblázatokat nélkülöző könyvtáros nem látja világosan a rendszertani összefüggést. Egy másik esetben az *agresszió*

341.312 [355.013.4]

tizedes jelzetéről határoztunk. A magyar 3. kiadásban ebből a jelzetből csak ennyit látunk:

341.31 *Hadiállapot*
355.013 *A háború okai*

ami kevés a katalógusrend logikájának megértéséhez. De ha azt látjuk, hogy 341.312 *igazságos és igazságtalan háborút*, 355.013.4 *a háború imperialista céljait* jelenti, a határozat világossá, az osztályozás áttekinthetővé lesz.

Szűkre szabott keretünkben nem szaporíthatjuk a példákat. Lássuk inkább munkásságunk kialakulásának néhány adatát!

Amikor kormányzatunk 1949-ben elhatározta, hogy a könyvtárak egy-egy osztyályozása érdekében csak egyféle, az akkor legalkalmasabbnak mutatkozott egyetemes tizedes osztályozó rendszer bevezetését engedélyezi a már abban az időben rohamos fejlődésnek indult új magyar könyvtárakban és dokumentációban, valamint a régi, más szakrendszerű könyvtáraknak is azt ajánlotta, hogy térjenek át a tizedes osztályozásra, ami számos helyen meg is történt, az akkori Országos Dokumentációs Központban megindultak a munkálatok a magyar rövidített tizedes osztályozó táblázatok kiadására, egységes osztályozó munka kialakítására.

Tudtuk mi akkor is, hogy minden könyvtári osztályozás — a könyvtár-tudományban tárgyalt különbségektől eltekintve — mindig valamely tudomány-rendszerezésen alapult, és hogy a tudományok fejlődésével osztályozásuk mind bonyolultabb feladattá vált. Minél több új ismeretág keletkezik, annál fontosabb ezeknek olyan csoportosítása, hogy a tudományok összefüggő rendszerét kapjuk meg. A tudománytörténet számos ilyen kísérletet ismer, de a tudományok osztályozásának elvi alapjait csak a marxizmus tárta fel. Különösen ENGELS abban jelöli meg a tudományok osztályozásának feladatát, hogy kiderítse az egységes anyag különféle mozgási formáinak a valóságban fennálló kapcsolatait és kölcsönös viszonyát, s ezáltal fedje fel és állapítsa

meg a tudományok közötti kapcsolatokat, amelyek e mozgási formákat tanulmányozzák. Ezen az osztályozási elven nyugvó rendszerünk nincsen még, és ezért kellett a számjelzetei folytán nemzetközileg aránylag leghasználhatóbb ETO rendszerre rátérnünk, amelynek továbbfejlesztését a Nemzetközi Dokumentációs Szövetség gondolja. Az ennek keretében működő Nemzetközi Osztályozó Bizottság foglalkozik ugyanis azokkal a javaslatokkal (*Projets d'Extensions*, röviden »PE notes«), amelyek a tizedes osztályozás szakaszai bővítésének és módosításának feljegyzésére szolgálnak. A tudományos fejlődés vagy a gyakorlati élet által újonnan felszínre került fogalmak, tárgyak besorolására bizonyos szabályok betartásával bárki jogosult betérjeszteni javaslatot, amely véglegesen elfogadottá válik, ha az előírt időben ellenvetés nem merül fel. Az érvényes bővítésekről és módosításokról időnként kimutatás készül (*Extensions and Corrections to the UDC*).

Ezeket a határozatokat figyelemmel kísérjük, osztályozó munkánkban igyekszünk lépést tartani a felmerülő problémák korszerű csoportosításában. De számos nehézséget okoz, hogy olyan tudományrendszerezésbe kényszerülünk besorolni a könyveket, amelyeknek szocialista terminológiával kifejezett tartalma más felosztást kívánna meg. A szocialista tudományrendszerezésnek megfelelő felsorolást bevinni szakcsoportosításunkba és nyomon követni a tudománykövetelte bővítéseket és módosításokat: ez volt célja az 1950-ben az Országos Dokumentációs Központban alakult Országos Osztályozó Bizottságnak, amely 1953 óta az Országos Széchényi Könyvtár keretében mindújabb, mindtöbb osztályozási kérdéssel áll szemben.

Ezért az Országos Osztályozó Bizottság a Könyvtártudományi Főbizottsághoz fordult, hogy az ETO bővített magyar kiadását a könyvtári ötéves tervbe vegye fel, és tegye lehetővé anyagilag a munkálatok megindítását.

A Lengyel Népköztársaságban a tizedes osztályozás lengyel nyelvű kiadása a nemzetközi nagy kiadások teljes anyagát felöleli. Más népi demokráciákban ha nem is teljes, de bő és magyarázatos kiadások honi nyelven képezik alapját az ottani szakkatalógusoknak. Kétségtelenül ott is érzik, hogy a majdani átállás a marxista szakrendszerre évek előkészítő és átépítő munkáját fogja megkívánni, s mint nekik, nekünk is fel kell emelkednünk arra az osztályozó szintre, amely az átállást könnyebbé, illetőleg általában lehetővé teszi.

Azoknak a követelményeknek, amelyeket a szocialista társadalmi rend, szocialista építés és műszaki haladás támaszt munkánkkal kapcsolatban, csak úgy felelhetünk meg, ha támogatást kapunk legfőbb munkaeszközünk, osztályozó táblázataink részletesebb kidolgozására. Számos szakcsoportban volna kívánatos a táblázatok lényeges bővítése.

De nemcsak jobban tagolt táblázatok kellenének, hanem még inkább arra volna szükség, hogy módszertani utasításokkal lássuk el az ETO bővített újabb kiadását, amely az összefüggések feltárásával, az utalások jó kiegészítésével a szakozó tanfolyamok munkáját megkönnyítené, az osztályozó szak-erők képzését lényegesen előmozdítaná, részletes tárgymutatójának a szinonimákra kiterjedő feldolgozásával az olvasószolgálat segítségére sietne, és a nagyközönség, a kutatók érdekeit alapos tájékoztatásával közvetlenül is ki-elégíthetné.

Mint hogy ez az elképzelés nagyobb távlatú munkafolyamatot indít meg, célszerű volna tervbe venni már a közel jövőben osztályozási tankönyv megjelentetését. Ez a kiadvány a szakozó-kaderek képzésében és továbbképzésében alapkiindulást jelenthetne.

2. Ezzel el is érkezünk a bevezetésben felállított második követelményhez: képzett szakérők végezzék az osztályozást.

A képzettség egyrészt általános ismereteken nyugodjék, másrészt osztályozáselméleti alapokon és a szakozási technika elsajátításán.

Minden könyvtári munka eredményesebb, ha tárgyismeret, tájékozottság a különböző szakmákban, nyelvismeret megsokszorozza a könyvtári dolgozó műveltségbeli alaptőkét. Az osztályozásnál éppen előfeltétel, hogy a tudományos dolgozó képes legyen a könyvek tartalmát eddigi ismereteihez társítva magáévá tenni és kellően értékelni. Tárgyi, szakmai és nyelvismeret nélkül hozzá sem kezdhetünk a szakozási munkához.

Állítsunk mind műveltebb főket az osztályozás szolgálatába! Az általános könyvtár szakozó káderének enciklopédikus műveltségre kell törekednie, ideológiai tájékozottságra, az eszmék és a tudomány alakulásának, az ágazatok és segéd tudományok egymásbahatolásának, szövevényes szerkezetének, határainak ismeretére általában. A szakterületen, szakkönyvtárakban, szakdokumentációban működőknek szakjuk területén kell mélyreható tájékozottsággal rendelkezniük: alaposan kell ismerniük a kérdéses tudományág történetét, időszerű kérdéseit és fejlődésének irányát.

Nem hisszük, hogy a közeljövőben ilyen nagyigényű tudománytörténeti képzés osztályozók számára külön megvalósítható lenne. Ezen a vonalon így továbbra is az önképzésre kell hagyatkoznunk. Az osztályozó könyvtáros önmagát állandóan továbbképezve figyelemmel kíséri, hogy milyen számára hasznos adatokat tartalmazó kézikönyvek, lexikonok jelennek meg általában és különösen könyvtára profiljában, gyűjtőkörében. Segédkönyvtárát ezekkel felszerelve és kiegészítve mindig a tudomány legújabb, leghaladottabb álláspontját ismerheti meg, és így kellő tájékozottsággal végezheti az osztályozás munkáját. Ugyanígy a közvetlen szakozási segédkönyvek mindenkor a legfrissebb, az osztályozás legaktuálisabb kérdéseit felölelő táblázatok legyenek. Az általános ismeretek terén az önképzést később szervezettebb forma fogja felváltani. Ma még népünk műveltségi szintjének állandó emelése az a szilárd alap, amely az alkalmas személyek kiválasztását a tulajdonképpeni könyvtári osztályozó munkára lehetővé teszi.

Míg az általános műveltség megszerzése vagy megszeresztetése nem speciális könyvtárosi szakfeladat, hanem csak követelmény, amely nélkül neki sem lendülhetünk munkánkhoz, addig a könyvtári osztályozás mikénti végrehajtásáról, a szakozási technika elsajátításáról már nekünk kell gondoskodnunk.

Ez a szakirányú képzés az elmúlt esztendőben is az egyetemi és főiskolai könyvtárosi oktatás keretében és különböző tanfolyamokon történt.

A gyakorló könyvtárosok tapasztalata, hogy a felsőfokú oktatás nem ad a könyvtáraknak még kezdő szakozókat sem, hanem az egyetemről kikerülő ifjú dolgozókat éppen úgy kell kezdő szakozók számára rendezett tanfolyamokon ebbe a könyvtári munkafolyamatba bevezetni, mint a más munkaterületről átirányított dolgozókat. Még kellene vizsgálnunk, hogy ennek a jelenségnek a kevés óraszám-egyedüli oka, vagy magát az oktatást is jó volna-e közelebb hozni a gyakorlati osztályozáshoz?

A szakozási tanfolyamoknak ebben az esztendőben azt a hibáját említhetnők meg, hogy megint csak kezdőkkel foglalkoztak, elemi ismeretek nyújtására szorítottak, míg a néhány évvel ezelőtt megindult továbbképzés lekerült a napirendről.

Kétségtelen az, hogy a közművelődési könyvtárakban megindult feldolgozó munka nagyon sok új kezdő szakérő betanítását igényli, de továbbképzésre is szükség van a fejlődés érdekében. A feldolgozó, tehát az osztályozó képzés jó módszerét kezdte meg az év második felében az Országos Széchényi Könyvtár, amikor brigádot alakított már begyakorolt feldolgozó könyvtáros vezetésével az oktató munkára kiszemelt, de további feldolgozó kiképzésben részesülő módszertani dolgozókból, akik tapasztalataikat átadták vidéki, elsősorban megyei feldolgozó könyvtárosoknak. A megindult munka folytatása megfelelő anyagi fedezettel 1955-ben nemcsak a kérdéses könyvtárak anyagának nagyobb arányú feldolgozását indíthatja meg, hanem meghozhatja gyümölcsét tapasztalatcsere alapon, ha a kapott oktatás ellenében a felmerülő problémákat a feldolgozási vezetéshez rendszerezve eljuttatják.

Van baj itt is. Nincsen ugyanis elég szakérőnk, akiknek felkészültségük és gyakorlatuk volna az oktatói munka elvégzésére. Vidéken szívesen fogadják a segítséget, de inkább saját feldolgozásuk közvetlen elvégzésének örülnek, és kevésbé szorgalmazzák ottani munkaerők szakmai fejlődését. A kiképzőknek is nehéz helyzetük van. Különböző helyeken különböző előképzettségű és műveltségű dolgozókat kell betanítaniok. Egyik állomáson még elemi ismereteket is kénytelenek közvetíteni, míg másutt a technikai fogások elsajátíttatására szorítkozhatnak. Így aligha képesek egységes munkamódszereket kidolgozni.

3. Szorosan összefügg a képzés és továbbképzés kérdésével az osztályozó munka egységes irányítása. Hogy az egy könyvtárban található azonos tartalmú műveket vagy a nagyon hasonló tárgyú és természetű könyveket azonosan kell szakozni, osztályozási alapkötetelmény, amelynek betartása nélkül nem jutunk el a szakkatalógus helyes tagoltságához. A könyvtáron belül az egységes eljárást a katalógusterv és az a lehetőség biztosítja, hogy a szakkatalógusban mindenkor utánanézhetünk, hogy az osztályozási feladatot azonos vagy egészen hasonló esetben hogyan oldották meg.

Az ETO rendszer teljes táblázatai a szakjelzet megoldására gyakran többféle lehetőséget adnak. Ha vannak is szabályok, — ilyen az ún. előny-szabály: nem szabad összetett jelzetet használni, ha a könyv tartalmát egyszerű főtáblázati számmal kifejezhetjük stb. — amelyek osztályozó rendszerünk szellemének és szerkezetének alapos ismerete mellett eléggé szilárd támpontot nyújtanak a helyes, sokszor egyedül helyes megoldáshoz, még mindig maradnak esetek, amikor két- vagy többféle jó szakjelzet lehetséges; felfogás és megítélés dolga, hogy bármilyen szaknyilvántartástól elvonatkoztatva csupán táblázati alapon a könyv tartalmát kifejező szakjelzetek közül melyiket tartjuk megfelelőbbnek.

Az eltérő osztályozások azonban többnyire nem innen származnak, hanem inkább onnan, hogy először nincsen kellő tárgyismeretünk, másodsor a tudomány fejlődése gyakran vet felszínre új kérdéseket, összefüggéseket, szempontokat. Az első esetben a tárgyra vonatkozó kézikönyvek, lexikonok, szótárak és egyéb segédkönyvek gondos tanulmányozása áthidalhatja hézagos ismereteinket, az utóbbinál bizony a segédeszközök sem adnak elég támpontot, hiszen itt olykor még a szakemberek tapogatódzásáról beszélhetünk csak, a problémák tudományrendszertani hovatartozása későbbi elbírálásra vár.

Mégis mi a megoldás? A központi osztályozás. Ezt a kérdést az elmúlt esztendőben is felvetették hatóságai és magánszemélyek egyaránt.

Kétségtelenül olyan valaki képes az irodalmi termék szakjelzetét kifogástalanul és példamutatóan megadni, aki egyrészt a termék szakterületén otthonosan mozog, s egyben az egyetemes tizedes osztályozásban is jártas. Az volna az ideális állapot, hogy csak ilyen szakérők osztályozzanak. Ennek a célnak az elérése haladottabb, nagyobb országokban sem sikerült. Nálunk az ilyen arányú tervezés gazdaságosságának személyi és tárgyi akadályai még nagyobbak.

Ennek ellenére szívesen látunk e téren minden kezdeményező lépést. Így az elmúlt esztendőben örömmel vettük tudomásul, hogy a Nehézipari Könyvkiadó által kiadott könyveken az ETO szakjelzetei szerepelnek. Más könyvkiadók is kezdik ezt a gyakorlatot átvenni. Ha az egyes művekhez a jelzeteket a könyv tárgykörében jól tájékozott és a szakozás művészetében jártas személy állapítja meg, s kellő gondot fordítanak a számok sajtóhibamentes megjelenésére, egyengetik a könyvtári olvasók, kutatók útját az általuk kiadott könyvekhez. Ezek a művek így a könyv tárgyát leginkább kifejező szakcsoportokba kerülnek.

Egységes irányítás hiányában azonban a kiadói jelzetelés közvetlenül nem vezet el legfőbb célunkhoz, hogy ugyanazon mű azonos szakjelzet alatt legyen található az ország összes könyvtáraiban; ellenben nagyon segíti az újonnan megjelenő nyomtatványok központi szakozását, amely általában és intézményesen is biztosítva van Magyarországon. Hiszen a kötelespéldányok alapján az Országos Széchényi Könyvtár központilag feldolgozza az országban kiadott műveket. Ennek eredményeként minden hónap honi könyvtermése központi címléírással és központi osztályozással megjelenik a *Magyar Nemzeti Bibliográfiában*, a fontosabb folyóiratcikkek ugyanilyen feldolgozása a *Magyar Folyóiratok Repertóriumában*. Mindkét kiadvány minden felvett tétele részletes szakjelzetet kap, s ezzel a folyó anyag központi osztályozása a tudományos könyvtárak részére megvalósult.

Ezenkívül a Központi Könyvtárellátó igénylése alapján az Országos Széchényi Könyvtár nap mint nap ad a közművelődési könyvtáraknak — szakszervezeti, üzemi, megyei, járási, városi és minden egyéb népkönyvtárnak — központi feldolgozást, a közművelődési könyvtárak módszertani irányítói által igényelt, terjedelemre és formára leszűkített szakozást, leegyszerűsített osztályozást, címléírást és raktárjelzet-megállapítást. A Könyvtárellátó napok alatt nyomtatásban elkészített a tizedes szak- és raktárjelzettel ellátott katalóguscédulákat, amelyek az új könyvekkel együtt a Könyvtárellátónál kaphatók. Így a folyó megjelenések központi osztályozása közművelődési könyvtári vonalon is biztosítva van.

Egységes szakcsoportok kialakítása a tizedes szakkatalógusban, a legjobb, a leghasznosabb osztályozási mód megteremtése, amely mintául szolgálhat a nem központilag készült szakozásnak, mind tudományos, mind közművelődési könyvtári vonalon a központi osztályozásnak elsőrendű feladata. Minden központi feldolgozásnak azonban van egy másik célja is: munkaerőmegtakarítás, általában racionalizálás. Azt a munkát, amelyet párhuzamosan sok helyen jól, másutt kevésbé jól vagy éppen gyengén végeznek, a legalkalmasabb munkaerők kiválasztásával egyetlen központi helyen jobban és gazdaságosabban lehet elvégezni.

Áll ez a tétel a központi osztályozásra is, amelyet a sokszor ismétlődő új magyar beszerzés tekintetében irányító szerveink a fentiek szerint már megszerveztek. Ennek a központi munkának hatását fokozni lehetne. Ha a

központi szakozást feltűntető bibliográfiák előbb vagy nem sokkal későbbben jelennének meg, mint amikor a könyvtárak a kérdéses irodalmat a közönség gyors kiszolgálása érdekében feldolgozni kénytelenek, s ha ezt az osztályozó munkát a különböző szaktudományokban is jártas káderek bevonásával, pl. együttműködve az előbb említett, általánosítandó könyvkiadói jelzettel, tökéletesíteni lehetne, mindent elvégeztünk, amit e téren jelenleg elérhetünk.

Mert az új magyar beszerzésen túlmenően központosítani értelmesebben alig lehet. Népkönyvtári és tudományos könyvtári régebbi magyar anyagunk és a külföldi beszerzések könyvtárról könyvtárra lényegesen különböznek egymástól, az ismétlődő tételek ritkák. Ezek tehát racionálisan csak az egyes intézeteken belül osztályozhatók. Ennél az anyagnál így a központosítás csak túladminisztrációt eredményezne anélkül, hogy megtakarítást érjünk el.

Persze a régebbi magyar és külföldi könyvanyag osztályozásánál is kívánatos egységes osztályozási eljárás. De ezt már nem túlméretezett központi osztályozással, hanem úgy kívánjuk szolgálni, hogy munkaközösségünk, az Országos Osztályozó Bizottság vázolt tevékenységét igyekszünk átfogóbbá, hatékonyabbá, fürgébbé varázsolni. Foglalkozhatnánk összefogó, általánosabb ismeretanyag osztályozásának módszertani kérdéseivel, amelyek több könyvtárat és több könyvtárost érdekelnének. Munkásságunkról gyakrabban, időszerűbben kellene beszámolnunk. Közölhetnők pl. magyarul és rendszeres időközökben, hogy (az említett *PE notes*-okban vagy egyéb publikációkban) milyen kérdések foglalkoztatják az ETO nemzetközi bizottságát.

Munkaközösségünk további aktivizálását némely vonatkozásban közvetlen feletteseink jóakarató támogatása is biztosíthatja, míg feladataink nagyobb arányú kiterjesztéséhez s ezek végrehajtásához csak a Könyvtártudományi Főbizottság segíthet hozzá, ha a kiszélesedett programot beépíti a következő könyvtári ötéves tervbe.

Egy-egy tárgyszóval kifejezhető akár nagyon speciális, akár általánosabb fogalom mikénti osztályozása főként a tudományos könyvtárakat érdekli. A közművelődési könyvtáraknak is vannak osztályozási problémáik, de ezek mások. Ilyenek eddig nem is kerülhettek az OOB elé, hiszen ez a szerv eredeti elindulásakor azt a feladatot kapta, hogy a szakdokumentáció osztályozási bizonytalanságai esetén döntson, és ezzel adjon segítséget az egységes gyakorlat kialakításához.

Ha a továbbiakban az OOB működését a közművelődési könyvtárak osztályozása kérdéseire is ki kellene terjesztenie, először azt vizsgálná meg, hogy a szervezés milyen eszközeit használja fel, hogy tényleg szolgálhassa az egyetemes magyar könyvtárügyet. Mert vannak ezen a téren megfontolásra készítő tapasztalataink.

Amikor a Könyvtárellátó felállítása idején felmerült az a helyes elv, hogy ennek feladatkörében nyilvántartó lapok (kataloguscédulák) is készüljenek, s a könyvekkel együtt ezeket is szállítsák a megrendelő, főképpen közművelődési könyvtáraknak, a nyilvántartó lapok fogalmazványainak elkészítését a központi feldolgozást végző Országos Széchényi Könyvtár Könyvfeldolgozó Osztályára bízták. Ennek az intézkedésnek következményeit ma már áttekinthetjük. Mert mi történt? A népkönyvtári (állami, fővárosi) vezetés időnként bizonyos kívánságokat nyilvánított, hogy a Könyvtárellátó katalóguscédulái milyenek legyenek, miben és mennyire térjenek el a központi feldolgozás szabványos felvételeitől.

Látszólag csak kis többletmunka: a raktári betűrendi jel kikeresése minden műhöz, az ismeretterjesztő könyvekhez még a raktári szakcsoport-jel is, módosítások a címleírásnál, majdnem mindig egyszerűsítés a már megállapított szakjelzeteken. A Könyvtárellátó nyomtatott katalóguscédulái mégis nélkülözik az egyöntetűséget, amelynek éppen a közművelődési könyvtári munkában kellene mintául szolgálnia. Kettős oka van ennek a hiányságnak. Az egyik az, hogy a központilag készült kéziratból a tudományos feldolgozás korrektúrája nélkül lesz nyomtatott nyilvántartólap, a másik az, hogy a tudományos könyvtárosok részleteiben nem ismerik, általában nem ismerhetik eléggé a közművelődési könyvtári szempontokat.

Nem lenne-e ugyanilyen baj az OOB-vel, avval a könyvtári munkaközösséggel, amely tudományos feladatát 1954-ben is önzetlen odaadással, a tagok állandó és buzgó részvételével végezte? Ez a csupán tudományos könyvtárosokból álló testület nem fejlődne-e vissza saját munkaterületén anélkül, hogy a közművelődési könyvtári osztályozást jól irányítaná?

Mert azokkal a közművelődési könyvtári követelményekkel, amelyekkel számolnunk kell, hogy döntéseink valóban irányt szabjanak az egységes osztályozásnak, vajmi kevesen foglalkoztunk még. Pedig itt azután igazán kellene közlár megállapodások a szakjelzet terjedelmére, hiszen majdnem minden szakcsoportban határt kell szabni, hogy a tagolás milyen mélyre terjedjen, le kell szegezni, hogy a közös alosztások közül melyeket, milyen esetben és mennyire részletesen, milyen csoportosításban alkalmazzuk. Mind a főtablázatoknak, mind az alosztásoknak ez a következetes alkalmazása nélkülözhetetlen feltétele annak, hogy azonos felépítésű szakkatalógusokat kapjunk.

Több tárgyú, több szempontú könyveinket több szakjelzettel is elláthatjuk, s így a szakkatalógus különböző szakcsoportjaiban tartjuk nyilván ugyanazt a könyvet. De a népkönyvtárak részére történt osztályozás nemcsak a könyveknek szakok szerinti nyilvántartását szolgálja a szakkatalógusban, hanem egyúttal a raktári szakcsoport-jelek kötelező alkalmazásával kijelöli az egyes könyv helyét a polcokon. Az egyedi könyvnek ilyen helye csak egy lehet. A népkönyvtáros rendszerint erre a csoportosításra támaszkodik, amikor irodalmat ajánl. Tehát itt a következetes használat általában használhatóságot is jelent, ellenkezője zűrzavart, a könyvtár feladatának, az olvasók könyvigénye kielégítésének gyenge elvégzését.

Ezért kell előre megtervezni, hogy például a szakk bibliográfiák, illetőleg szakstatisztikák 010, illetőleg 310 raktári szakjel által képzett szakcsoportban álljanak-e, vagy annak az ismeretágnak szakcsoportjához kerüljenek-e, amelyek bibliográfiáját vagy statisztikáját szolgáltatják. Másik példa: papírkereskedelmi kérdésekkel foglalkozó kiadvány raktári szakjele 380, 658 vagy 676 legyen-e,? Elméletileg bármelyik szakjel elképzelhető. Ha nem készítünk tervet, nem adunk utasítást, hol itt, hol ott fognak a hasonló tárgyú könyvek felbukkanni. El kell továbbá dönteni, hogy az egyes iparágak könyvviteli vagy üzemgazdasági kérdéseit a 657, illetőleg 658 raktári szakjel alatt gyűjtjük-e, vagy a kérdéses iparágnál stb. Lehet, persze olyan nézet is, hogy két vagy több példánnyal felszerelt nagyobb közművelődési könyvtárakban ilyen komplex tartalmú könyvek első példányát az egyik, másodpéldányát a másik raktári szakjel alatt helyezzük el, utolsó példánknál maradván a textilipari üzem megszervezését tárgyaló mű egyik példányát a 658 jelzetű üzemgazdasági csoporthoz, a másikat a textilipari könyveket együvé tároló 677 raktári jel alá. Ez utóbbi

eljárás csak nagyon fejlett káderek munkamódszere lehet, míg az általános utasításnak az egyértelmű, következetes használathoz kell ragaszkodnia.

Szaporíthatnók a példákat, — mikor kerüljön a biográfia a 920 raktári jel alá, s kerülhet-e és mely esetben más szakcsoport-hoz, amelyre például jellemzőbb a tárgyaló személy élete; lehet továbbá még az is vitás, kapjon-e a mű egyáltalán raktári szakcsoport-jelét: így az utazási könyveknél elmarad a szakcsoport-jel, és csupán betűrendi jelet alkalmazunk, ha a munkát szépirodalomnak minősítjük, ha ellenben ismeretterjesztőnek, a betűrendi jel fölé még a 910 szakcsoport-jel használata is kötelező stb. — A kétes eseteknek kimerítő felsorolását semmiképpen sem adhatjuk, nem is lehet feladatunk.

Annyi azonban bizonyos, hogy akár az OOB-nak, akár más szervnek döntenie kell a vitás kérdésekben, minél előbb foglalkoznia kell olyan parancsoló módban írt módszertani utasítások kidolgozásával, amelyek a felhalmozott következtelenségeket felszámolják, a jövőre vonatkozólag lehetőségüket kapcsolják, vagy legalábbis a minimumra csökkentik.

4. Minden osztályozó munka eredményességének próbaköve, betetőzése a szakkatalógus. Ha ez nevelő, tanácsadó szerepét betölteni képes, ha benne a könyvtárlátogató könnyen és jól tájékozódik, munkánkkal meg lehetünk elégedve, ellenkező esetben keresni kell a javítás, a tökéletesítés eszközeit.

Foglalkoztunk 1954-ben szűkebb körű munkaközösségi és nyilvános nagy vitaüléseken az olvasói ajánló katalógus kérdéseivel. A lényegyet tekintve szakkatalógus-problémákról van itt szó, ha ez a tanácskozásokat berekesztő összefoglalásokban kevésbé tűnt is ki, mint magukon az üléseken, ahol a tárgyalások alapja mindvégig az maradt, hogy a Szovjetunió útmutatása, példája szerint van szükség két katalóguskategóriára: a) olvasói ajánló katalógusra, amely ott mindig szakkatalógus és b) szolgálati állománykatalógusokra, ahová valamennyi többi katalógusfajta, tehát a teljes szakkatalógus is bele tartozik.

Megagyezték ezek a tanácskozások abban is, hogy az olvasói katalógus gyűjtőmunkájában és csoportosításában az anyagot úgy kell feltárni, hogy az egyes tudományágak közötti reális kapcsolat kidomborodjék, hogy minden ismeretágban a marxizmus—leninizmus klasszikusainak megállapításai, valamint a tudományos kutatás legújabb és legjobb eredményei az élvonalba kerüljenek, ha kell cikkek kiutalásával és más analitikus feldolgozással, és hogy végül ez a katalógus nevelési feladatokat is töltsön be, amikor a szakismeretek anyagát úgy csoportosítja, hogy a közérthetőtől, a könnyebben felfoghatótól halad az előismereteket feltételezőn át a mind nehezebb, a mind több szak tudást igénylő felé. E három funkció teljesítése által válik katalógusunk az olvasmányok ajánlásának legfontosabb eszközévé.

Most már függetlenül attól, hogy ezeknek a követelményeknek most vagy a közel jövőben megfelelhettünk-e, kétségtelen, hogy a kitűzött célt csak a szakkatalóguson keresztül szolgálhatjuk eredményesen.

S ennek a cikknek keretében eltekinthetünk attól is, hogy az olvasói ajánló katalógus problémája nem tisztán osztályozási kérdés, sőt elsősorban nem is az, hanem könyvtárpolitikai; SZENTMIHÁLYI János, az olvasói katalógus nyilvános vitaülésének előadója helyesen mutatott rá arra, hogy »oly katalógus szerkesztése a feladat, amely híven tükrözi a szocialista alapot, szocializmust építő népünk kultúráját, szocialista tudományunk legjobb eredményeit, egyben segíti a szocialista társadalom további fejlődését« és hogy »az olvasói ajánló katalógus felállításáról való lemondás egyet jelent a nevelői funkcióról, a könyvtár alapvető funkciójának betöltéséről való lemondással.

A lényeg a mi szempontunkból az, hogy van vagy kell lennie minden régi nagyobb könyvtárban két szakkatalógusnak, — új, kisebb könyvtárainkban, ahol csak ajánlható irodalom van, a kettő egybeesik, — az egyik az olvasói ajánló katalógus, amelynek lehet ugyan betűrendi velejárója, de utóbbi csak olyan funkciót tölt be, mint valamely szakkatalóguséhoz szerkesztett névmutató, — a másik a szolgálati szakkatalógus.

Amikor osztályozó munkánk 1954. évi eredményeit és fogatkozásait vesszük számba, örömmel gondolunk a segítségre, amelyet a katalógussal foglalkozó tanácskozások a mi munkánkban is jelentettek. Nekünk az osztályozás és a szakkatalógus szorosabb összefüggése miatt most témánk befejező részében csak a szakkatalógus időszerű kérdéseivel kellene foglalkoznunk, de mi már régen valljuk, és felfogásunkban az elmúlt esztendő katalógus-ankétjai csak megerősítettek, hogy mindig a könyvtári munka egységes szemléletéből kell kiindulni, az olvasó, a kutató eredményes szolgálatára törekedni. Az olvasó, a kutató a könyvtárral szemben igényeket támaszt. Ezeknek kielégítése az adott könyvtár feladata, profilja keretében jó katalógushálózat segítségével leginkább megközelíthető. A katalógusszerkesztés komplex kérdés. Kell egy tervnek lennie, amely eldönti, hogy milyen katalógusok legyenek, ezek egyes fajtáiba milyen alapon, mikor és hány nyilvántartólap kerüljön, hogy a fenti célt elérhessük. Minthogy ez az osztályozáshoz közelálló munkafolyamat, kapcsolódik a mi feladatainkhoz. De nem szükségképpen mi végezzük, s ezért csak érintettük a kérdést. Szorosan hozzánk csak a szakkatalógus-munkálatok tartoznak, tehát most alapkérdésünkhöz visszakanyarodva nézzük meg: foglalkoztunk-e a szakkatalógus tervezésének és szerkesztésének kérdéseivel, foglalkoztunk-e eleget, s mi a további teendő?

Magánál a szakozás műveleténél megállapítjuk a könyv tárgyát, tartalmát, az ennek megfelelő jelzetet az osztályozó táblázatokból kikeressük, illetőleg a részletező szakozásnál az osztályozó elemek mérlegelésével megalkotjuk az összetett tizedes szakjelzetet. A figyelem az osztályozásnál tehát szükségképpen arra összpontosul, hogy a könyv melyik szakcsoportba vagy szakcsoportokba kerül, és abban vagy azokban a helyét a közös alosztások kiválasztásával lerögzítjük. Ennél a munkánál, különösen bizonytalansági érzés esetén, kívánatos, hogy a szakozó döntése előtt a könyvnek a tervezett szakjelzet szerinti leendő helyét a szakkatalógusban körültekintse, s ezen az alapon elhatározását esetleg módosítsa. Vagyis az osztályozó már a könyvtári szakjelzet megállapításánál ne csak a könyv tartalmára, még kevésbé csak címére legyen tekintettel, hanem arra is, hogy értelmes csoportosítást kapjunk a szakkatalógusban.

Nem mehetünk azonban el a másik végletig, amelyet LEVIN hirdet, hogy az osztályozásnál arra összpontosítsuk figyelmünket, hogy milyen művekből álljon a szakkatalógus egy-egy szakcsoportjának anyaga. A nagykönyvtárban a munkafeladatok specializálódnak; itt az osztályozó szakérők aligha fordíthatnának kellő időt az állomány feltöltésének kérdéseire. A LEVIN-féle osztályozási és szakkatalógus követeléseknek létjogosultsága csak közművelődési könyvtári vonalon van, ahol a szakkatalóguson keresztül gyakorolt világszemléleti nevelés egybeesik a közművelődési könyvtár állomány-kiakasztási politikájával.

Az olvasói katalógusszerkesztés kérdéseinek múlt esztendei tárgyalásánál s okat hallottunk arról, hogy milyen anyagot és hogyan kell abba felvenni,

mi t és mikor selejtezni belőle, ha elavult. De 1954-ben még nem esett szó a szakkatalógus szerkesztésének technikai kérdéseiről. Az volt a látszat, mint ha itt minden a legnagyobb rendben volna, mintha a könyvtárosok ezekkel a követelményekkel tisztában volnának, s ezek szerint is járnának el.

Pedig talán itt van az osztályozási munka gyenge pontja. Képeztünk ki új szakerőket, akik több-kevesebb sikerrel szakozzák a könyveket ; ha ezt többnyire a szakkatalógustól függetlenül teszik, célunkat nem érjük el. Nagy-könyvtáraink sem állítottak még be külön szakerőt, aki csak a szakkatalógus tervezésével és szerkesztésével foglalkoznék. Így katalógusaink sok vonatkozásban nélkülözik azt az áttekinthetőséget, amely gyorsan elvezeti a kutatót munkája forrásaihoz.

Csak későbbben, újabb szakerők képzésével látjuk megvalósíthatónak KŐHALMI Bélának MALCLÈS-re támaszkodó jogos és helyes követelését, hogy egy-egy szakcsoportban a könyveknek fontossági sorrendjét állapítsuk meg, de számos esetben javíthatunk a mai szakkatalóguson, ha a szerkesztés elvi alapjait tisztázzuk, s ennek eredményeit a gyakorlatba átvisszük.

Olyan gyakorlatra gondolunk, amilyent a közművelődési könyvtáraink számára készült első *Könyvtári mintakatalógus* felmutat. Ebben az egyes fejezetek, az egyes tudományágak, szakcsoportok tizedes jelzete után mindjárt felsorolják a felhasznált alszakokat, alcsoportokat, a tovább nem bontott szakoknál utalnak azokra a jelzetekre, amely alatt hasonló vagy rokon tárgyú könyveket lehet találni, a felhasznált szakok rendjében adnak felosztást-tükröző tartalomjegyzéket, továbbá a szakcsoport elnevezése tárgyszóihoz betűrendes mutatót.

Ilyen természetű áttekintést a tizedes szakkatalógushoz eddig is megkívántunk. De az osztályozandó anyag természete, a kutatók részletkérdések felé forduló érdeklődése mind összetettebb jelzeteket hozott felszínre, és ezzel mind szövevényesebbé vált a szakkatalógus. Ebbe már nemcsak főszakok, ismert tudományágak közismert felosztását, nemcsak megszokott összefüggések ünös-untalan ismételt kölcsönös utalásait kell az osztólapokon feltüntetni, ahogyan ezek a felosztások és összefüggések az osztályozó táblázatokban is megtalálhatók.

A táblázatok szerkezetéből, utalásaiból, mutatózásából a szakkatalógusba annyit átvinni, hogy az közérthetővé váljék, elemi követelmény, amely az osztályozásra bőven ró feladatot. De a mind összetettebb jelzetekkel ellátott nyilvántartó lapoktól duzzadó szakkatalógusban teljes értékű áttekintést csak külön szakkatalógusszerkesztő adhat, aki állandóan figyelemmel kíséri, hogy nemcsak milyen ismeretágyban, hanem annak milyen részkerdeiseiben gyűlik az anyag, hol kell ezt újabb osztólapokkal áttekinthetőbbé tenni, milyen összefüggésekre utalni, ezt a kölcsönös hivatkozást az összefüggésekre hogyan és miként kell az általános részből a speciális felé eltolni, hogy kifejezőbb, a kutatóra tanulságosabb legyen.

Ennek a szakkatalógus-szerkesztőnek volna hivatása az osztályozásnál kapott szakjelzetekből hasznos csoportosításokat teremteni, amely igény a megfelelő tizedes jelzet pontos megadása mellett is járulékosan felléphet. (Mellesleg az osztályozás következetlenségeit a szakkatalógus szerkesztője észlelheti leginkább.) De tételezzük fel a jó munkát ; emellett is felmerülhet az a kívánság, hogy a szakkatalógusban másképpen vagy másképpen is csoportosítsunk, mint amilyen tagolás a szabályos jelzethől folyik. Világítsuk meg konkrét példával a kérdést!

Könyvünk tárgya	Jelzete
Gyermekgyógyászat	616—053.2
Szívbajok gyermekkorban	616.12—053.2
Gyermekek légzőszervi betegségei	616.2—053.2
Gyomor- és bélbeteg gyermekek	616.33/.34—053.2
stb.	

A gyermekbetegségekről szóló könyvek szabályos jelzettel ellátott szaknyilvántartó lapjai a katalógus legkülönbözőbb részein található.

Helyes az, hogy a gyermekkori szívbetegségek a többi szívbetegséggel együtt, a gyermekek légzőszervi betegségei a légzőszervek patológiájánál legyen található stb. Jogos kívánság azonban az is, hogy a gyermekgyógyászatra vonatkozó könyveket ne kelljen a katalógus különböző részeiből összekeresni. Ennek a kívánságnak jó katalógusszerkesztéssel úgy felelhetünk meg, hogy mindazokról a kiadványokról, amelyek az egyes szervek gyermekkori megbetegedéséről tárgyalnak az *általános gyermekgyógyászat* 616—053.2 jelzetű szakjánál is elhelyezünk egy további katalóguscédulát.

Csak egy rövid példa ez. A szakkatalógusszerkesztés számos elméleti és gyakorlati követelményének részletes taglalására e tanulmány keretében ki sem térhetünk. De annyi kétségtelen, hogy az osztályozásnak ez az elmúlt esztendőben még mostohán kezelt elágazása alaposabb gondozást igényel. LENIN mondta: »A katalógus út az egész könyvkészlethez.« Legyen ez az út ápolat, biztos vezetésű! Egész munkánk csak így válik gyümölcsözővé.

VEREDY GYULA

Az Országos Osztályozó Bizottság határozatai 1954-ben

A következőkben közöljük 1954-évi határozatainkat, amelyek az osztályozó könyvtárosok megkeresésére adtak tanácsot, segítséget, útmutatást a helyes tizedes szakjelzet megalkotására, használatára. Ebben a munkában terminológiai egységesítésre, közvetve a tizedes szakkatalógusban egységes szakcsoportok kialakítására törekszünk, a legjobb, a leghasznosabb osztályozási mód megteremtésére új fogalmak körülírásával, olykor a nemzetközi táblázatokban sem szereplő vagy tévesen megvilágított fogalmak tartalmának meghatározásával.

Munkaközösségünk azzal az egységes irányítással, módszertani segítséggel, amelyet a táblázatok olykor nem eléggé éles megfogalmazása, a szocialista és polgári terminológia ütközése esetén ad új fogalmak besorolásához, a magyar szakkifejezések értelmezéséhez, az egymástól eltérő osztályozást igyekszik kiküszöbölni a problémák gondos megtanácskozása után hozott határozataival.

Minthogy a dolgozók részéről bárki kérheti az OOB döntését, határozatai egyben tükrözik azokat a kérdéseket, amelyek a szakozó könyvtárosokat foglalkoztatták. Az elmúlt 1954-es esztendőben sok egyéb szakterület mellett az év első, nagyobbik felében főképpen a politikai gazdaságtan és üzemgazdaságtan tárgyköréből származtak az elbírálandó témák, míg az év vége felé szép számmal kellett az agrártudományok egyes részkérdéseiben határozni.

A tárgyszó betűrendjében közöljük az elmúlt év döntéseit, megadjuk a tizedes jelzetet, — ha a tárgyszóval kapcsolatban többféle megoldás lehetséges, mindegyik változat lényegét altárgyszóval megadjuk, s ahhoz csatoljuk a szakjelzetet, kevés helyen, ahol erre szükség van, magyarázó szöveget is közlünk.

- Agresszió** 341.312 [355.013.4]
 egyes agressziós cselekmények szakjelzetét úgy alkotjuk meg, hogy a szak fő táblázati száma után a támadó állam földrajzi aiosztását használjuk — 651.1-gyel kiegészítve, pl. 327(73—651.1) az Egyesült Államok agressziós külpolitikája
- Agrónómus** 63.007.2
- Állatok mozgatója** az állatgondozásban 636.083.1
- Állatok ridegnevelése**, szabadban tartása 636.083.5
- Anyagi érdekelttség** ld. dolgozók anyagi érdekelttsége
- Anyagi-műszaki ellátás** ld. népgazdaság anyagi-műszaki ellátása
- Anyagmérleg** a tervgazdálkodás elméletében 330.173.34 [339.8.002.3]
- Anyagmozgató**, belső 658.56.002.71
- Áruforgalmi költség**
 kereskedelmi vállalatok szervezésénél 658.8.031
 önköltségszámítási, üzemi könyvelési szempontból 657.473
- Áruforgalom** 339.6/.8
- Áruk minősítése** 658.772
 az egyes árukat viszonylati alosztással fejezzük ki
- Árukönyvelés**
 mint forgatóke-számla 657.422.7
 mint leltári készletnyilvántartás 657.371
 raktárellenőrzési szempontból 658.787
- Áruteremelés** 338 [38]
- Átfutási idő** az üzemgazdaságban 658.54
- Befejezetlen termelés**
 elemzése 658.562.6.012.225
 mérése 658.562.6.012.22
 számvitele 657.476
- Belső anyagmozgató** 658.56.002.71
- Béralap**
 költségszámítási szempontból 657.471.3
 üzemgazdasági szempontból 658.32 : 336.126.41
- Biogáz** 662.769
- Dekaton** ld. tiztusa
- Dokumentális revízió** 657.6
- Dolgozók anyagi érdekelttsége**
 a politikai gazdaságtan alapfogalmainál 330.161
 mint munkabér-kérdés, nyereségrészesedés 331.24
 szociálista gazdálkodás mellett a dolgozók anyagi érdekelttsége lépten-nyomon megnyilvánul, így más szakjelzet is előfordulhat
- Egyenletes munka** ld. munka egyenletessége
- Egyesült kolhozok** 333.2
- Energia mérleg** a tervgazdálkodás elméletében 330.173.34 [620.9]
- Energianorma** 658.26 : 658.516
- Éves tervek**
 közigazdasági vonatkozásban 330.173.34 "45"
 az üzemgazdaságban 658.012.2 "45"
- Fegyverkezés**. Fegyverkezési verseny 355.014.1
- Finanszírozás** a közigazdaságtanban 332.7
- Folyamatos termelés**
 közigazdasági munkaszervezés 331.875.2
 üzemgazdasági munkaszervezés 658.387.52
- Folyékony trágyázás** 631.86—498.3
- Főagronómus** 63.007.1
- Főzélék-jélék termesztése** 635.1/.6
- Gazdasági elemzés** 338.93.011
- Gazdasági mutatószám** 331.141 : 338.011
- Gazdasági számtan** 511.1 [33]
- Gépi termelés** 338.45
- Göngyölegelszámolás** 658.788.45 [657]
- Gyári egyedi gyártás** 338.45
- Gyűjtőgető gazdálkodás** 330.191.11
- Háromtusa** ld. tiztusa
- Házbizalmi**, házfelelős, házbizottság 333.32.078.42
- Hidegháború** 355.014.1 szükség esetén viszonylati alosztással a 327-hez vagy ennek alszakjához
- Impulzustechnika** (vasútbiztosító berendezések alkalmazásai) 656.25 : 654.93
- Kémiai lombtalanítás** (az aratás megkönnyítésére) 631.547.67 : 631.55.03
- Kereskedelmi számtan** 511.1 [33]
- Kertészeti zöldségtermesztés** 635.1/.6
- Két világpia** 380.12 (47—62 : 73—62)
- Kifutók** az állatgondozásban 636.083.1 (256)
- Kohógépek** 669.002.5
- Kommunális gazdálkodás** 338 (1—2)
- Kötéstan** 677.024.001.14
- Közétkeztetés** 64.022
- Közésgazdálkodás** 338 (1—2)
- Kulisszanövények**, takarónövények 631.544.7
- Kulturális ellátás** ld. szociális-kulturális ellátás
- Kulturpolitika** 008 [32]
- Lakóbizottság** 333.32.078.42
- Lángfotométeres kémiai elemzés** 545.82 : 535.243
- Lenini tükröződési elmélet** 14M : 165.023
- Lombtalanítás**, kémiai (az aratás megkönnyítésére) 631.547.67 : 631.55.03
- Minőségi termelés** általában 338.002.237
 egyes iparágakban az illető ipar jelzetéhez csatlakozik a szempont szerinti közös alosztás, pl. 685.3.002.237 minőségi termelés a cipőiparban
- Munka egyenletessége**
 általában 331.024.3 ; a szakjelzetnek korlátozottan közös alosztási részét megfelelően alkalmazni kell, pl. az egyenletes munka megszervezése az üzemben 658.387.024.3 szakjelzetet kap

- Munkaerőkölcs* 331.01 : 17
Munkaerőmérleg a tervgazdálkodás elméletében 330.173.34 [331.012]
Munkáspártok egyesülése 3KPI
 viszonylati : alosztással a csatlakozó pártot is kifejezhetjük
Munkásság akcióegysége 331 [007]
Műszaki mérőszám, műszaki mutatószám
 311.141 : 658.5.012.5
Naplóbizonylatos könyvelés 657.24 : 657.33
Népgazdaság anyagi-műszaki ellátása
 339.8.002.3/5
Népgazdasági mérleg terve általában
 330.173.34 [339.4]
Népgazdasági tervezés módszere általában
 330.173.34
 ez egyes részletkérdéseket alárendelő viszonylati alosztással fejezhetjük ki, így tehát anyagmérleg 330.173.34 [339.8.002.3]
 energiamérleg 330.173.34 [620.9]
 munkaerőmérleg 330.173.34 [331.012]
 népgazdasági mérleg terve általában
 330.173.24 [339.4]
Népi együttes 793.067.2
Normatíva
 házi szabvány 658.516
 országos szabvány 389.6
Önköltségelemzés 657.478.8
Ötusa ld. tiztusa
Palántanevelés 631.544
Paritásos ár 338.532
Pártonkívüliek 329.8
Patronálás 331.054.5.078.58
Pentatlon ld. tiztusa
Pénzügyi terv, vállalati 658.154
Permettrágyák 631.82—498.3
Politikai számtan 511.1 [33]
Ragasztás elmélete
 tisztára elméleti, az összetartó erők szempontját tárgyaló mű az adhezióhoz tartozik 539.61 jelzet alá;
 a ragasztóanyagok alkalmazása 668.3.004.14 alá
Részlettervek 658.511
Sok üzemágú gazdaság 631.14 : 631.153.2
Sorozatgyártás 338.455
Szabadpiac 381.57
Szakaszos legeltetés 636.084.22''5''
Szántóföldi zöldségtermesztés 633.4
Személyi kultusz 323.5 [172.12]
Szikes talaj 631.445.52/54
Szükrajforgácsolás 621.9.018.5
Szilikátalapanyagú készítmények általában
 666.002.6
Szilikátipar általában 666
Szociális—kulturális ellátás 304
Sztroboszkópia
 általában 534.415
 gépei, készülékei 534.415.085
 sztroboszkópos sebességmérés 620.178.5
 sztroboszkópos sebességmérő gépek
 620.178.5.05
 sztroboszkópos vizsgálat általában
 53.087.252
Takarmányértékesítés, takarmányfelhasználás (az állat által) 636.085 : 591.133.2
Takarónövények (kulisszanövények)
 631.544.7
Takarónövényes termesztés 631.548
Talajkondicionálás 631.434.002.237
Társadalmi ellenőrzés 3.078.3
Távlati tervezés
 közgazdasági vonatkozásban 330.173.34
 ''313''
 az üzemgazdaságban 658.012.2''313''
Technológiai előírás 658.516.3
Technológiai jegyelem 658.512.012.421
Tejértékesítés 637.1.003
Teljesítmény elemzése 658.012.22
Termékek
 mérése 658.562.6.012.22
 tervezése 658.562.6.012.2
Termékfelvásárlás
 kereskedelempolitikai vonatkozásban
 381.731.6
 kereskedelmi üzemi szempontból 658.716
Termelékenység az üzemben általában
 338.011 : 658.561
 ha konkrét üzem (iparág, munkafolyamat) az osztályozandó mű tárgya, a viszonylat második tagja a kérdéses iparág vagy munkafolyamat, pl.
 338.011 : 677 termelékenység textilgyárban,
 338.011 : 621.941 termelékenység esztergáló műhelyben
Termelés
 befejezettsége és befejezetlensége
 658.562.6
 elemzése 658.562.6.012.225
 folyamatossága a közgazdasági munkaszervezésben 331.875.2
 folyamatossága az üzemgazdasági munkaszervezésben 658.387.52
 minőségi tervezése 658.51.018.2
 ld. még gépi termelés, minőségi termelés
Termelési eredmény 338.93.011
Termelési érték 330.138.11
Terményfelvásárlás
 kereskedelempolitikai vonatkozásban
 381.731.6
 kereskedelmi üzemi szempontból 658.716
Természetszerű állattartás 636.083.5
Tervellenőrzés 658.51.012.7
 szükség esetén : 658.562 viszonylattal utalhatunk az üzemellenőrzésre vagy minőségi ellenőrzésre
Tervteljesítés 658.513.009.4
Tervutasítások
 a kérdéses terv jelzetéhez a (094.58) formai közös alosztást csatlakoztatjuk, pl.
 658.51 (439) ''1955'' (094.58) utasítás az 1955. évi vállalati tervek készítéséhez

Textilipari mintatervezés

nyomási minta 667.3.001.14

szövési minta 677.024.001.14

Textilipari tervezés általában 677.001.14*Tiztusa*, öttusa, háromtusa, dekatlon, pentatlon stb. 796.092.1 szükség esetén név-alosztással pl. 796.092.1 Háromtusa, 796.092.1 Öttusa*Törpegyümölcsfa* 634.1/7—181.4*Tőzegcserép*, tőzegkocka 631.878*Tropikalizáció* 620.197.121(213)*Újítás általában* 608.3*Újítási mozgalom* 331.147.2 : 608.3

tényleges újítások osztályozása kétféleképpen oldható meg: azok a könyvtárak, amelyek minden újítási kérdést egy helyen akarnak nyilvántartani, viszonylati alosztással 608.3 : jelzethez kapcsolják az iparág vagy munkafolyamat főtblázati számát, amelyre az újítás vonatkozik, pl. 608.3 : 621.73 újítások a kovácsműhelyben, amikor mind az újításoknál általában, mind a kovácsolásnál

lesz katalóguscédulánk; ha ellenben a tényleges újításokat csak egy helyen, a kérdéses iparágnál vagy munkafolyamatnál akarjuk nyilvántartani, ehhez kapcsoljuk a .001.7 szempont szerinti alosztást, így az előbbi példa — újítás a kovácsműhelyben — jelzete 621.73.001.7 lesz

Üzemágak, üzemágtársítás az agronómiában 631.14*Üzemágak arányosítása* 631.14 : 631.153.2*Vállalati pénzügyi terv* 658.154*Városgazdálkodás* 338 (1—2)*Városi ellátás* 339.8 (1—201)*Városi gázellátás* 662.76 (1—201)*Világpiac* ld. két világpiac*Vizgazdálkodás*

általában 551.48/49.004.14

mezőgazdasági vízépitésben 626.80s

vizerőtárolási szempontból 627.810

Zöldségtermesztés

kertészeti 635.1/6

szántóföldi 633.4

GYULA VEREDY: KLASSIFIKATIONSTÄTIGKEIT IM JAHRE 1954 UND AUFGABEN DER ARBEITSGEMEINSCHAFT FÜR KLASSIFIKATION

1. Zum Aufschwung unseres Bibliothekswesens in den letzten zehn Jahren trug u. a. auch der Umstand bei, dass die Einheitlichkeit der Klassifikation im ganzen Lande sozusagen restlos zustande kam. Die Klassifikation und die Sachkataloge sämtlicher Volksbibliotheken und der meisten grossen wissenschaftlichen allgemeinen, sowie der Fachbibliotheken Ungarns fussen nämlich jetzt schon auf dem System der internationalen Dezimalklassifikation. Im Jahre 1954 wurde zwecks einheitlicher Klassifikation der Bestände von Volksbibliotheken die Tabelle der Lagersachkennzeichen angefertigt und es erschien die 3., erweiterte und verbesserte, aber immerhin noch sehr gekürzte Ausgabe der Dezimalklassifikation in ungarischer Sprache. Erstere erlebte alsbald zwei Auflagen, doch auch die Klassifikationstabellen waren rasch vergriffen, was uns dazu veranlasste, die vierte Ausgabe in Angriff zu nehmen. Auch diese wird noch bloss eine Kurzausgabe sein. Es gibt bei uns zwar eine Arbeitsgemeinschaft, die Landeskommission für Klassifikation, welche Anleitungen in Fragen der detaillierten Klassifikation erteilt — im Anhang vorliegender Studie bringen wir die Beschlüsse der Kommission vom Jahre 1954 — doch die primärste unserer Aufgaben, die Sicherung eines guten Hilfsmittels, kann nur so gelöst werden wenn wir im Interesse des ungarischen Bibliothekswesens, und besonders unserer mittleren Bibliotheken, denen die grossen internationalen Gesamtausgaben nicht zur Verfügung stehen, in ungarischer Sprache ausführlichere, mit Erklärungen versehene Klassifikationstabellen anfertigen.

2. Die Ergebnisse der Klassifikationstätigkeit hängen weiters von der Versiertheit der Arbeitskräfte ab. Einesteils sind allgemeine Kenntnisse von Nöten; eine allen Ansprüchen gerecht werdende wissenschaftsgeschichtliche Ausbildung können wir aber den klassifizierenden Bibliothekaren gesondert nicht bieten, auf diesem Gebiete müssen wir beim Selbststudium verbleiben. Andernteils ist es unerlässlich, dass sich die Klassifikationsarbeit versehenden Bibliothekare die auf die Klassifikation bezüglichen theoretischen Kenntnisse und die Technik der Klassifikation zu eigen machen. Wenn sich auch die frühere missliche Lage nach der Befreiung dank der Ausbildung von Bibliothekaren an der Universität und auf der Hochschule gebessert hat, wurden die Universitäts- und Hochschulabsolventen, Fachrichtung Bibliothekswissenschaft, gemeinsam mit den Bibliothekaren, die aus anderen Arbeitsgebieten kamen, in Lehrgängen für Anfänger in die Praxis der Klassifikation eingeführt. Im Jahre 1954 fand leider keine organisierte

höhere Fortbildung statt, doch erwiesen sich als nützliche Initiative, dass geübte Bibliothekare ihre Erfahrungen den Arbeitskräften der Volksbibliotheken, die auf dem Gebiete der Klassifikation tätig sind, systematisch übermitteln.

3. Einheitliche Anleitung, einheitliches Verfahren fördert die Arbeit der Klassifikation. Diesem Zwecke dient die Klassifikation an zentraler Stelle. Die neuerschienenen ungarischen Bücher werden in der »*Ungarischen National-Bibliographie*«, die wichtigeren Zeitschriftenartikel im »*Repertorium der ungarischen Zeitschriften*« mit Kennzeichen nach dem Dezimalsystem angeführt. Den für Volksbibliotheken angeschafften Büchern werden ausserdem von der Verkaufsstelle Katalogzettel beigelegt, die von der Ungarischen Nationalbibliothek Széchényi konzipiert, mit den Dezimal Kennzeichen und der Kennzeichnung der Lagersachgruppen versehen werden. Es ist erfreulich, dass einige Verleger auf der Rückseite des Titelblattes von 1954 an, die Dezimalzeichen des betreffenden Werkes angeben. Weiter darüber hinauszugehen und auch das ältere ungarische Büchermaterial oder die Anschaffungen aus dem Auslande von zentraler Stelle aus zu klassifizieren, wäre, da sich die einzelnen Posten selten wiederholen, keineswegs wirtschaftlich. Doch wäre es wünschenswert, wenn die Landeskommision für Klassifikation häufiger auch in umfassenden Fragen Stellung nähme, und wenn die Kommission oder ein anderes Organ Entscheidungen fällte über die Aufstellung von typisch an verschiedenen Stellen zu klassifizierenden Büchern in den Lagern der Volksbibliotheken, die ihre Bestände nach Sachgruppen ordnen.

4. Im verflossenen Jahre beschäftigten wir uns in Enquêtes, auf Arbeitstagen viel mit den Problemen der Planung und Organisation des Katalognetzes, aber von den technischen Problemen der Zusammenstellung von Fachkatalogen fiel kaum ein Wort. Auch unsere grossen Bibliotheken haben noch keine Arbeitskräfte eingesetzt, deren ausschliessliche Aufgabe es wäre, den Sachkatalog zu redigieren. Demzufolge gebricht es unseren Sachkatalogen in vieler Beziehung an Übersichtlichkeit. Sie führen den Benutzer nicht rasch genug zu den Quellen seiner Arbeit. Aus der Konstruktion der Tabellen, ihren Hinweisungen und Sachverzeichnissen so viel in den Sachkatalog übergehen zu lassen, dass dieser allgemeinverständlich wird, ist eine elementare Forderung, die denjenigen, der die Klassifizierung durchführt, vor reichliche Aufgaben stellt. Einen vollwertigen Überblick über den Sachkatalog von grossen Bibliotheken, dessen Karten von immer komplizierteren Kennzeichen wimmeln, kann nur ein eigens hiezu bestellter Redaktor des Sachkatalogs bieten, der ständig seine Aufmerksamkeit darauf richtet, in welchem Wissenszweige, ja sogar bei welchen Detailfragen das Kartenmaterial anwächst, wo dieses mit Hilfe neuer Leitkarten übersichtlicher gemacht, auf welche Zusammenhänge hingewiesen, wie die Hinweisungen auf die wechselseitigen Beziehungen von dem allgemeineren Teil zum speziellen hinübergeleitet, und wie mit Hilfe zielbewusster Verwendung der bei der Dezimalklassifikation gewonnenen zusammengesetzten Sachkennzeichen eine ausdrucksvollere Sachgliederung geschaffen werden kann.

A kolozsvári nyomda II. Rákóczi Ferenc szolgálatában

Hosszabb-rövidebb ideig hét nyomdánk szolgálta munkájával II. RÁKÓCZI Ferenc szabadságharcát; Magyarországon: Debrecen, Lőcse, Nagyszombat, Bártfa, Késmárk és Zsolna, Erdélyben: Kolozsvár nyomdája. A kolozsvári tipográfiairól szólva MÁRKI Sándor, a nagy fejedelem életrajzírója, ezeket mondja: »A fölkelés kitörése előtt egy esztendővel (1702. március 20.) hunyt el Misztótfalusi Kis Miklós, minden idők legnagyobb magyar könyvnyomtatója, de kolozsvári sajtója ernyedetlenül szolgálta tovább a magyar nemzeti ügyet.«¹ Ha valaki e sorok olvasása után nagy várakozással veszi kezébe a kolozsvári nyomdászati FERENCZI Zoltán szerzette történetét,² csalódva állapítja meg: történeti részében szó sem esik a kuruckorról, a nyomda termékeiről készült összeállításban pedig csak egyetlen olyan könyvcímet talál, amely a RÁKÓCZI-korra utal, LISCHOVINI Andrásnak a fejedelem bejövételére készült latin üdvözlő versét, a *Laetitia Transilvaniae*-t. Mi tehát a történeti igazság MÁRKI tetszetős állítása mögött? Egy adatok alátámasztása nélkül leírt henye mondat-e csupán, amit bátran törülhetünk a kuruc-nyomdászati történetéből, vagy mégis összeszedhetőek olyan adatok, amelyek arról tesznek bizonyosságot, hogy — ha nem is ernyedetlenül — de alkalmilag dolgozott a kurucok számára? — erre a kérdésre szeretnénk feleletet adni most, mikor beszámolunk a RÁKÓCZI-kor nyomdászattörténetének alig ismert kolozsvári fejezetéről.

Mikor a kurucor nyomdászataról és nyomdatermékeiről képet akarunk alkotni magunknak, figyelmünk elsősorban a felkelés hivatalos és félhivatalos jellegű nyomtatványaira irányul. A régi magyar anyag e megbecsült, s olykor unikumok gyanánt kezelt darabjai még nincsenek összegyűjtve, s nagy kárát vallja a történetírás is, hogy e változatos tartalmú forrásanyag (protekciónális levelek, manifesztumok, pátensek, országgyűlési artikulások, béketárgyalások aktái, katonai regulamentumok, edictumok, katonák számára készült imádságok) levéltárak mélyén és könyvtári kolligátumokban szunnyad, s bár HUBAY Ilona munkája³ jelentős részüket felsorolja, még messze vagyunk a bibliográfiai teljességtől, s még kísérlet sem történt arra, hogy tisztázzuk létrejöttük és kibocsátásuk történeti körülményeit, s megállapítsuk, hol és hány példányban láttak napvilágot? Közvéleményformáló hatásuknak le-

¹ *II. Rákóczi Ferencz*. II. kötet. 1707—1708. Budapest, 1909. 321. (Magyar Történeti Életrajzok.)

² *A kolozsvári nyomdászati története*. Kolozsvár, 1896. 74—75.

³ *Magyar és magyar vonatkozású röplapok, újságlapok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban. 1480—1718*. Budapest, 1948. (Az Országos Széchényi-Könyvtár Kiadványai. XXVIII.)

mérése is érdemes feladat; a kor lelkét idézzük vissza, mikor megállapítjuk, miként fogadták azok, akikhez intézve voltak: a vármegyék közönsége és a katonaság, a hazai és a külföldi közvélemény. Nyomdak szerint való osztályozásuk nem könnyű munka, ritka esetben találunk rajtuk nyomdajelzést, a megjelenés helyét és idejét magukról a nyomtatványokról eldönteni nem igen lehet, s tipográfiájuk is csak bizonytalan hozzátetésre nyújt lehetőséget nyomtatóműhelyükről. Ezért nagy fontosságúak a reájuk vonatkozó levéltári adatok; a felvetődő kérdéseket nem is lehet más módon tisztázni, csak levéltári adatok gondos gyűjtögetése során. E munka folyamán — amint ez dolgozatunkból is ki fog tűnni, — a kor irodalomtörténeti értékű termékeire és kiadványaira nézve is lelhetünk döntő fontosságú dokumentumokat.

Időben könnyen elhatárolhatjuk a kutatást. A felkelés nyolc esztendeje alatt Kolozsvár két ízben volt tartósan kuruc kézen: először 1704. október 28-tól 1705. november 14-ig, másodízben 1707. február 24-től október 26-ig. Kuruc nyomtatványok csak e két rövid időközben készülhettek Kolozsvárott. Maga RÁKÓCZI csak egy alkalommal fordult meg Erdélyben, 1707 tavaszán, mikor a marosvásárhelyi országgyűlésen beiktatták fejedelmi méltóságába; helyette plenipotenciárius generálisai intézkedtek: 1704—1705-ben gróf FORGÁCH Simon, 1706—1707-ben gróf PEKRY Lőrinc.⁴ Mivel a kolozsvári nyomda kuruc vonatkozású termése csak közvetve kapcsolódik a fejedelem személyéhez, akkor járunk el helyesen, ha generálisainak személye köré csoportosítjuk az anyagot. A szabadságharc idejében csak egy nyomda működik a városban, a MISZTÓTFALUSI KIS Miklós hagyatékából származó református tipográfia. MISZTÓTFALUSI famulusa, TELEGDÍ PAP Sámuel bérlí az egyháztól. A kurucok, ha nyomtatni akartak valamit, egész Erdélyben csak őhozzá fordulhattak.

I.

a) A RÁKÓCZI-kor gazdag és változatos irodalmi életének talán az volt a legnagyobb eseménye, hogy gróf FORGÁCH Simon, II. RÁKÓCZI Ferenc erdélyi vezénylő generálisa, 1705-ben nyomtatásban közzétette gróf ZRÍNYI Miklós *Török áfium* címen emlegetett nagyszerű prózai munkáját, a *Ne bántsd a magyart!*⁵ A mű sója és kovásza lett a kuruc szabadságharcnak.

Az a férfiú, kinek a mű első kiadását köszönhetjük, igen érdekes alakja a kornak, nem annyira közéleti vagy katonai tevékenységénél fogva, mint inkább a kuruc-gondolathoz való viszonyát tekintve. Nagy meglepetés volt idehaza is, Bécsben is, mikor császári tábornok letére, a kurucokkal való sűrű csatározás után, váratlanul átment RÁKÓCZI táborába. Titkot sejtettek pálfordulása mögött. A titokra teljesen csak a felkelés bukása után derült világosság, a bujdosásban vallotta meg a fejedelemnek, hogy JÓZSEF, az ifjabb király küldötte át a felkelő magyarok megnyerésére. »Ha idején felfedi titkát — írja RÁKÓCZI erről a beszélgetésről — mind bennem, mind a nemzetben meg lett volna a hajlandóság a terv megvalósítására.« Miért hallgatott fontos küldetéséről? Kortársai bőbeszédű embernek ismerték, ha ivott, nem tudott titkot tartani. Nem sokáig szolgálta a kurucokat, egy súlyos következmények-

⁴ Kolozsvár II. RÁKÓCZI Ferenc-korabeli történetét l. JAKAB Elek: *Kolozsvár története*. 3. köt. Budapest, 1888. — Az egykori naplók közül VIZAKNAI BRICCIUS GYÖRGY naplóját (*Történeti emlékek a magyar nép községi és magánéletéből*. 2. köt. Pest, 1860.) és CSEREI Mihály históriájá-t. (Újabb Nemzeti Könyvtár. I. Pest, 1852.)

⁵ RMK. I. 1710.

kel járó mulasztása miatt RÁKÓCZI elfogatta, s csak a felkelés vége felé bocsátotta szabadon. Sorsa megint csodálkozást keltett: nem élhetett a szatmári béke nyújtotta kibocsátással, követte RÁKÓCZIT a számkivetésbe. A kegyelemből való kirekesztése, utána két évtizedes bujdosása, majdnem olyan titokzatos, mint rejtélyes hallgatása.⁶

Ez a különös ember akkor is jó magyar érzésű ember volt, mikor tábornokaként a császárt szolgálta. Nehézkés, alig olvasható betűivel lemásolta ZRÍNYI Török *áfiumát*, beköttette szép aranynyomású bőrkötésbe és táborozásai során mindig magával hordta.⁷ Tarsolyában ezzel a könyvvel, elméjében azzal a gondolattal, hogy már van »kinek dedicalni ezen vitézségre való jó tanácsú munkát«, állott át RÁKÓCZI oldalára. Leírta a *Vitéz hadnagy* című ZRÍNYI-traktátust is, s eszménye az a reguláris magyar hadsereg lett, melyről a török harcok szünetében csáktornyai meditációi során ZRÍNYI álmodott. A kurucok között a regularitást akarta megvalósítani, néphadseregből modern sorkatonaságot. Az irodalmi mű embert és sorsot formáló hatásának, a könyv és olvasója bensőséges kapcsolatának alig van szebb példája irodalmunkban. A német szolgálatban álló császári tábornokot magyar írás tartja meg magyar embernek, részben ennek sugallatára vállalja a magyar ügy szolgálatát. Mikor kedves könyvét II. RÁKÓCZI Ferencnek ajánlva a világ elé bocsátotta, ez a cselekedete személyes vallomástétel volt; szemérmes, de büszke vallomás magyarságáról és RÁKÓCZIHoz való hűségéről.

Lelkes és tiszta látású ZRÍNYI-tanítvány volt, mesterének zsenialitása nélkül, s híján józanságának is. Hangja ZRÍNYI pátosztát juttatja eszünkbe: »Nincsen haszna a Policiáskodásnak, hanem aut Libertas aut Mors. Az ki igaz magyar akar lenni, a' sok consequentiát vesse ki a fejébül, az Isten sok veszedelmekben megh tartotta szeginy Országunkat számunkra, most is él az Magyarok Istene, az ki Scythiából szarvas után ki hozott bennünket, Apostol nélkül keresztínnyé tött, az Koronát Nemzetünknek parancsolta adni, nem szánta azt az Isten Német Uramnak, hogy eő Isten munkáját maga erejében fel fuvalkodo dühöttségével el roncsa, semmi kétségünk az Nagy Ur Istenben, igaz ügyünk vagyon.«⁸ Erkölcse és cselekedetei meg sem közelítették ZRÍNYI méreteit, az *Áfium* kiadásával mégis megörökítette vele való lelki rokonságát.

Vajon hol nyomatta ki? Három feltevés merült fel eddig:

⁶ Életrajza megtalálható BARTFAI SZABÓ László: *A Hunt-Pázmán nemzetségbeli Forgách-család története* című művében. (Esztergom, 1910.) — Írói méltatása: THALY Kálmán: *Ghymeszi gróf Forgách Simon mint író*. (Irodalom- és műveltség-történeti tanulmányok a Rákóczi-korból. Budapest, 1885. 211—268.)

⁷ E kéziratról THALY a következőket írja: »Zrínyi munkájának Forgách Simon tulajdon kezével írott és sajátját képzett régibb példánya a napjainkig épségben fennmaradt, eredeti, aranyozott bőrkötésben, a gróf unokájánál: az 1849-iki vértanú b. Jeszenák János özvegye, született gr. Forgách Aloyzánál Pozsonyban, ki e becses ereklyét méltó kegyelettel őrzi. Nem volna érdek nélküli ezt, mint Zrínyi tárgyalt munkájának legrégebb példányát, a nyomtatott kiadással gondosan összehasonlítani, s a netalán felmerülő hézagokat vagy eltéréseket belőle kipótolni«. ZRÍNYI prózai munkáinak kiadói: RÓNAI HORVÁTH Jenő (*Gróf Zrínyi Miklós a költő és hadvezér hadtudományi munkái*. Budapest, 1891.) és MARKÓ Árpád (*Gróf Zrínyi Miklós prózai munkái*. Budapest, 1939.) nem keresték az *Áfium* e fontos kéziratát.

⁸ Idézet KLOBUSICZKY Ferencnek írt leveléből: Enyiczke, 1704. szeptember 5. (Országos Levéltár. Rákóczi—Aspremont lt. Elenchus szerinti iratok. Fasc. 24.)

1. Nagyszombatban. Ez SÁNDOR István vélekedése a *Magyar Könyvesház*-ban.⁹ El sem lehet gondolni, mire alapította.

2. Medgyesen. THALY vetette fel: »Midőn 1705. júniusában, mint erdélyi főtábornok — Forgách — Medgyes várát és városát a németektől hosszas, kemény ostrom után bevette, az ott talált száz nyomdában nyomatta ki Zrínyi munkáját.«¹⁰ Szerette a romantikus ízű magyarázatokat, mennyire tetszetős ez is: véres ostrommal megvett, kuruc uralom alatt nyögő német városban egy kuruc tábornok ZRÍNYI munkájának kiadásával is növeli a ZRÍNYI-vért hordozó fejedelem dicsőségét!

3. Bártfán. Ez is THALYtól származik. Medgyest alig hogy felvetette, máris óvatosan, zárójelben odairta szép hangulatos feltevéséhez: »vagy Bártfán?« A bártfai feltevést megerősítette a *Magyar Könyvszemle* névtelen bibliográfusa is, aki adalékokat gyűjtve SZABÓ Károly *Régi Magyar Könyvtár*-ához, úgy írta le újból az *Áfium* 1705-ös kiadását, mintha bártfai impreszszummal ellátott példányára akadt volna a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában.¹¹ Kétségtelen, hogy az Országos Széchényi Könyvtár Mil. 316. i. jelzésű példánya tévesztette meg, melyre egy régi kéz, nyomtatott betűket utánózva, Bártfát írta a megjelenés helyéül. SZÉCHY Károly ZRÍNYI életrajzában hasonmásban látható az *Áfium* e példányának címlapja.¹²

E három feltevés közül az utolsó vált általánossá. MARKÓ Árpád a ZRÍNYI-kiadásokról szóló beszámolójában minden kétely nélkül írja: »Végre megszülethetett, mint 'editio princeps', 1705-ben Bártfán az *Áfium* első nyomtatott kiadása.«¹³ Pedig ez semmivel sem indokoltabb, mint akár Debrecen vagy Lőcsét venni fel a megjelenés helye gyanánt, s ezért szükséges újból felvetnünk a kérdést: hol is látott hát napvilágot?

FORGÁCH Simon fennmaradt leveleiben kerestünk rá választ. Mivel FORGÁCH az *Áfium*-ot RÁKÓCZINAK ajánlotta, s szép, lendületes ajánlással is ellátta, hogy a fejedelem »híre-neve annyival inkább terjedhessen e széles világon«,¹⁴ bizonyára tájékoztatta szándékáról, s beszámolt néki a könyv elkészültéről is. Valóban 1705. március 24-én Segesvárott kelt levelében¹⁵ ezeket a sorokat találjuk: »Ime az melly opusról emlékeztem más levelemben, elkészülvén ezen edgy, kivántam Nagyságodnak udvarlanom azzal is. Hogy olly illetlen fedélben involváltatot, arrul Nagyságodat aláztatosan követem, tudom Nagyságod nem kívül, de belől fogja méltóztatni vizsgálni.«

FORGÁCH e soraiban kétségtelenül Kolozsvárott megjelent könyvről van szó. A generális 1705. január 22-én vonult be a városba »nagy pompáson

⁹ *Magyar Könyvesház, avagy a magyar könyveknek kinyomtatások ideje szerént való rövid említésök.* Győr, 1802. Az *Áfium*ot így említi: 1705. Nagyszombat. Symbolum Illust. D. Comitibus Nicolai Zrínyi: Nemo impune lacessit. 12. Ir. G. Zrínyi Miklós, kiadá Gr. Forgács Simon Kurutz Ezeredes, 's Rákóczi Ferentznek ajánlotta. (A' hadi Fenyitéknek helyre hozásáról 's az Országnak az Ellenségtől való felszabadításáról.)

¹⁰ *Irodalom- és műveltségtörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból.* Budapest, 1885. 217—218.

¹¹ *Adalékok Szabó Károly »Régi magyar könyvtárához« a Magyar Nemz. Múzeum könyvtárából.* Magyar Könyvszemle, 1879.34. V. ö. SZABÓ Károly: *Észrevételek a »Régi Magyar Könyvtár«-amhoz közzét adalékokra.* (Uo. 129.)

¹² *Gróf Zrínyi Miklós. 1620—1664.* IV. (Budapest, 1900.) 129. (Magyar Történeti Életrajzok.)

¹³ *Gróf Zrínyi Miklós prózai munkái.* Sajtó alá rendezte, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta MARKÓ Árpád. Budapest, 1939. 44. (A Magyar Szemle Klasszikusai.)

¹⁴ A korábbi kiadások FORGÁCH ajánlását elhagyták. Elsőnek THALY közölte FORGÁCH-tanulmányában.

¹⁵ Országos Levéltár. Rákóczi-szabadságharc levéltára: II. 2 e/A.

és szer felett való kevélyen, úgy annyira, hogy az felséges fejedelem is nagyobb pompát nem tehetett volna», s egy február 27-én kelt levélben azt olvassuk, hogy »mindeddig Kolosvárt vendégeskedett Forgách uram«, e napon indult Segesvárra. Május 28-án fogott Medgyes ostromához, s a június 20-át követő napokban már fel is adták néki a várat.¹⁶

Hogy a szóbanforgó opus nem lehet más, mint ZRÍNYI *Áfium*-a, erre nézve tipográfiai bizonyítékokat szolgáltat a könyv kiállítása, nem nehéz felismerni MISZTÓTFALUSI Kis Miklós betűit.¹⁷ Sietve készült, nem volt idő arra, hogy kiadója szép barokk ízlésű címlapot készíttessen hozzá, ezért jelent meg »olly illetlen fedélben«. Az *Áfium*-ot küldi tehát, nyomdából kikerült első példányát, FORGÁCH a fejedelemnek. Leveléből az is kitűnik, hogy nem meglepetésnek szánta, már egy előző levelében, — mely elveszett, vagy lappang valahol, — közölte szándékát RÁKÓCZIVAL.

Szakítanunk kell hát az eddig felmerült feltevésekkel, az *Áfium* első kiadása a kolozsvári nyomda terméke. Miért is nyomatta volna FORGÁCH Nagyszombatban vagy Bártfán, mikor keze ügyében volt a kolozsvári nyomda, s még ha feltesszük is, hogy egy százsz nyomdában ilyen tetszetős kiállítású magyar könyv készülhetett volna, akkor sem valószínű, hogy német nyomdához fordult, — ilyen ellenvetések már FORGÁCH idézett levelének feltalálása előtt is támadtak bennünk, s most örömmel iktatjuk az Erdélyre oly nagy reménykedéssel tekintő *Zrínyi* munkáját a kolozsvári könyvek sorába.

b) A ZRÍNYI-könyvvel együtt FORGÁCH egy imádsággal is kedveskedett RÁKÓCZINAK: »A mellett ezen imádsággal is kívántam alázatosan udvarlanom.«

A RÁKÓCZI-kornak gazdag imádságirodalma van, de a nyomtatásban megjelent imádságok közül is elkallódott vagy lappang néhány. Több kiadásban ismeretes a »Rákóczi imádsága, mellyel az ő Urának Istenének orczáját minden napon engesztelni szokta«, s »nyomtatás által közönséggé tétetett a végre, hogy a Birodalma alatt levő Vitézlő Magyar Nép is az ő Kegyelmes jó Urát s Fejedelmét a buzgó imádkozásban követni megtanulja.«¹⁸ Ez volt a kuruc vitézek hivatalos imája, s bár RÁKÓCZI hadserege többségében protestáns volt, katolikus és református katonái egyaránt imádkozhatták, mert szerzője, a buzgó katolikus fejedelem, gondosan vigyázott arra, hogy senki meg ne botránkozzék benne. E híres felekezeti közti imádság méltán kelthette

¹⁶ 1705 első felének erdélyi eseményeire jó forrás: *Második Teleki Mihály életéről való maga írásai ab anno 1703. usque ad annum 1720.* (THALY igazításaival és jegyzeteivel ellátott modern másolata megvan a Magyar Tudományos Akadémia történettudományi bizottsága másolatgyűjteményében.) — FORGÁCH kolozsvári vendégeskedéséről I. EÖRVÖS Miklós levélét br. KÁROLYI Sándornénak, Károly, 1705. február 27. (*A nagy-károlyi gróf Károlyi-család oklevéltára*. V. 168.) — Medgyes június 26-án már kétség-telenül FORGÁCH kezén volt, mert JÁNOKY Zsigmond 1705. június 26-án Jászberényből RADVÁNSZKY Jánosnak írt levelében ez áll: »Forgách Uram Medgyest meg vette, fegyverén kívül dobját, zászlóját ott hatta a' Német, s már közülök száz is ide álot«. (THALY Kálmán *Kurucokori Okmánygyűjteménye*, IV. 373. Az Országos Széchényi Könyvtár kéziratában: Fol. Hung. 1389.)

¹⁷ MISZTÓTFALUSI betűire nézve I. SZENTKUTY Pál: *M. Tótfalusi Kis Miklós amsterdami betűmintalapja*. Budapest, 1943. (Különlenyomat a »Magyar Könyvszemle« 1942. évi IV. füzetéből.)

¹⁸ 1703-as debreceni kiadását (RMK. I. 1667.) újból kiadta THALY a *Rákóczi-Tár* I. kötetében (Pest, 1866.) XXIII—XXIV. — ARANY János is közölte a *Nép Barátja* 1849. április 20-án megjelent 14. számában.

fel a magyar ügyben közvetítő protestánsok figyelmét: latin fordítását WHITWORT bécsi angol megbízott eljuttatta Angliába is.¹⁹

A *Rákóczi imádsága* mellett a forrásokban szó van egy *Rákócziért való imádságról* is, amely szintén a katonaság számára készült fohászkodás lehetett: DÁDÁN János zsolnai tipográfus mindjárt a felkelés kezdetén, 1703-ban ki-nyomatott latin és tót nyelven egy RÁKÓCZI boldogulásáért mondandó imádságot, nyilván evangélikus vallású kurucok használatára,²⁰ valószínűleg volt katolikus változata is, mert BERCSÉNYI 1704 nyarán azt kívánta a nagy-szombati jezsuitáktól, hogy a RÁKÓCZIÉRT elrendelt imádságot nyomassák ki.²¹ Egyik sem maradt fenn napjainkra, még kéziratban sem. Még sincs okunk kételkedni ezeknek az adatoknak a hitelességében, hiszen sokáig úgy véltük, hogy utolsó példányig elveszett RÁDAY Pál *Lelki Hódolás*-ának 1710-es kassai kiadása,²² s csak egy példányban maradt meg a reformátusok 1705-ben — bizonyára nagy példányszámban — kibocsátott *Bőjti Imádság*-a,²³ hogy azután szinte szemünk láttára kallódjék el.

A FORGÁCH említette imádság szintén ismeretlen a magyar bibliográfiá-ban, pedig — a szövegből következtetve — ez is nyomtatott ima volt, s ez is RÁKÓCZIÉRT való könyörgés. Alighanem FORGÁCH szerzeménye. A gene-rális jeles imádságszerző volt, s áhíthatoskönyve, a *Gyűlzhetetlen és Minden Testi és Lelki Ellenséget meggyűző Fegyver* kegyességi irodalmunk értékes terméke.²⁴ Kolozsvári imádsága, bár református nyomdában készült, minden bizonyossal a katolikus kegyesség jegyeit hordozta, FORGÁCH sokkal buzgóbb katolikus volt, semhogy ezzel az imádsággal kedvezni akart volna »Kálvin János Uramnak«.²⁵

c) FORGÁCH erdélyi tartózkodásának emléke az a protekcionális-levél is, amelyet kolozsvári nyomdában készült úrlapon 1705. július 15-én állított ki Nagybánya város oltalmára.

A protekcionális-levél a katonaság garázdálkodásának kitett falvak, városok, uradalmak és egyházközségek védelmét szolgálta. Különösen a felkelés első esztendeiben, mikor a »kurucságnak színe alatt« garáza csapatok veszélyeztették a személyi- és vagyonbiztonságot, állítottak ki sok oltalom-levelet a fejedelem és BERCSÉNYI kancelláriáján. »Mikor a' Méltóságos Fe-jedelem ő Nagysága Tokaj alatt volt, hogy a' Nagyságod jószágga kezem kö-zött meg maradhasson, a' jószágra Protectionalis levelet hozattam« — írja földesasszonyának, özv. gr. BARKÓCZY Györgyné KOHÁRY Juditnak sutori ispánja.²⁶ RÁKÓCZI és BERCSÉNYI kancelláriája nyomtatott úrlapokat

¹⁹ 1704. február 6-án kelt jelentésében HEDGES miniszternek: »For the curiosity of the piece I here inclose a form of prayer which Rakotzi has order'd to be used indifferently by his adherents of all Religions«. L.: SIMONYI ERNŐ: *Angol diplomatai iratok II. Rákóczi Ferencz korára*. I. (Pest, 1871.) 125—126. Archivum Rákócianum. II. osz-tály.

²⁰ KRMAN Dániel említi DÁDÁN felett mondott gyászbeszédében: RMK. II.: 2224.

²¹ *Liber consultationum, 1704—1773*. 2—3. (Kézirat az Országos Széchényi Könyvtár Todoroszku-gyűjteményében.)

²² GORZÓ Gellért: *Rádai Ráday Pál*. Budapest, 1915. 20—23.

²³ *Hít által meg-tisztított szívnek Hitbeli Tsokja, Avagy Bőjti Imádság*. BALLAGI Aladár könyvtárában volt meg. (Magyar Könyvszemle, 1879. 292.)

²⁴ THALY méltatja idézett tanulmánya IV. fejezetében.

²⁵ Idézet egyik RÁKÓCZINAK írt leveléből.

²⁶ 1704-ben. A gróf KÁROLYI-nemzetség levéltárában: Kuruckori iratok. Ir-regestrata.

használt erre a célra. RÁKÓCZI már 1703. augusztus 1-én a debreceni nyomdában készült úrlapon biztosította védelméről a PINKÓCZYakat.²⁷ A fejedelem és főtábornoka nyomtatott oltalomleveleit nyilvántartja a bibliográfia, s korántsem olyan nagy ritkaságok, vagy éppen unikumok, mint azt némelyek feltételezik, levéltári kutatás során gyakran előkerülnek.²⁸ FORGÁCH generális oltalomleveleiről azonban sehol sem találunk említést, s az egyetlen ismeretes példányra Nagybánya város levéltárában akadtam rá.²⁹

Kétségtelen, hogy a kolozsvári nyomdában készült. MISZTÓTFALUSI elegáns betűvel ékes nyomtatvány.

II.

1705 őszén Erdély, vele együtt Kolozsvár is, kihullott RÁKÓCZI kezéből, éppen akkor, midőn már utban volt, hogy beiktassák ősei örökségébe, Erdély fejedelmi székébe, miután már 1704. július 8. óta a gyulafehérvári országgyűlés határozatából választott fejedelme volt az országnak. November 11-én Zsibónál csatát vesztett a RABUTIN erdélyi tábornagy felmentésére induló HERBEVILLE seregétől, azon a napon éppen, melyen kezdődnie kellett volna az országgyűlésnek. Kolozsvárott diadalkapuvál várták, rajta RÁKÓCZI és más fejedelmi személyek képei között FORGÁCH Simon lovasképével, de a várvavárt fejedelem helyett a németek jöttek és ötnegyed éven át kezükben tartották, s »rettenetes hallatlan kínzó executióval nyomorgatták« a várost.

Fordulat 1706 nyarán kövegett: RABUTIN július közepén egész hadseregével s maga s HERBEVILLE csapataival, kiment Erdélyből magyarországi hadjáratra, s mivel csak a várakban hagyott őrséget, a kurucok újra előzönlötték az országot. Kolozsvárhoz azonban csak 1707 februárjában érkeztek hozzá: mikor br. TIGE császári tábornok kivonta falai közül a német helyőrséget, a kurucok beszálltak a városba. Nyomdája megint dolgozhatott a felkelők számára.³⁰

A Zsibónál megvert FORGÁCH nem került vissza Erdélybe, helyét gr. PEKRY Lőrinc foglalta el. Vele új szakasza kezdődik a kurucok erdélyi uralmának, s a kolozsvári nyomda történetének is.

a) PEKRY Lőrinc volt Erdély II. RÁKÓCZI Ferenc korabeli történetének legnagyobb hatású személyisége. Ügyes politikus: ő vitte keresztül RÁKÓCZI fejedelemmé választását és ő készítette elő a fejedelemségbe való

²⁷ Megvolt az Országos Levéltárban, a múzeumi letétben, a *Személyek szerinti iratok* között. Budapest ostroma idején elégett.

²⁸ RÁKÓCZI és BERCSÉNYI protekcionális-leveleinek leírásában figyelemmel kell lennünk arra, hogy mindegyiküknek két, egymástól eltérő szövegű (13 és 17 soros) úrlapja volt, ha a tipográfiai változatokat nem tekintjük is. PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán a terjedelmesebbeket írta le (*Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának I—III. kötetéhez. A Todorozsku—Horváth-Könyvtár ismeretlen régi magyar nyomtatványai*. Magyar Könyvszemle, 1930. 144.) A RÁKÓCZIÉVAL azonos példány fényképe látható *Szentés város történetében*. (Szentés, 1914. 179.) Azonos szövegű, de más sorbeosztású példány leírását közölte GULYÁS Pál a Magyar Könyvszemle 1912. évfolyamában (328. l. 15. sz.). Ugyanott közölte RÁKÓCZI (16. sz.) és BERCSÉNYI (14. sz.) rövidebb szövegű oltalomlevelének leírását is. A BERCSÉNYI-féle bővebb szövegűnek eltérő tipográfiai változatát hozza VARGA Zsigmond: *A debreceni református főiskola nagy-könyvtára* című műve (Debrecen, 1934.) II. kötetének 36. lapján.

²⁹ Levéltári jelzete: Fasc. I. 15. ddo.

³⁰ Az előadott eseményekre nézve hasznos tájékoztatást ad KÖVÁRI László: *Erdély történelme*. V. (Pest, 1863.) 71—77.

beiktatását; de ügyetlen katona: ő veszítette el 1707 őszen Erdélyt. Neve belekerült az utókor irodalmi tudatába is: férje volt a költő és műfordító PETRŐCZY Kata Szidóniának.³¹

Kortársai sötét színekkel jellemezték. A labanc CSEREI »hite hagyott, praedán hízott, gonosz ember«-nek írja, aki »szokás szerint hazug hírrel töltötte el az egész országot.«³² RÁKÓCZI rajza még sötétebb: »selszövő ember volt, akiben senki sem bízott, de minthogy kétszínű volt és hatalmas szónok, sok zavart okozott; személye engem nagyon zavart, zavaros, kétszínű és meggondolatlan szelleme miatt. A közvélemény állhatatlannak és zavargónak tartotta.«³³

Erről a rosszemlékezetű emberről adjutánsa, DÁNIEL István, aki halála után leányát, Polixénát feleségül vette, azt jegyezte fel, hogy »az Isten utainak vizsgálásában igen buzgó vala.« Haláláig gyötörte »ifjúságának bűne«: »ez világi szemfényvesztő gyönyörűségei« által elvakítva és »ezen század Istenének ámitásai által félrevezetődven« megtagadta református hitét és katolikussá lett.³⁴ Konverziójának hatása alatt fordította magyarra az evangélikus PETRŐCZY Kata Szidónia 1690-ben MAYER Frigyes János apologetikus munkáját, a *Pápista vallásra hajlott lutheranusok lelkek ismeretének kinyá-t*.³⁵ Belső meggyőződése szerint egy pillanatig sem volt katolikus, csak »kalitzkában tartotta a lelkét«. Titka a fejedelmet installáló marosvásárhelyi országgyűlés alkalmával derült ki. Az ünnepi misén észrevették, hogy Debrecenben nyomtatott könyvből imádkozik. Mikor a fejedelem kérdőre vonta, »kibocsátotta lelkét a kalitzkából«, megvallotta, hogy ő »tisztá és igazhitű református.«³⁶

Literátus ember volt. Élete utolsó idejében — 1709. március 6-án halt meg — ARNDT János *Das Wahre Cristentum*-jának magyarra fordításával foglalkozott.³⁷ Munkájával el is készült, mert 1709. február 11-én ezt írta RÁKÓCZINAK: »Az melly könyvet fordítottam és Felsőged parancsolta vala, hogy pro revisione Felsőgednek praesentállyak, most alázatosan ell küldtem.«³⁸

³¹ Életrajza: RÁCZ Imre: *Pekrovinai gróf Pekri Lőrinc, II. Rákóczi Ferenc fejedelem hadvezére*. Debrecen, 1929. (A Debreceni Tisza István Tudományegyetem Magyar Történelmi Szemináriumának Közleményei. 4.) — V. ö. THALY Kálmán: *Az első magyar költőnő báró Petrőczy Kata-Szidónia gróf Pekry Lőrinczné élete és versei 1658—1708*. (Irodalom- és műveltségtörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból. Budapest, 1885. 117—210.)

³² *Históriája* 365—367., 375. lapjain.

³³ Idézetek II. RÁKÓCZI Ferenc *Emlékiratai* VAS István-féle fordításának (Budapest, 1948.) 72., 85., 157. és 175. lapjairól.

³⁴ *Életének leírásá-ban*. (*Erdély Öröksége*. VII. 189—190.) — »Az pápista vallásra való tántorodására« nézve l. még 1700. augusztus 3-án kelt végrendeletét (SZÁDECZKY Lajos: *Gróf Pekri Lőrinc levéltára*. Századok, XLII/1908. 323—324.) és BETHLEN Miklós feljegyzését. (*Önéletírása*, II. 47. Magyar Történelmi Emlékek. III.)

³⁵ RMK. I. 1399.

³⁶ BR. WESSELÉNYI István *Naplója* 1707. szeptember 23-i és 1707. november 4-i feljegyzésében esik szó erről. (A Magyar Tudományos Akadémia történettudományi bizottsága másolatgyűjteményében.)

³⁷ Homonnai tartózkodása alatt »mivel a henyéséget nem szenvedhette, s a munkához hozzá volt szokva, különösen pedig az Isten útainak vizsgálásaiban igen buzgó vala, a lüneburgi híres püspök Arnd Jánosnak az igaz keresztyénségről írt értekezése olvasása és szemlélésére vette az eszét és igaz keresztyéni buzgalomból elhatározta, hogy azt honi nyelvre lefordítja. Mivel azonban ottan-ottan különböző katonai akadályok merültek fel, és ezek miatt az én tábornokom és grófomnak nem mindég vala ideje maga szándéka folytatására, akkor a fenn említett értekezés fordítását reám bízta« — írja VARGYASI DÁNIEL István.

³⁸ Országos Levéltár. Rákóczi-szabadságharc levéltára: II. 2e/A.

Bizonyára ő is csak szemelvényeket fordított ARNDTBól, mint felesége *A kereszt nehéz terhe alatt elbágyatt sziveket élesztő jó illatú XII. lilium*-ban³⁹ és a *Jó illattal füstölgő igaz szív*-ben.⁴⁰ Az előbbi kuruckori termék, a kolozsvári nyomdában látott napvilágot 1705-ben. THALY úgy véli, hogy PETRÓCZY Kata Szidónia e munkája akkor készült, mikor férje kurucságáért Szebenben raboskodott, a fogság hangulatából született, s a kuruckorra jellemző irodalmi termék.⁴¹

A PEKRY-család irodalmi tevékenységére utal egy RÁDAY-könyvtárban található unikum: a szerző — vagy talán inkább a fordító — megnevezése nélkül 1707-ben megjelent *Ébresztő Kakas Szó*,⁴² melyről már SZABÓ Károly megállapította, hogy »kétségkívül kolozsvári nyomtatvány«. Dedikált példány: a grófi pár középső leánya, PEKRY Kata⁴³ ajánlotta kedves sorokkal RÁDAY Pálné KAJALI Klára-nak: »Mint hogy meg esmerked- /tem az en nagy jo akaro/ kedves Asznyomomat Kaja /li Clára Aszszonynak ad- /tam ajándékba ezt az kis/ barátságáról valo könyvet /Kivánom hogy ő kigyeme/ én nékem igaz holtig valo /barátom légyen, hogy az/ igaz szeretet és barátság /az koporsóban szállyon velem/ és ő kemével tsak arra ké- /rem ő kemét nagy szeretettel/ hogy légyen holtig hiv és igaz /szeretettel én hozzám/ Pekry Kata mp«

E dedikáció alatt nincsen dátum, nem tudjuk megmondani, hol és mikor ismerkedett össze a két fiatal nő. Midőn RÁDAY RÁKÓCZIVAL Erdélyben járt, »a Méltóságos Fejedelemnek Erdélyi fejedelemségre való felemeltetése« alkalmával, felesége nem volt vele.⁴⁴ Nem ismerjük a könyv szerzőjét vagy ha fordítás, a fordító nevét sem, keletkezésének indítéka felől is tájékozatlanok vagyunk, mégis jónak láttuk megemlíteni, mert a kuruc Kolozsvár könyve és alig lehet kétségünk afelől, hogy PETRÓCZY Kata Szidónia vagy talán PEKRY Kata alkotása.

b) Marosvásárhelyen, az utolsó fejedelmet iktató országgyűlésen egy szempillantásra feltündökölt a régi Erdély dicsősége. A rendek PEKRY javaslatára felséges címmel ruházták fel RÁKÓCZIT és a haza atyjának nyilvánították. Amikor azonban a beiktatás ünnepsége után a tárgyalásokra került a sor, kihunytt a tűz, s kitűnt, hogy RÁKÓCZI inkább csak fejedelmi vendége Erdélyországnak, mintsem uralkodója. Már a fejedelmi proposíciók is kedvetlenséget keltettek: »kemény proposíciói ő felségének jobb s állandóbb időkre haladhattak volna« jegyezte meg az országgyűlés gazdája, gr. TELEKI Mihály. Az április 8—12. között alkotott 26 törvénycikkről szólva bizonyára a közvéleménynek adott kifejezést, mikor így jellemezte őket: »Articulusink is kemények exstálnak. Vajha az Isten nem azért büntet-e minket most sokféle ítéletivel?« A jobbagyok katonáskodását érintő XV. tc. tárgyalása során meztelenül kitetszett a rendek és a fejedelem kölcsönös bizalmatlansága: »Minden erőfeszitésemmel sem akadályozhattam meg azt a törvényt, mely

³⁹ RMK. I. 1704.

⁴⁰ RMK. I. 1747.

⁴¹ »Ezt — hihető — szebeni rabsága alatt (1704) írta s 1705. Beszterczen rendezte sajtó alá.« (Kéziratok jegyzete a *Tanulmányok* könyvtárában levő példányának 136. és 156. lapjain.)

⁴² RMK. I. 1736.

⁴³ Később br. KEMÉNY Lászlóné.

⁴⁴ 1707. április 8-án és 12-én Marosvásárhelyről ír néki s megígéri, hogy májusban, mikor országgyűlés lesz Magyarországon, meg fogja látogatni. (*A Ráday-Könyvtár kézirat-katalógusa*. Budapest, 1938. I. a. 65, 66.)

tönkretette minden erdélyi csapatomat» — RÁKÓCZI e keserű megjegyzése mögött erdélyi fejedelemségének kudarcáról való érzése bujkál.⁴⁵

A vásárhelyi diéta emlékét három nyomtatvány őrzi a magyar bibliográfiában :

1. A *Propositio*.⁴⁶ SZABÓ Károly két példányát tartotta nyilván : a Magyar Nemzeti Múzeumét és az Erdélyi Múzeumét. Megvan a Todoreszku-gyűjteményben is. Címlapjának hasonmása látható MÁRKI RÁKÓCZI-életrajzában. 1849-ben »az igen ritka eredeti nyomtatvány után« kiadta MÁRKI György *Második Rákóczi Ferencz szózata 1707-dik évből* címmel Debrecenben. Megjelent Egerben is. Az 1849-es magyar kormány Habsburg ellenes propagandájának egyik dokumentuma : »Az érdemes olvasó igenis látni fogja, — olvassuk a *Vezérszó*-ban, — mikéért Rákóczi úgy beszél, valamintha napjainkra szólott volna.« Bevezetésének könyvtörténetileg is érdekes sorai : »Magamra a tolakodás gyanuját véltem hárulni, ha tudom, hogy a birtokomban lévő nyomtatvány nemzetünknel vagy csak húsz példányban is fennvan, ha mind a mellett is az említett szózatnak újranomatásával lépek elő. . . . Hitelesen mondhatom, hogy habár egykori régiségbúvárunk, Sándor István emlékezik is munkájában éppen az itteni propositióról, ugyanaz sem a pesti magyar egyetem, se a magyar academia birtokában nincs, sem a marosvásárhelyi nagy könyvtárban nem találhatik ; innen a legritkább nyomtatványok közé tartozik.«⁴⁷

2. Az *Articuli*.⁴⁸ A fejedelem aláírásával és pecsétjével hitelesített példányára FERENCZI Zoltán akadt az Erdélyi Múzeum gr. KEMÉNY József-féle gyűjtemény *Codex authenticus Articulorum Diaetalium Transylvaniae* című kötetében. Teljes szövegében kiadta THALY Kálmán a *Történelmi Tár*-ban.⁴⁹ A Todoreszku-könyvtárban levő példányának az az érdekessége, hogy — bár nem hitelesített — rajta van a fejedelem FR kézjegye, MÁRKINÁL látható első és utolsó lapja hasonmásaiban.⁵⁰

3. »*Pátens az erdélyi hadaknak*«. Kolozsvárott kelt 1707. április 27-én. (Eleve jól tudván . . .)»⁵¹ THALY említette elsőnek 1879-ben.⁵² Nem ritka nyomtatvány, levéltári kutatásaink során gyakran találkozunk vele.⁵³ Hasonmását HUBAY Ilona adta ki.

Az alábbi adatokból látni fogjuk, hogy mind a három kolozsvári nyomdatermék. E nyomtatványokon kívül azonban a kolozsvári tipográfiának még más kapcsolata is van a vásárhelyi országgyűléssel. Az erdélyi református

⁴⁵ RÁKÓCZY *Emlékiratai* és a TELEKI-napló egymást kiegészítő adataiból alakul ki ez a kép.

⁴⁶ RMK. II. 1738. — Hubay, 1156.

⁴⁷ 1812-ben BUDAI Ésaiás is említette. (*Magyar Ország története, melybenn a' Felső-Ausztriai Ház örökös uralkodása foglalódik*. Debrecen, 1812. 60—61.) Érdekes a beszéd stílusára tett megjegyzése : »Maga a' beszéd magyarul van, igen czifra kifejezésekkel.« MÁRKI viszont úgy találta, hogy »a szépirodalmi kincsek buvára különösen rethorikai gyöngyököt szemelhet ki abból«—a címlap MÁRKINÁL az I. kötet 77. lapján látható.

⁴⁸ HUBAY, 1157.

⁴⁹ A marosvásárhelyi trónbeiktató országgyűlés törvénycikkei. 1707. 1897. évf. 577—606.

⁵⁰ Az I. kötet 600. és 601. lapjai közé iktatott önálló melléklet.

⁵¹ HUBAY, 1158.

⁵² *Ismeretlen nyomtatvány a Rákóczi-korból*. (Történelmi Tár, 1879.)

⁵³ Lelkehelyei : THALY *Kuruckori Okmánygyűjteménye*. VI. 27. — Múzeumi Törzsanyag, 1707. — Lymbus Ser. I. fasc. 82—83.

egyház sérelmi iratának XVI. pontjában privilégiumot kért nyomdája számára: »Valamint a felső országokban, úgy itt is typographiánk praejudiciumára más országból vétkes exemplarok bé ne hozattassanak, mellyek által az itt nyomtatott exemplarok és typographia hasztalanná tétetessenek és így typographus is munkájának semmi sükerét ne láthassa, egyszersmind, hogy azon typographia praejudiciumára más valaki typographiát ne erigálhasson, alázatossan kérjük.«⁵⁴

A nyomda valóban rá volt szorulva a védelemre, adataink nyomorúságos állapotáról is vallani fognak. Nincs semmi nyoma annak, hogy a kérelmezett kiváltságlevelet megkapta volna, pedig a fejedelemnek közvetlen tapasztalata is lehetett helyzetéről, hiszen a *Pátens* sürgős kinyomatására kolozsvári tartózkodása alatt maga adott utasítást.

RÁKÓCZI a marosvásárhelyi gyűlésről az ónodira igyekezve, útközben néhány napot (április 23–27.) Kolozsvárott töltött,⁵⁵ s az országgyűlési akták kinyomatása felől is itt rendelkezett. Az erdélyi jobbágykérdés azonban mindennél jobban nyugtalanította, ezért először a *Patens* kibocsátása felől intézkedett, mert nem akarta úgy elhagyni Erdély földjét, hogy legalább kísérletet ne tegyen rendezésére.⁵⁶ Az erdélyi kuruc seregek is nagyobbára »jobbágyi rendekből állanak, kik is szabadságnak megnyeréséért, biztattatván először, fogtanak fgyvert«. A katonáskodó jobbágyok igyekeztek — a nékik adott ígéretekre hivatkozva — kibújni az adók, a földesúri és katonai szolgáltatások terhe alól, a rendek viszont visszakövetelték a hadseregtől azokat a jobbágyaikat, akik engedélyük nélkül mentek hadba. »A' sok veszedelmes rendetlenségeket bús szível érttyük és tapasztaljuk, — mondja a fejedelem a *Pátens* bevezetésében — annyival inkább Atyai Gondviselésünkhöz illendő dolognak lenni láttyuk, hogy minek-előtte tellyes Hadi Regulamentuminkat és Edictuminkat⁵⁷ ki-nyomtattatván, mindeneknél nyilván-valóvá tegyük, avagy tsak addig-is az excedenseknek meg zabolázására Országunknak mostani köz Gyülésében lött némelly Végezetit . . . Híveinknek szemek eleiben mentül hamarab terjeszszük.« Mit határoztak e nehéz kérdésről a diétán, erről az *Articulusok* nem adnak felvilágosítást. A *Patens* elsősorban a jobbágy-ság hadiszolgáltatásait akarja szabályozni, s csak másodsorban szól a vitézkedő jobbágyok jogi helyzetéről, midőn mentesíti őket — de csak a jobbágy személyét, feleségét és kiskorú gyermekeit — a földesúri terhek alól, kivévén »a' Hadak számára való élést.«⁵⁸

Ez a fontos és történeti becsű nyomtatvány — melyet mintha intelmek szánták volna, — PÁPAI PÁRIZ Ferenc *Pax corporis*-a 1685. évi kiadásának betűivel szedték,⁵⁹ — a keltétől számított harmadik napon már az

⁵⁴ *Expositio brevis difficultatum ecclesiarum in Transylvania, in qua Serenissimi Principis Domini Domini nostri Clementissimi gratiosam resolutionem humilime implorant.* (Országos Levéltár. Rákóczi-szabadságharc levéltára.)

⁵⁵ RÁKÓCZI kolozsvári tartózkodására nézve I. MÁRKI I. kötetének 615–619. lapjait.

⁵⁶ A jobbágykérdésről felvilágosítást nyújt *A szegénylegény éneke* című tanulmányom. (*Magyar századok.* Irodalmi műveltségünk történetéhez. Budapest, 1948. 131–141.) A marosvásárhelyi tárgyalásokról MÁRKI I. kötetének 611–612. lapjain főként RÁKÓCZI *Emlékiratai* alapján.

⁵⁷ Az ónodi országgyűlésben alkották meg: RMK. I. 1722, 1734.

⁵⁸ THALY a *pátens* kéziratát is látta (»Az egész fogalmazvány Aszalay Ferenc kezeirása.«), rajta ezzel az egykorú levéltári jelzéssel: »*Patens az erdélyi hadaknak, melly is Kolosváratt in Ao 1707. ki nyomtatott.*«

⁵⁹ L. SZENTKUTY idézett dolgozatát.

erdélyi főgenerális PEKRY kezében volt. Április 30-án írt levelében⁶⁰ elégedetlenségének ad kifejezést RÁKÓCZI előtt: »Az Felsőged Patensét, Felsőgedes Uram, olvasván, alázatossan akarám Felsőgedet informálni, ha az hadak számára való Élés praestálására reá erőltetik az Jobbágy Katonát, el érik az Jobbágy Katonát persequáló, honn heverő Urak az magok intentioját, mert úgy meg terhelik az szegény Katonát, hogy éppen semmivé leszen; ha Felsőged Kegyelmisségéből bár csak felével contribuáltatnak, mégis több Consolatioja lenne.«

A *Propositio* és az *Articuli* kinyomtatása felől RÁKÓCZI 1707. április 29-én rendelkezett Zilahról BARCSAY Ábrahám erdélyi kincstartóhoz intézett levelében:⁶¹ »A mostani Ország gyűlése alkalmatosságával ki adott propositioinkat és ott condált Articulusokat hová hamaréb Kolosvárt nyomtattassa ki, búzájul alkuván meg a' Typographussal, a'ki nyomtatandó száz száz Exemplárokért azon Város impositiojából téteszen contentumot.«

A nyomdásszal BARTHA András ítélmester tárgyalta, — ő üdvözölte RÁKÓCZIT eskütétele után, s beszédének egy része bekerült a marosvásárhelyi I. törvénycikkbe, — nyilván a szóbeli megbízása alapján, hiszen feladatának nehézségeiről egy nappal előbb számol be, mintsem a BARCSAMAK szóló rendelet kikerült a kancelláriáról. Április 28-án ezeket jelenti a fejedelemnek:⁶² »Az Articulusokat tegnap a' Typographusnak be adtam, elsőben mind szóról szóra neki meg olvasván, hogy annál inkább el ne vétse, hasonló képpen a' Felsőged Propositioit is. Azon panaszolkodik njavalyás, hogy csak edgy véka búzája sincsen, mi mellett munkálkodhassék, maga mellé pedig másokat is kelletvén a' munkára venni, ha valami búza nem disponáltatik neki, nem continuálhattya munkáját, Falura kell ki menni búza keresni, mivel itt nem árulnak; én mondám tegnap az Urnak Barcsai Ábrahám Uramnak ezt a difficultást, de eő Kegyelme azt mondá, hogj pénzt ad s vegyen. Melljre nézve hozzá sem akart fogni a' Typographus; a' Város Hadnagyának mondottam, hogj adgjon vagj négy véka búzát neki, ne maradgjon a' munka hátrébb, míg Felsőged kegyelmesen parancsol, a' Városnak is pedig Quantumában acceptáltatik. Azt is mondá Ur Barcsai Uram, hogy csak száz exemplar kell. Mind a' Felsőged Propositioi, mind az Articulusok iránt már Felsőged mit fog parantsolni, hadd alkalmaztassa az szerint. Papirossa magának nem volt, Hadnagy Uramnak kellett intimálnom, hogy vegyen azt is, vagy Quantumokban acceptáltatik, vagy refusiojok lészen, hogy a' miatt is ne haladgjon a munka.« Láttuk, a fejedelem BARTHA javaslata szerint intézkedett az akták kinyomatásáról.

Az aláírt és megpecsételt artikulusokat, szám szerint 29 példányt, RÁKÓCZI június 3-án azzal az utasítással küldötte meg PEKRYNEK, hogy ossza

⁶⁰ THALY *Kuruckori Okmánygyűjteménye*, VII. 123—125.

⁶¹ *Protocollum Rákóczianum*, IV. (Az Országos Levéltár őrzi. A br. JESZENÁK család levéltárából került a RÁKÓCZI-szabadságharc levéltárába.)

⁶² Országos Levéltár. Missiles. — CSEREI úgy tudja, hogy az Artikulusokat BARTHA fogalmazta: »Barta András, egy rosz melancholikus alávaló ember forgolódván igen Rákóczi mellett, kit ítélmesternek tett vala, kuruczvilágban ugyan meglehet, de másként még ítélmester deákjának is rosz lett volna, annak a bolond embernek conceptusa lón az mocskos articulus, mintha szóval szitokkal levághatnák a császár hadát. Vevé is hasznát, mert száz aranyat ajándékozána neki.« (*Históriája*, 376.) Vö. GULYÁS, II. 555.

szét a vármegyékre és a székekre :⁶³ »Az Articulusok közül 29. subscribálván és pecsételvén, ezen alkalmatossággal el küldöttük, mellyek is a Vármegyékre és Székekre osztassanak.«

Még javában állott a marosvásárhelyi kuruc országgyűlés, mikor a császári hadsereg oltalma alá Szebenbe szorult Gubernium tiltakozott RÁKÓCZI fejedelemsége ellen.⁶⁴ Nem egészen a maga jószántából ; »semmi haszna nem lesz, — vélte BÁNFI György gubernátor, — minthogy már mikor az előtt két esztendővel a választás vala, akkor elég mocskos írást adatának ki velünk, most meg ujobban úgy is csak magunkat prostituáljuk véle haszontalanul, de ki meri mondani, hogy nem subscribálja? senki sem!« PEKRY az országgyűlési iratok beküldésével akart választ adni és meg is nyerte hozzá RÁKÓCZI beleegyezését.⁶⁵ »Az Patenst, mivel Felsőgednek tecczett, mielőtt az Articulusokat ki nyomtatták, azokkal edgyütt úgy igyekezem Szebenben be küldeni, hogy ne suppressálhassák, hanem tétessék közönségessé.«

E pátenst, melyet PEKRY mint Erdély vezénylő generálisa, a maga nevében bocsátott ki, a nyomtatott *Articulusok* két példányával levélbe zártan, egy elfogott szász civis vitte be Szebenbe br. TIGE kommandáns kezéhez május 29-én. A generális elérte célját, a császár pártján levő erdélyi urak tudomást szereztek a vásárhelyi határozatokról, s maguk között meg is tárgyalták. Az *Articulusok* azonban rossz végre jutottak, az lett a sorsuk, mint 1704-ben a fejedelem gyulafehérvári regálisainak : május 31-én »a piacon az akasztófa alatt a hóhérokkal megégettették Báron Tige uramék a bé küldött Patenst és articulusokat, ezt kiáltatván ki a Pellengérről a hóhérokkal németül, oláhu és szászul, hogy Pekry uram küldötte bé ezeket a cigány hóhéroknak, hogy megégessék őket a pellengéren, melyet meg is cselekedtenek«. E csúfságot a gubernátor tudtával követték el : egy beszélgetés során megjegyezte, hogy »ő égettette meg a kuruc tanácsurakat in effigie a minap a piacon a hóhérokkal.«⁶⁶

c) Vajon a kolozsvári nyomda termékei között megtalálhatók-e a RÁKÓCZI-korra is jellegzetes versetek: az aggratulatoria, a köszöntő vers és a rythmi exequiales, a halotti búcsúztató?

A trónfoglalásra vonuló RÁKÓCZIT köszöntő latin verszet, a *Laetitia Transilvaniae* LISCHOVINI Andrásé. Egyetlen nyilvántartott, s valamely kolligátumból kiemelt példánya a Múzeumi Törzsanyagban fekszik, s 1895 óta a bibliográfia is nyilvántartja. Már FERENCZI felismerte, hogy kolozsvári nyomtatvány. Szerzőjéről sokáig csak annyit tudtunk, amennyit a mű címlapja mond önmagáról : »Serenissimi Principis Medicus Castrensis«. Königsbergben tanult, SZINYEI is említi három ott megjelent disszertációját. Az elsőben (*Hypocrisis in Medicina*. 1701) trencséninek mondja magát, s tiszte : »Medicus Candidatus et haecenus Civitatis Bartensteinensis districtuumque adjacentium Practicus.« 1703-ban már »Medicus doctor.« A szabadságharc

⁶³ A körömi táborból kelt levelének fogalmazványa : *Protocollum Rákócziánum*, IV. — Ugyanott található egy másik változata is : »Az Erdélyi Articulusokat authenticálván, a végre meg küldöttük kegyelmednek, hogy azon Nemes Vármegyéknek és Székeknek, mellyeknek ez előtt szokásban volt meg küldése, inviállyá kegyelmed«.

⁶⁴ A *Contradictio* okmányja br. WESSELÉNYI István naplójában teljes terjedelmében megvan. (Az akadémiái másolat 1707. évi kötegenek 352—357. lapjain.)

⁶⁵ L. PEKRYnek a 60. jegyzetben említett levelét.

⁶⁶ PEKRY pátenisének és az *Articulusok*nak szebeni sorsáról l. a WESSELÉNYI-napló 428—440., 476—477 lapjait. Megégetésükre CSEREI *Históriája* 347. és 376. lapjait is.

idejéből csak két adatot ismerünk róla : 1705. március 1-én »Lissouini Doctor« 600 forintot, 1709. június 19-én útlevelet kap Enyickén »Rozsnyó felé« a fejedelemtől. Műve keltezésének és kiadásának körülményei ismeretlenek.⁶⁷

THALY említ egy másik RÁKÓCZI tiszteletére készült latin verset is : ALMÁSI Benjámín dési református iskolamester 1707. március 29-én egy »cifra üdvözlő latin verset« adott át a Désen keresztül vonuló fejedelemnek. Feljegyezte, hogy a Ráday-Könyvtárban látta, de hogy kézirat-e, nyomtatvány-e, elfelejtette megjegyezni.⁶⁸ ALMÁSI versének a Ráday-Könyvtárban nem tudtam nyomára akadni, a debreceni kollégium könyvtárában találtam rá, aukción vásárolták meg ERNST Lajos gyűjteményéből, ahová a THALY-hagyatékából jutott. Szép kiállítású, furcsa kézirat ; első lapján az egymást keresztező sorok betűi háromszor is kiadják a költő ujjongó kiáltását : »Franciscus Racoci Vivat.«⁶⁹

d) Nyilván kiadott, Kolozsvárott nyomtatásban megjelent búcsúztatóról van szó PEKRY Lőrinc generális 1707. június 30-án kelt RÁKÓCZNAK szóló levelében :⁷⁰ »Esett az Bánffi Farkas temetésén ilyen czéges dolog : Az Búcsúztató verseiben volt, hogy Bánffi Farkast Bánffi Györgytől mint Erdély Gubernátortól búcsúztatták, minden dolgaiban szívből boldogulást kívánván Bánffi Györgynek, kiért midőn Examenre huztam volna a Professort, az ki az Verseket is attá, azzal mentette magát, ő nem akarta, hogy Bánffi Györgytől bucsúztassa, de Barsai Mihály Uram⁷¹ csak reá parancsolta, és midőn eszt Teleki Uram Értette, Búdöskuti nevű Embertől izent ő kegyelme Barsai Mihály Uramnak, ne cselekettesse aszt, mert Felsőged Méltósága ellen s az Országnak Bánffi György iránt való végezésének is ellene lészen, de Barsai Uram csak el követtette. Egyéb dolgai is vadnak ő kegyelmének effélék, én bizony soha nem tudom, mire magyarázzam sok dolgait.«

Az 1707. március 26-án Köblösön meghalt BÁNFFI Farkas⁷² unokatestvére volt BÁNFFI György gubernátornak, akit a marosvásárhelyi gyűlés artikulusai úgy említenek, mint a haza romlásának legfőbb okozóját. Gubernátorként való említése valóban nagy sérelme volt RÁKÓCZI fejedelmi méltóságának és az országgyűlési határozatnak. Ha a búcsúztatót kinyomtatták, mint felségsértő és az ország törvénye ellen való nyomtatványt bizonyára meg is semmisítették, s ez lehet a magyarázata annak, hogy egyetlen példánya sem maradt meg. RÁKÓCZI könyörtelenül bánt el az ország érdekét sértő

⁶⁷ HUBAY, 1155. — Az említett életrajzi adatok : RMK III. 4297. és 4400. — WESZPÉMI Isván, *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia*. IV. (Bécs, 1787). 463. — *Archivum Rákóczianum*. VIII. 48.

⁶⁸ *Kuruckori Okmánygyűjteménye*, XVIII. 300.

⁶⁹ Jelzete : R 2242. Címe : Aggratulatoria Serenissimo Francisco II. Dei Gratia Sacri Romani Imperii et electo Transilvaniae Principe Racoci, Siculorum Comite, et Partium Regni Hungariae Dno, et pro Libertate Regni Hungariae Confoederatorum Hungarorum Duce, Comite perpetuo de Sáros etc.etc. Deesiaces Lares Petente, a Novem Musis Omnine fausto Beniamine Almási Rectore Scholae Deesiaceae Tibiam modulante Ao 1707. Die 26 Marty, decantata. — ALMÁSI Benjaminra nézve l. ESZE Tamás : *Tábori papok II. Rákóczi Ferenc hadseregében*. Egyháztörténet I/1943. 76—77. Vö. SZINNYEI I. 125. GULYÁS I. 425.

⁷⁰ Rákóczi—szabadságharc levéltára. II. 2 e/A.

⁷¹ Tanácsúr az 1707 év VIII. tc. határozatából ; BÁNFFI Györgynek felesége BARCSAY Erzsébet volt.

⁷² Gr. TELEKI Mihály naplója szerint. Úgy látszik, kuruc érzelmű volt, mint Doboka vm. főispánja 1705. január 20-án ajándékkal köszöntötte az Erdélybe érkező gr. FORGÁCH Simon generálist.

nyomtatványokkal: lefoglaltatta az 1705. évi lőcsei kalendáriumot, mert »az históriát Nemzetünk prostitutiójára« közölte,⁷³ »anatemizálta« az 1705. évben nyomott hadi ediktumot és szerkesztőjét hadbírótság elé állította, mivel »sok absurdumok inseráltak köziben, némelyek contra jus gentium, némelyek contra leges patriae.«⁷⁴ Ha hivatalos kiadványának ez lett a sorsa, miért tűrte volna BÁNFFI Farkas búcsúztatóját?

e) Befejezésül említsük meg, hogy PEKRY Lőrinc is nyomtatott ürlepokat használt oltalomlevelek kibocsátására. VERES Péter vinci házára és borbereki birtokára 1707. július 20-án kiadott protekcionális-levele TORMA Károly révén került a Magyar Nemzeti Múzeum törzsanyagába.⁷⁵ Rátekintésre is megállapíthatjuk, hogy Kolozsvárott készült. WESSELÉNYI István naplójából tudjuk, hogy a generális kancelláriáján három forintot kértek egy oltalomlevél kiállításáért.

Tallózásunknak végére értünk. Eredményeink szegényesek, mint annak a kornak szellemi élete, melynek hadak tarolta mezőit jártuk. De egy olyan korból, melynek művelődését szűk határok közé szorította a háború, mert »kard kellett több, mint könyv«, a betű és az alkotás parányi dokumentumait is áhitattal kell felemelni a feledésből az ismeret világosságába.

ESZE TAMÁS

TAMÁS ESZE: THE KOLOZSVÁR PRESS IN THE SERVICE OF FRANCIS RÁKÓCZI II

At the time of the insurrection of Francis RÁKÓCZI II. (1703—1711) books and publications for the Kurucz were printed in Transylvania only by the Kolozsvár Press. This Press came into the possession of the Reformed Church through the bequests of Miklós KISS de Misztótfalu. The Kurucz publications present the beautiful letters of this great master of Hungarian printing. Kolozsvár fell twice in the hands of the insurgents: 1. under the commander-in-chief Count SIMON FORGÁCH in Transylvania (1705—06). 2. under General Lőrincz PEKRY (1707.). The publications of this press are attached to their names. The »*Török Áfiuma*«, the famous and valuable work of Nicholas ZRÍNYI was published by the order of Count FORGÁCH. In the time of PEKRY the documents of the Marosvásárhely Assembly inaugurating RÁKÓCZI into the Principality, were put in print. A Latin poem written by Andrew LISCHOVINI saluting RÁKÓCZI was left over in one single copy. FORGÁCH's prayer for RÁKÓCZI got lost, and very likely Farkas BÁNFFY's funeral speech, which might have been objectionable from political point of view, had been destroyed.

⁷³ THALY Kálmán: *Rákóczi és a sajtószabadság*. (Magyar Könyvszemle. V/1880.394.)

⁷⁴ RÁTI Gergely levele br. KÁROLYI Sándornak: Eger, 1706. április. (Károlyi-levéltár, Kuruckori iratok. 1706. Ápr. Fasc. B. no 35.)

⁷⁵ GULYÁS Pál írta le a Magyar Könyvszemle Magyar Könyvesházában: XX/1912. 329.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Adalékok a középkori budai könyvkereskedők történetéhez. A gyöngyösi volt ferences könyvtár — mely ma az Országos Széchényi Könyvtár műemlékkönyvtára, — rendkívül gazdag régi nyomtatványokban.¹ Ezeknek értékét növeli, hogy a könyvek zöménél korabeli magyar proveniencia mutatható ki, ami különösen az akkori magyar könyvtárak történetéhez nyújt kitűnő forrásanyagot. A bőséges XVI. századi anyagból ezúttal két budai kiadványt emelünk ki: GUILLELMUS PARISIENSIS (GUILLAUME PEPIN) *Postilla super epistolas et evangelia* c. akkoriban rendkívül kedvelt prédikációsgyűjteménynek két kiadását.²

Az egyik 1512. július elsején jelent meg Velencében Jacobus SCHALLER budai könyvkereskedő költségén PETRUS DE QUARENGIIS nyomdájában. KEMÉNY József³ elég pontosan örökítette meg ezt a kiadást, melynek egy példányát látta is Pesten FEJÉR Györgynél. Leírja ugyanezt BALLAGI Aladár is⁴ és lelőhelyül a brassói evangélikus gimnáziumot jelöli meg. Érdekes, hogy a közvetlenül utána következő, 141. tétel alatt pontosan ugyanezt a művet közli, de évszám nélkül, és hogy a gyöngyösi ferences könyvtárban található. Ott azonban nem is egy, hanem három darab van belőle, — ami jellemző annak rendkívüli gazdagságára, — de valamennyi kolofonnal ellátott teljes példány. BALLAGI nyilván nem vette észre, hogy a külön címlappal ellátott *Passio Domini* . . . rész a *Postilla*-val együtt nyomdai kolligátumként jelent meg. Bizonyítja ezt a végén — közvetlenül a kolofon alatt — levő közös registrum. Ezek szerint BALLAGI bibliográfiájának 141. tétele törlendő, mert ilyen kiadás külön nincs, hanem az egyenlő a 140. számmal.

GUILLELMUS *Postilla*-jának másik kiadása 1505. november 6-ról kelt és címlapján Johannes PAEP budai könyvkereskedő kiadói jelvénye szerepel. A kolofonban azonban nem történik róla említés, — ahogy ez általában történni szokott, — hanem abban Lucantonius GIUNTA van megjelölve, kinek a költségén a művet Velencében Jacobus PENTIUS de Leuco nyomta. PAEP-nek erről a kiadványáról az irodalom eddig — tudomásom szerint — nem emlékezett meg. A kiadás eredetileg GIUNTA számára készült, amit bizonyít — az említett kolofonon felül — az a körülmény is, hogy ismerünk olyan példányt (pl. a British Museum-ban), melynek címlapján nem szerepel PAEP jelvénye.⁵

Érdekes, hogy az elsőnek említett GUILLELMUS-kiadásnak, mely SCHALLER költségén jelent meg, ugyancsak ismeretes egy GIUNTA-féle variációja.⁶ A két nyomtat-

¹ BÁN Imre: *Az OSzK Gyöngyösi Tudományos Könyvtára*. (Magy. Könyvszle 1955. 144. p.)

² Népszerűségére jellemző, hogy közel 100 kiadásáról tudunk már a XV. századból.

³ *Történeti és irodalmi kalászatok*, Pest, 1861. 40. p.

⁴ *Buda és Pest a világirodalomban*, Bp. 1925. 140 sz.

⁵ Prince D'ESSLING: *Les livres à figures Vénitiens*, Florence—Paris, 1907. I. Partie, tome I. 194. sz.

⁶ *Uo.* 196. sz.

vány között — a kiadói jelvényen kívül — az eltérés csupán annyi, hogy a kolofonban a »Jacobi scaller librarij Budeñ.« szöveg helyett a pontosan ugyanannyi betűből álló »Luceantonij de giūta Florētini« áll.

Megállapítható mindezekből, hogy Lucantonius GIUNTA egyes kiadványaiból a példányok egy része budai könyvkereskedő neve alatt látott napvilágot. Az a körülmény, hogy az 1505. évben megjelent műnél csupán a kiadói jelvényt változtatták meg, szemben az 1512. évi kiadvánnyal, ahol a budai kiadónak a nevét a kolofonban is feltüntették, a kereskedelmi kapcsolatok fejlődésére utal. Elképzelhető ugyanis, hogy a kis tőkével rendelkező budai könyvkereskedők bizományba vettek át könyveket a nagyobb kiadóktól. (Bizonyítja ezt FEGER esete is, ki KOBERGERTől bizományba kapott

1. ábra

2. ábra

SCHEDEL-féle krónikákat.⁷) Később az ilyen könyvek egy részét ellátták a zömmel hazai szertartáskönyvek kiadásával foglalkozó budai kereskedők jelvényével is. (PAEP 1505. évi GUILLELMUS-a.) A kapcsolat fejlődésének további állomása lehetett az, mikor már a kiadás költségeinek egy részével is hozzájárult a hazai kiadó. (SCHALLER 1512. évi GUILLELMUS-a.)

A PAEP-féle kiadás címlapján levő kiadói jelvényt (1. ábra) sem ismeri a szakirodalom. Ez a budai könyvkereskedők fametszetes jelvényeinek többségéhez hasonlóan, de a külföldiektől eltérően, védszentet ábrázol és a kiadó nevét nem a ducba vészték, hanem öntött betűkből szedték. Az álló téglalap alakú és kettős vonalú kerettel körülvett jelvény felső részén JÁNOS evangélistát, PAEP védszentjét látjuk, amint a lángoktól körünyaldosott olajos üstben áll, kezében serleggel, melyből kigyó bujik ki. Ez utóbbi nyilván az »olajbafőtt szent« életben maradásának szimbóluma. A 49×68 mm. méretű jelvény alsó felében középen sötét körben fehér vonalakkal kiképezett I+P (Johannes PAEP) betűjegy áll, ahogy ezt PAEP eddig ismert valamennyi jelvényében találjuk.⁸ A körtől balra »Joh'is // Libra // rij«, jobbra pedig »Pap // Bu- // deñ.« szöveget nyomtak, szedett betűkből.

⁷ HASE Oscar: *Die Koberger*. Leipzig, 1885. 333. p.

⁸ VÉGH Gyula: *Budai könyvvarusok jelvényei (1488—1525)*. Bp. 1923. 7—12 sz.

A SCHALLER-féle GUILLELMUS-kiadás címlapján ugyanezt a fametszetes jelvényt találjuk (2. ábra). PAEP jelvényének SCHALLER számára történt felhasználásánál természetesen megváltoztatták a szedett szöveget (Jaco-// bus.// libra, illetve Schal// ler//Bu-//deñ.), továbbá átfaragták a betűjegyet I+P (Johannes PAEP)-ről I+S (Jacobus SCHALLER)-ra. Az igazítás azonban nem jól sikerült, mert a levonatokon erősen látni lehet a duc kivésésének nyomát.

Érdekes, de nem egyedül álló eset ez. Magának PAEP-nek az első jelvényét⁹ is egyik sűrűn foglalkoztatott nyomdászának, NICOLAUS DE FRANCKFORDIA jelvényéből alakították át.¹⁰ Sőt magával PAEP-pel és SCHALLER-ral kapcsolatban is tudunk ilyen esetről: az 1514. augusztusában kiadott *Breviarium Strigoniense*-ben¹¹ felhasznált jelvényének¹² felső része azonos PAEP-nak 1508. és 1509. években használt jelvényével.¹³ Az alsó részt azonban akkor — a most mellékelt ábráktól eltérően — nem vették át, hanem újjal helyettesítették.

Ha az összefüggéseket vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy ezeknél a jelvényfelhasználásoknál is Lucantonius GIUNTA nevével találkozunk. Így érdemes PAEP—SCHALLER, ill. GIUNTA kapcsolatát — más adatok híján — a reánk maradt kiadványaikból kicsit közelebről megvizsgálni.

Johannes PAEP (1497—1511 között működött) Georgius RUEMHÖZ (1490—1493) hasonlóan és Theolbald FEGERREL (1484—1498) ellentétben minden kiadványát Velencében, eleinte különféle műhelyekben, majd 1505-től GIUNTÁNÁL, ill. NICOLAUS DE FRANCKFORDIA-nál nyomatta. (Ez utóbbi is javarészt GIUNTA-nak dolgozott). PAEP tevékenységének megszűnte után (1511) egyszerre három budai kereskedő kiadói tevékenységéről is tudunk: Urbanus KAYM (1509—1519), Stephanus HECKEL (1512—1514) és Jacobus SCHALLER (1512—1514). Míg az első kettő Petrus LICHTENSTEIN-nél nyomtatott Velencében, addig SCHALLER kiadványai — ahogy fentebb már láttuk — továbbra is GIUNTÁVAL álltak szoros összeköttetésben. KAYM és GIUNTA csak SCHALLER működésének megszűnte után (1515) léptek kapcsolatba, melynek során KAYM fenntartotta LICHTENSTEIN-hez fűződő régi kapcsolatát is. Mindezekből feltételezhető az, hogy PAEP üzleti utóda — legalábbis GIUNTÁNÁL — SCHALLER volt.

Ami a jelvények átvételét és átvésését illeti, arra elég kézenfekvő magyarázatot lehet adni. 1512-ben SCHALLER mint új megrendelő jelentkezett Velencében, így számára külön jelvényt még nem faragtak. Legalkalmasabbnak látszott tehát, ha üzleti elődjének fametszetét használják fel, annál is inkább, mert a keresztnevek első betűje azonos lévén, sokat nem is kellett a ducon igazítani. 1514 augusztusában viszont SCHALLER költségén csaknem egy időben, egy héten belül készült GIUNTA műhelyében egy *Breviarium Strigoniense*¹³ és NICOLAUS DE FRANCKFORDIA nyomdájában pedig az *Ordinarius Agriensis*¹⁴. Így kerülhetett sor egy régi PAEP-duc szükségszerű felhasználására.

BORSA GEDEON

A könyv karéja. CZEGLÉDI István *Barátságai Dorgálásában* olvasom: »sok vétkezését írták annak a' Kőnyv karéjára« (214 lap). Ez az adat nem egyedülálló és nem CZEGLÉDI szava. Korábban is előfordul. A NySz.-ban a karé, karéj, karaj címszó alatt

⁹ Uo. 7. szám.

¹⁰ KRISTELLER Paul: *Die italienischen Buchdrucker- und Verlegerzeichen bis 1525*. Strassburg, 1893. 251. és 248. szám.

¹¹ RMK. III. 195.

¹² VÉGH *i. m.* 23. szám.

¹³ VÉGH *i. m.* 11. szám.

¹⁴ RMK. III. 197.

a következő adatokat találjuk: Egy aranyos karajo fedel (RMNy. 11. 65), — Egy aranyos karayw fedel (u. o. 11. 70), — Az regi sokot [!] neuketis mindenie euangeliom mellett az karaian meg ieczetűc (BORNEMISZA: Evang. I. 2., 34b), — Az decretomnak karejára (PÁZMÁNY: *Kalauz.* 228), — Ez könyvnek karéjára (HALL: *Paizs* előb. 6). Az összefüggésből nyilvánvaló, hogy a karaj, karéj szó jelentése ezekben a példákban a könyv ne nem nyomtatott széle. A választékos stílusú, gazdag szókinésű KÁLDI György az *Oktató Intésben* (1626) a margo, Blattraum magyar nevéül nem a karajt használja. Ezt olvassuk említett művében, amely biblia-fordításának függeléke: Károlyi... a' könyv szélire imigyen ír (36), — Károlyi a' Biblia szélire imillyen glosszát mázolt (38), — Chodálom, hogy itt-is azt nem írta Károlyi a Biblia szélire, hogy... (38). A jelen század elején, amikor a »művelt« ember mennél több latin szót kevert beszédébe, a margo szó használata volt az általános, újabban azonban az élő nyelvből kiszorult, átadva helyét a »lapszél«-nek. A marginális jegyzetek is magyar nevükön, mint lapszéli jegyzetek használatosak.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

Debreceni könyvjegyzék a Fákóczi-korból. ESZE Tamás a budapesti KÁROLYI-levéltár rendezési munkálatai során 1949-ben egy *Valachica* című köteggben 87 számból álló kisalakú könyvjegyzékre bukkant, amely címfelirata szerint 1706. április 8-án kelt, és a zalatnai román templomban elhelyezett könyveket tartalmazza. A könyvjegyzék utolsó mondata arra utal, hogy az anyag részben debreceni, részben sárospataki. A jegyzéket nem sokkal megtalálása után feldolgoztam, cikkem azóta vár közlésre, nem lévén könyvtári szakközlönyünk, amely az ilyenmű publikációt befogadta volna.

Lényegében a *debreceni református kollégium legelső ismert könyvjegyzékéről* van szó. Az 1706-ban készült NASZÁLYI-féle *Series librorum* ugyanis a könyvtár 1705-ös pusztulásából megmenekült könyveket veszi számba 1706. május 1-én,¹ az alább közölt jegyzék pedig 1706. április 8-án kelt, és a kollégium elmenekült könyveinek egy kis töredékét tartalmazza. A két jegyzék tehát kiegészíti egymást, és lényegében a XVII. századi törzssanyagra vet világot. Arra, sajnos, nem alkalmas a zalatnai könyvjegyzék, hogy messzemenő következtetéseket vonjunk le belőle, de mint becses ereklye figyelemre tarthat igényt.

A könyvek megtalálásának és jegyzékbe vételének körülményeiről mit sem tudunk. Minthogy a KÁROLYI-levéltárban, KÁROLYI Sándor iratai között maradt fenn, egészen bizonyos, hogy a tiszántúli főgenerálisnak 1706 tavaszán végrehajtott erdélyi hadivállalkozásával kapcsolatban. Szükszavú naplófeljegyzései szerint KÁROLYI Sándor 1706. március 26-án érkezett Abrudbányára, március 31-éről pedig ezt írja: »Voltam Zalatnán, töttem disposititiót.« Április 16-án ismét Zalatnán jár »ezüst matériát futtatni«, 23-án pedig újra Abrudbányán fordul meg a Szebenből kiszabadított TELEKI Mihály-nénál.² Bizonyára a jó gazda, a mindenre figyelő KÁROLYI Sándor adott utasítást a könyvek számbavételére.

Alábbiakban a jegyzéket teljes terjedelmében és betűhíven közöljük:

¹ Erre vonatkozólag l. ESZE Tamás: *A debreceni kollégium könyvtárának pusztulása.* Egyháztörténet, 1945, 54—64. l.

² Gróf KÁROLYI Sándor *Önéletírása és naplójegyzetei*, I. köt., Pest 1865, 158, 160. l. (Magy. Tört. Eml. IV. köt.).

„*Specificatio Librorum quae in Templo Vala'hico Zalathniensi sunt depositi Die 8 Apr. 1706.*

- 1⁰ Galeni operum Tomus tertius³
- 2 Cleonardi Meditationes in Graecam linguam⁴
- 3 Virgilius cum commentarijs⁵
- 4 Danielis Chamieri Tomus quartus de Sacramentis⁶
- 5 Alter Tomus Epistolarum Divi Eusebij⁷
- 6 Est Anglicus : habens titulum Graeca Lingua-scriptum⁸
- 7a Cronologia Joannis Funccii . . .⁹
- 8 Arca Noë Authore Marco Marino Brixiliano¹⁰
- 9a Petri Andreae Medici Commentarij secundo aucti¹¹
- 10 Georgii de Valentia Commentariorum Theologicorum Tomus secundus¹²
- 11a Divi Ambrosij Quartus Tomus¹³
- 12 Danielis Chamieri Tomus secundus¹⁴
- 13 Athanasij Prologus in Epistolas Pauli ad Romanos, Corinthios, Galathas¹⁵
- 14 Est Lingva Anglica aut Belgica
- 15 Lexicon Pentacotton Authore Valentino Schindlero¹⁶
- 16 Bellarmini Controversiae¹⁷
- 17a Medicinae Joannis Jacobi Veckeri¹⁸
- 18 Thomae Aquinatis Summa totius Theologiae¹⁹

³ GALENUS. Latine X vol., Venetiis, Juntae, 1625, 4 tomi 1650, Venetiis. L. a 21. számot is.

⁴ Nicolai CLENARDI *Meditationes Graecicae in Artem Grammaticam in gratiam earum qui Litteras Graecas suo ipsi ductu discere coguntur*, Parisiis, 1524.

⁵ Az első 1475-ös kommentált kiadás óta számos (V. ö. BRUNET : *Manuel V.*, 1864, 1273. l.).

⁶ Bizonyára a *Panstratiae Catholicae* c. híres munkája. Ennek 2 kötetes kiadása 1626-ból, 5 kötetes pedig (Genève, Chouet) 1629-ből való.

⁷ EUSEBIUS : *Praeparatio evangelica*, Parisiis, Sonnius, 1628 két in fol. kötetben. Van 1680-ból való 2 kötetes lipcei kiadása is.

⁸ Lehetséges, hogy a John GAUDENNEK tulajdonított *Eikon Basiliké ; the Portraiture of His Sacred Majestie in His Solitudes and Sufferings*, London, 1649 c. angol királypárti röpiratról van szó. Ez ellen írta John MILTON híres *Eikonoklastes*-ét. V. ö. BERG Pál : *Angol hatások XVII. századi irodalmunkban*, Bp. 1946, 122—123. l.

⁹ FUNCCIUS : *Chronologia cum commentariis*, Wittenberg, 1567, 1601.

¹⁰ Marcus BRIXIANI *Arca Noe sive thesaurus linguae sanctae*, Venetiis, 1593

¹¹ JÖCHER : *Gelehrten-Lexicon*, Lipse III., 1751, 1140. l. egy munkáját sem ismeri.

¹² GREGORI DE VALENTIA *Commentariorum Theologicorum tomi 4*, Ingolstadt, 1592—1603. E mű megvolt I. RÁKÓCZI György sárospataki könyvtárában, onnan jezsuita kézre került. A mű II. és IV. kötete később a sátoraljaújhelyi piarista rendház tulajdona volt, tehát a mi II. kötetünk nem lehet azonos vele, mert a RÁKÓCZI-példány sorsát pontosan követni tudjuk. (L. HARSÁNYI István : *A sárospataki Rákóczi könyvtár és katalógusa*, Bp., 1917, 5., 25., 68. l.).

¹³ AMBROSII *Opera ex editione monachorum S. Benedicti congregationis S. Mauri*, IV tom., 1661. Lehet persze más példány is, pl. Bazel 1567. Érdekes, hogy a RÁKÓCZI-könyvtár katalógusa (HARSÁNYI István id. m.) X. 7. sz. alatt AMBROSIIUSNAK éppen egy negyedik kötetét jelzi és ez ma is megvan. Kerültek volna vissza pataki könyvek a gyulafehérvári—marosvásárhelyi odysseia után?

¹⁴ L. a 4. számot.

¹⁵ ATHANASIUS műveinek 1520-tól igen nagyszámú kiadása van.

¹⁶ Valentini SCHINDLERI *Lexicon pentagotton*, Hannover, 1612.

¹⁷ BELLARMINI *Disputationes*, Ingolstadt, 1581—82, 3 vol. — 1596 4 vol. in fol. ; Ingolstadt 1601, Lyon 1604, Paris 1608, 1615.

¹⁸ Joh. Jac. WECKERI *Practica medicinae generalis*, Basilea, 1585, 1620 ; Lugdunum, 1606.

¹⁹ AQUINOI TAMÁS *Summájának* 1471 óta légiónyi kiadása van.

- 19a Laceratus in Folio incerto Authore²⁰
 20 Tractatus Philosophicus in Scriptis incerto Authore²¹
 21 Galeni operum Tomus Septimus²²
 22 Eusebij Historiae Ecclesiasticae²³
 23 Erasmi Rotherodami Libri Quatuor de arte concionandi²⁴
 24a Ludovici Caelii Lectionum antiquarum Liber unus²⁵
 25 Tractatus Anglicus
 26 Tractatus Anglicus
 27a Thesaurus Biblicus Anglicae [sic!]
 28 Tractatus Viennensis de Pacificatione Anno 1706²⁶
 29a Tractatus Anglicus
 30 Joani Calvini Praelectiones in Daniele²⁷
 31 Tractatus Anglicus
 32 Gvill : Perkinsij Tomus Secundus²⁸
 33 Gvill : Alverni Omnia opera²⁹
 34 Divi Antonij Chronicorum tertia pars³⁰
 35 Opera Divi Basilij Magni³¹
 36 Liber lacaratus in folio³²
 37 Testamenti Veteris Biblia Sacra Immanuelis Tremellij et Francisci Junij³³
 38a Tractatus Anglicus in folio
 39 Georgij Horstij de Natura humana libri duo³⁴
 40 Commentarxii Quistorpii ad Epheseos³⁵
 41 Tractatus Anglicus in Quarto
 42 Tractatus Anglicus in Quarto
 43 Tractatus Anglicus in Quarto
 44 Tractatus Anglicus in Quarto
 45 Tractatus Anglicus in Quarto
 46 Cronologia Clarissimi Domini Lisznyaj³⁶

²⁰ Ismeretlen szerző, rongált könyv.

²¹ Ismeretlen szerző filozófiai kézírata.

²² L. az I. számot.

²³ EUSEBIJ Pamphilii *Ecclesiasticae historiae libri X*, Robertus Stephanus, Lutetiae Parisiorum, 1544.

²⁴ ERASMUS : *Ecclesiastes sive de ratione concionandi libri quatuor*, Basileae, 1535.

²⁵ Ludovici Coelii RHODIGINI *Lectionum antiquarum libri XXX*, 1516 és 1620 között több kiadás.

²⁶ Az 1706 nyilván elírás 1606 helyett, s a bécsi békét ismertető valamelyik latin nyelvű röpiratról van szó (RMK. III. 1023 vagy III. 1033).

²⁷ CALVINI *Commentarii in Daniele*, Geneva, 1565, 1610.

²⁸ Valószínűleg a *Casus Conscientiae* egyik kötete. Magyar fordítását l. RMK. I. 800.

²⁹ Gulielmi ALVERNI epsisc. Parisiensis *Opera omnia*, 2 tom., Parisiis, 1516, 1580; Madriti, 1674.

³⁰ Sancti ANTONINI *Chronicon*, 3 vol., in fol., Nürnberg, 1484.

³¹ BASILII Magni *Opera*, Basileae, Frobenius, 1522; Venetiis, 1535, Parisiis, 1638 in fol.

³² Rongált mű.

³³ L. a 82. sz. alatt.

³⁴ Georgii HORSTII *De natura humana libri duo*, Francofurti, 1612.

³⁵ JOHANNI QUISTORPI *Annotationes in omnes libros biblicos*, Francofurti, 1648.

³⁶ LISZNYAI Paulus : *Chronologia sacra*, Debrecen, 1693, RMK. II. 1730.

- 47 Plutarchi opera³⁷
 48 Phisica Timpleri³⁸
 49 Tractatus Anglicus
 50 Opera Clarissimi Milotai hungarica³⁹
 51 Roberti Barns et Joannis Beleus opera de Vita Pontificum Romanorum⁴⁰
 52 Jacobi Usseri Syntagma⁴¹
 53 Tractatus Anglicus
 54 Andreae Riveti Isagoge⁴²
 55 Clarissimi Burmanni Synopsis Theologiae⁴³
 56 Choice Sermons [sic!]⁴⁴
 57 Trigonometri [sic!] Petisci⁴⁵
 58 Tractatus Anglicus
 59 Buxtorfij Gramatica [sic!] Haebrea⁴⁶
 60 Decretum Divi Brasiani⁴⁷
 61 Tractatus Anglicus
 62 Buxtorfij Lexicon Chaldaicum et Siriacum⁴⁸
 63 De Turco-Papismo et Calvino-Turcismo Libri Quinque⁴⁹
 64 Opera Henrici Cornelij Agrippae⁵⁰
 65 Tractatus Anglicus
 66 Collegium Conimbricense⁵¹
 67 Analisis Tipica Mose Pflachero Authore⁵²

³⁷ ALDUS híres 1509-es velencei kiadása óta PLUTARCHOS számtalanszor megjelent.

³⁸ CLEMENTIS TIMPLERI *Sysrema physicum*, Hannover, 1607.

³⁹ Bizonyára MILOTAI NYILAS István több összekötött műve. V. ö. RMK. I. 474, 501, 515, 525.

⁴⁰ ROBERTUS BARNS-Johannes BALEUS: *Vitae Romanorum Pontificum cum praefatione Lutheri*, Wittenberg 1536, Basilea s. a.

⁴¹ JACOBI USSERI: *Syntagma de Graecorum interpretum versione cum libro Es-therae*, London, 1635, 1655.

⁴² ANDRAEA RIVETI *Isagoge in Scripturam Sanctam Veteris et Novi Testamenti*, 1647.

⁴³ FRANCISCI BURMANNI *Synopsis Theologiae*, 2 tomi, Amstelodami, 1671, 1678, 1691, 1692, 1699.

⁴⁴ Egy francia egyházi beszéd-gyűjtemény (»choix de sermons«) címének hibás feljegyzése.

⁴⁵ Nem sikerült meghatározni.

⁴⁶ JOH. BUXTORFII (Fili) *Thesaurus grammaticus*, Basilea, 1651, 1653, 1658.

⁴⁷ Szent BRASIANUS nincs. Nyilvánvaló hiba »DIVUS GRATIANUS« helyett. Neki van *Decretum aureum*-a igen sok kiadásban, ez a kánonjog első kodifikációja i. u. 1150 körül.

⁴⁸ JOH. BUXTORFII (Patris) *Lexicon Haebreo-Chaldeo-Thalmuticum et Rabbinicum*, Basileae, 1622, 1639 vagy ugyanő: *Lexicon Chaldaico-Syriacum*, Basileae, 1622.

⁴⁹ Valószínűleg nem Matthew SUTCLIFFE exeteri dékán *De Turco-papismo h. est de Turcorum et Papistarum adversus Christi ecclesiam et fidem coniuratione liber unus*, Londini, 1604 c. munkájáról van szó, hanem egy katolikus szellemű polemikus iratról. Ilyen pl. William RAINOLDS: *Calvino-Turcismus, i. e. Calvinisticae perfidiae cum Mahumetana collatio et dilucida utriusque sectae confutatio*, Antwerpen, 1597. — Lehet, hogy a két mű összkötve.

⁵⁰ HENRICI CORNELII AGRIPPAE *Opera omnia*, Lugduni s. a. vagy Argentorati, 1608.

⁵¹ *Collegium Conimbricense in libros Aristotelis de generatione, corruptione et de anima II tomi*, Argentorati, 1611, Lugduni 1627, vagy: *Collegium Conimbricense sive cursus philosophicus in Aristotelis opera 2 tomi*, Coloniae, 1625, 1630, 1639.

⁵² MOSIS PFLACHERI *Omnium Veteris et Novi Testamenti Librorum historicorum analysis typica*, Tübinga, 1587.

- 68 Tractatus Anglicus
 69 Tractatus Anglicus
 70 Voetij Desperata Causa Papatus⁵³
 71 Spanheimii Dubia Evangelica⁵⁴
 72 Tractatus Belgicus
 73 Commentarium in Logicam Aristotelis⁵⁵
 74 Renati Grillonii Tabbellae [sic!]
 75 Tractatus Anglicus in Folio
 76 Tractatus Anglicus in Folio
 77 Tractatus Anglicus in Folio
 78 Tractatus Anglicus in Folio
 79 Adriani Heerebordi Meletemata Philosophica⁵⁷
 80 Divi Chrisostomi opera⁵⁸
 81 Expositio Epistulae Pauli ad Colossenses per Reverendum Patrem Joannem Sarisburiensem⁵⁹
 82 Biblia Sacra Veteris Testamenti Tremellii et Junii⁶⁰
 83 Felicis et Theodori [?] Plateri Praxeos Medicinae Tomi tres⁶¹
 84 Tractatus Anglicus
 85 Chronologia Sethi Calvisij⁶²
 86 Cleonardi Institutiones in Linguam Graecam⁶³
 87 Tractatus Anglicus in folio
 Hi praescripti Libri sunt partim Debrecinenses partim Patakienses⁶⁴

A könyvanyag összetétele a következő:

Latin-görög klasszikus (PLUTARCHOS, VERGILIUS)	2
Egyházatyá (EUSEBIUS, AMBROSIUS, ATHANASIVS, BASILIUS, CHRYSOSTOMOS)	5
Humanista író (CORNELIVS AGRIPPA, ERASMVS)	2
Filozófia (2 ARISTOTELES-kommentár, HEEREBORD)	3
Protestáns teológus (BARNES, BURMANN, CALVIN, CHAMIER, JEWEL, LISZNYAI, MILOTAI, PERKINS, PFLACHER, QUISTORP, RIVET, SPANHEIM, SUTCLIFFE, TREMELLIUS, USHER, VOETIVS, ismeretlen angol)	17

⁵³ Gisberti VOETII *Desperata causa papatus*, Amstelodami, 1638.

⁵⁴ Friderici SPANHEIMII *Dubia Evangelica*, Geneva, 1639, 1700.

⁵⁵ Közelebbről meghatározhatatlan; könnyen lehet persze, hogy ez is a *Collegium Conimbricense* egyik kommentárja.

⁵⁶ Valószínűleg René GRILLET: *Curiosités mathématiques*, Paris, 1637 vagy ennek valaminő latin fordítása.

⁵⁷ Adriani HEEREBORDI *Melatemata philosophica*, Lugduni Batavorum, 1659. Amstelodami, 1680.

⁵⁸ Aranyszájú JÁNOS összes műveinek 1503-tól nagyszámú kiadása van.

⁵⁹ Joannes JUELLUS (JEWEL), episcopus Sarisburiensis egyik műve. V. ö. RMK II. 2203 Anglikán teológus, nem tévesztendő össze JOHANNES DE SALISBURY középkori skolaszttikus tudóssal.

⁶⁰ *Biblia latina ex versione Tremellii et Junii*, Amstelodami, Janson, 1648. Lehet persze más kiadás is, pl. London, 1580. V. ö. *British Museum, General Catalogue of Printed Books XVI.*, 1936, 55. l.

⁶¹ Felicis PLATERI *Praxis Medica* tomi III, Basileae, 1602, 1625, 1666.

⁶² Sethi CALVISI *Examen Chronologiae Parei*, Lipsiae, 1606 vagy *Opus chronologicum ad annum 1630*, Erfurt; *Chronologia ad annum 1650*, Erfurt; *Opus chronologicum ad annum 1685*, Erfurt.

⁶³ Nicolai CLENARDI *Institutiones linguae Graecae*, Erfurt, 1580. Számos más kiadás is pl. *cura Vossii*, Amsterdam 1650, 1651 (Elzevir), 1653.

Katolikus teológus (AQUINOI TAMÁS, ALVERNUS, ANTONINUS, BELLARMIN, GRATIANUS, GEORGIUS DE VALENTIA).....	6
Történelem (FUNCTIUS, CALVISUS Sethus, 1 ismeretlen magyar).....	3
Nyelvkönyv (BRIXILIANUS, 2 BUXTORF, CLEONARDUS, RODIGINUS, SCHINDLER) ..	6
Természettudomány (ANDREAE, GALENUS, GRILLET, HORSTIUS, PETISCUS, PLATER, TIMPLER, WECKER)	8
Ismeretlen szerzőjű, rongált könyv	3
Francia nyelvű	1
Hollandi nyelvű	2
Angol nyelvű	24
2 művel, vagy két külön feljegyzett kötettel szerepel	5
Összesen	87

Az itt bemutatott könyvanyag — mint mondtunk — a NASZÁLYI István által 1706. máj. 1-én katalógusba vett állomány kiegészítő része, de a két könyvjegyzék együtt sem alkalmas arra, hogy belőle messzemenő következtetéseket vonjunk le, mint azt VARGA Zsigmond teszi a kollégiumi könyvtár történetéről írt művében⁶⁴ hiszen egy szétszórt könyvtár töredékei csupán. Inkább arra kell felelnünk, milyen módon képzeljük a jegyzékünkben szereplő könyvek Zalatnára jutását. Bizonyára úgy, hogy — mint ESZE Tamás is céloz rá — az HERBEVILLE-féle debreceni dűlás (1705. okt. 20) előtt, a zűrzavarban is megkísérelték a könyvek egy részének megmentését, s a Zalatnán jegyzékbe vett állomány az egyik útnak indított láda tartalma. Az elszállítás hihetőleg kuruc katonai erők fedezete alatt történt, erre a zsisói csatára felvonuló hadsereg útiránya könnyen módot adott. Zalatnára azért juthattak a könyvek, mert a bujdosó sárospataki kollégium 1672 óta Gyulafehérvárt elhelyezett részlegének szánták. Miért rekedtek meg itt, arra nem tudunk felelni. Nyilvánvaló persze, hogy mindez csak feltevés, és egyetlen hiteles adat halomra döntheti. Hogy a jegyzékben sárospatakinak jelzett könyvek is vannak, az természetes, mert az 1671 óta bujdosó pataki kollégium könyveinek egy részét Debrecenbe mentette.⁶⁵

Jegyzékünk készítője — kétségkívül KÁROLYI Sándor egyik hadiírnoka — a szokványos magyar protestáns teológiai műveltséggel rendelkezik, külföldön azonban aligha járt, mert egyik könyv bejegyzése alkalmával bizonytalankodik: angol-é vagy hollandi? (14. sz. „Est lingua Anglica aut Belgica”). Igaz viszont, hogy egy másikat habozás nélkül hollandinak minősít (72. sz.). Az egyetlen francia könyv (56. sz.) címét el-
tévészi. Feltűnő, hogy a görög című angol könyvet (6. sz.) nem tudja azonosítani; a görögben különben is gyengécske: az γ helyett mindig i -t ír (analisis, synopsis, Chrisotomos). Sekélyesebb műveltségre vall az is, hogy GRATIANUST, az ismert dekretálistát, BRASIANUS-szá torzítja. — Feltűnő jegyzékünkben az angol könyvek nagy száma. Címüket jegyzékünk szerzője éppúgy nem tudja, vagy nem tartja érdemesnek feljegyezni, mint NASZÁLYI István a maga katalógusában szereplő 88 angol könyvét, vagy a Schola Rivulina könyvtárosa, aki szintén csak sommásan jelzi: „Quinquaginta libri unt Anglici.”⁶⁶ Ha hozzávesszük ezekhez az angol szerzők latin nyelvű műveit (BARNES, JEWEL, PERKINS, SUTCLIFFE, USHER és mások munkáit), világos képünk van arról a jelentékeny hatásról, amelyet a puritán-presbiteri mozgalom a magyar művelődésre

⁶⁴ A kollégiumi nagykönyvtár ... és múzeum ... története, Debrecen, 1945, 24—29. l.

⁶⁵ HARSÁNYI István *i. m.* 23. l.

⁶⁶ THURZÓ Ferenc: *A nagybányai ev. ref. főiskola története*, Nagybánya, 1905, 170. l.

gyakorolt. E mozgalom ellenzői, a protestáns hierarchia hívei ugyanis kezükbe sem igen vették az angol műveket. Nem tudjuk, hogy az angol címek mellőzése nem ennek a hivatalos, orthodox egyházi álláspontnak tett engedmény-e, afféle „graeca sunt, non leguntur” magatartás. Hogy magyar teológusaink legjáva *olvasta* az angol könyveket, azt egészen bizonyosra vehetjük.

Jegyzékünk egyik nyugtalanító könyve a *Tractatus Viennensis de Pacificatione Anno 1706* c. mű (28. sz.). Első pillanatra azt vélné az ember, hogy a RAKÓCZI-szabadságharc nagyszombati béketárgyalásainak anyagát és eseményeit összefoglaló valamelyik osztrák vagy magyar röpiratról van szó (pl. az RMK. II. 2256. sz. vagy az RMK. III. 4535. sz. műről), de akkor magyarzatlan maradna az a feltűnő tény, hogyan került ez az 1706-os sajtótermék az 1705 októberében útnak indított könyvszállítmányba. Meg kell még említenünk azt is, hogy a felsorolt RMK darabok közül május 31-e előtt egyik sem hagyta el a sajtót. Nincs más megoldás, mint az, hogy itt is az összeíró egyik figyelmetlenségével kell számolnunk: 1706 helyett 1606 olvasandó, s a BOCSKAY kötötte bécsi béke egyik röpiratos ismertetésével van dolgunk, mégpedig latin nyelvű példánnyal (RMK, III. 1026 vagy III. 1033). E feltevést megerősíti az is, hogy a nagyszombati tárgyalásokat soha és seholsem nevezték »bécsi«-nek.

Ez a — bár csak formailag — legrégebb debreceni könyvjegyzék felveti a NASZÁLYI-féle katalógus teljes szövegű publikációjának szükséges voltát. Kívánatos, hogy e munka mielőbb megtörténjék.

BÁN IMRE

»Exemplárok Catalogusa« A debreceni városi nyomda 1778-as könyvárjegyzéke. CsÜRÖS Ferenc nyomdatörténeti monográfiájában (*A debreceni városi nyomda története. 1561—1911.*) a nyomdai számadásokból vett forrás alapján említést tesz (201—202. l.) egy 1778-ban megjelent kiadványjegyzékről, amelyből azonban nem látott példányt. (A Debreczeni Typográphiában nyomtatott exemplárok Catalogusa Specificatiojára 300 Tabellákon in Folio ment 6 koncz — írja az 1778. évi számadás.) — ZOLTAI Lajos sem talált egyetlen példányra sem, amint megjegyzi *»Debrecen város könyvnyomdájának XVIII. századbeli működése, termékei«* c., 1934-ben megjelent tanulmányában (13. l.). — HELLEBRANT Árpád *»Magyar könyvárjegyzék a 18. századból«* c. cikkében (Magy. Könyvszle. 1917., újf. 25. köt., 99—102. l.) egy, az Akadémia Könyvtárában őrzött 18. századi könyvjegyzéket ismertet. Megállapítja annak debreceni eredetét, de a kormeghatározásban nem találta meg a helyes megoldást. Szerinte a jegyzék az 1761. év utáni évben vagy közeli években adatott ki.

E három közlés összehangolása céljából lefényképeztettem az akadémiai példányt, s már ennek alapján is nyugodt lélekkel megállapíthatjuk, hogy azonos azzal az 1778-as könyvárjegyzékkel, amelyről CsÜRÖS és ZOLTAI említést tesznek. Mivel a szöveget teljes egészében közölte HELLEBRANT, szükségtelennek látom a felsorolást újra megtenni. Bár nem ártana a rövid címeket kiegészíteni, de ez bárki számára könnyen pótolható meglevő bibliográfiai összehasonlításainkból.

Ötvenhat művet hirdet e 42 cm hosszú, 11 cm széles egyleveles nyomtatvány.

HELLEBRANT abban tévedett, hogy a hirdetett könyveknél a későbbi kiadásokra nem gondolt, pedig MARGITAI István még 1761 után pontosan egy negyedszázadig volt a városi nyomda vezetője, s így bőven volt alkalma egyes kifogyott és keresett művek újranomására.

A hirdetett könyvek egyetlenegy kivételével a városi nyomdában készültek. Ez az egy kivétel (MELCHIOR *Theologiája*) is érdekes tényre mutat. MISZTÓTFALUSI KIS Miklós e nyomtatványát a debreceni református kollégiumban tankönyvként használták, így nagyobb szükségletéről kellett gondoskodni. A nyomdai számadások

szerint a városi nyomdában nem jelent meg új kiadás, tehát az eredeti kiadást szerezték meg annakidején nagyobb példányszámban a nyomda depositaria számára. E feltevést igazolja a következő ZOLTAI-közlés (i. m.): Csűrös okmánytárában közölt 1792-es nyomdai leltárnak teljesebb szövegét találta meg a városi levéltárban. Ebben »Kolosvári Melchior Theologiája« címen van felvéve ez az 1701-ben nyomott könyvecske. Az időnként végzett leltározások mindig apadó példányszámot közölnek, míg az 1792-es már csak 95 példányról számol be. 1733-tól 1792-ig összesen 72 példány kelt el belőle. Elég csekély eredmény egyéb (saját) kiadványaik kelendőse mellett. Amikor az akkori provizor, VINCZE György MISZTÓTFALUSI-tól bizományba átvette a művet, még erősen használt tankönyv volt, de az érdeklődés lassanként erősen megcsappant. A MISZTÓTFALUSI halálával megszünt kapcsolatot nem volt kivel fenntartani. Így maradhattak elszámolatlanul a bizományba kapott példányok, és tartották azokat évtizedeken keresztül számon a leltárakban. — Amint mondtam, az 1792. évi leltár még 95 meglevő példányról ad számot, de már érték nélkül említi fel, valószínűen azért, mert ezek a példányok nem voltak már kifogástalanok. A debreceni református főiskolai könyvtár duplumanyagában az 1930-as évek közepén még magam is találtam e könyvből 35—40 szúrágásos példányt. Meglehet, hogy ezek abból a 92 példányból maradtak meg, amelyeket az 1792-es leltár említ, mert idővel a tankönyvként használt nyomdai kiadvány-maradványokat a kollégium tankönyvtárában helyezték el.

Az árjegyzékbe felvett művek nagyrésze tankönyv és hitelesítő irat. Van néhány világi tárgyú könyv is, de a legtöbb olyan, amelyet sok kiadásban, sokezer példányszámban adott ki a nyomda. Erre vonatkozólag érdekes adatokat találhatunk a fentebb említett ZOLTAI-füzetben.

A hirdetett két abécés könyv 78 év alatt összesen 248 260 példányban jelent meg. — Az 1792-es leltárban találunk olyan tételeket, amelyek a régi és az új kiadásban is szerepelnek, a régi természetesen csak csekély példányszámban (pl. Nagy Cellarius 95, *Mennyei tárház kulcsa* 17 db). Ezzel bizonyítva látjuk azt, hogy a nyomda mindenkor provizora a kelendő kiadványok újranomásáról kellő időben gondoskodott. Egyik-másik kiadványt nem győzték utánanyomni. Így pl. a BETHLEN Kata *Bujdosás emlékeztetője* 1733 és 1789 között tíz kiadásban (26 052 példányban), RÁDAY Pál *Lelki hódolása* 1735 és 1795 közt hét kiadásban (21 502 példányban) került ki sajtó alól.

A nyomdai számadások egyes évekről hiányoznak. Ennek tulajdoníthatjuk, hogy egyes művek minden kiadásáról nem tudunk. Pedig a könyvjegyzékben több olyan könyv szerepel, amelyről nem lehet elhinni, hogy ne lett volna új kiadása, holott nagyon is népszerű volt korában. Ilyen pl. a BALASSI-RIMAI *Istenes énekek*, amely könyvecskekből csak két, illetve három (1702-ben egy, 1744-ben két) debreceni kiadást említenek bibliográfiáink, noha »a debreceni forma szerint« más helyeken sokszor került kiadásra a 18. század folyamán. ZOLTAI említése szerint az 1702-es kiadás 2000 példányban jelent meg, viszont az 1739-es leltár 2000 példányos készletről ad számot. Márpedig nem hihető, hogy az 1702-es kiadás érintetlenül maradt volna a nyomda raktárában. Inkább valószínű, hogy későbbi, az 1730-as évekből származó kiadás maradványáról beszélhetünk.

A kevésbé kelendő könyvek gyorsabb eladását árleszállítással próbálják előmozdítani. Erre példa az 1757-ben kiadott MINUCIUS Felix, amely a jegyzékben 8 dénárral szerepel, a régi nyomdai számadásokban még 12 dénárral van felvéve, s még így is az 1792-es leltár 812 megmaradt példányt említ. — Az 1756-os kiadású PLINIUS *Panegyricus* a jegyzékben még 14 dénár, az 1792-es leltár 196 példányos maradványát már csak 12 dénárnak megfelelő 6 kr.-ral veszik fel. — Az 1741-ben 1500 példányban kiadott és 24 kr.-ért árusított LAMPE *Gileádbeli Balsamum* 1792-ben még meglevő 194 példányát 18 kr.-ra értékeli a leltározó.

A kapósabb könyvek árát viszont fel is emelték. Erre példa a »*Harmoniás Soltárok*« 36 dénáról 60 dénára, a »*Maróthiana Arithmetica*« 34-ről 42 dénára, s a »*Phaedri Fabulae Aesopianae*« 8-ról 12 dénára emelése.

A hirdetett COMENIUS *Januárjából* az 1792-es leltár értékelés nélkül vesz fel 217 példányt. Sehol sincs nyoma, hogy az 1729-es 3000 példányos kiadás után még megjelent volna újra Debrecenben. Kelendősége is alábbmaradhatott, amettől MARÓTHY György a MOLNÁR-féle (a jegyzékben: MOLITORIS-) *Elementa* bevezetését szorgalmazta. MARÓTHY COMENIUST új, átdolgozott formában akarta kihozni, azonban korai halála ebben megakadályozta.

A nyomdai számadásokban nem történik említés a jegyzékben »*Fundamentum Tóth Nyelven*« c. felvett kiadványról. A »*Mali catechismus*« c. 1750-ben, még MARGITAI János provizorsága alatt ezer példányban megjelent tizenkét levél terjedelmű nyomtatványról van itt szó, amelyről CSÜRÖS (i. m. 324. l.) azt írja, hogy »egy tót nyelvű Fundamentum« 200 példányát 1767-ben SZILÁGYI Sámuel superintendens a tót eklézsiák között ingyen kiosztatta.

A DODRIDGE *Elmélkedéseiből*, amelyet HELLEBRANT a jegyzék megjelenési idejének meghatározásához főbizonyítékul használt, bár 1761-ben jelent meg, még 1792-ben raktáron volt 50 példány (pedig csak 1500 példányban adták ki), de már csak 36 k-ral (72 dénárral) számítva.

Mindent összefoglalva: MARGITAI István provizorsága alatt megjelent jegyzék a nyomdai termelés megélénkülését mutatja, egyben bizonyosság arra is, hogy a debreceni nyomda időben nem sokkal maradt le más magyarországi hasonló vállalkozás mögött. Valószínű, hogy e 300 példányban kiadott kiadványjegyzéket nem a nagyközönségnek, hanem csak a terjesztő kompaktoroknak és hivatásos könyvterjesztőknek szánták, de mindenképpen a magyar kultúra terjesztésének volt az jelentős tényezője. Kiállítása nem mondható valami különlegesnek, sőt szépnek sem, de arra a célra, amire MARGITAIÉK használni kívánták, jól megfelelt.

BERTÓK LAJOS

Adalék a magyarországi cenzúra XVIII. századvégi történetéhez. A cenzúrának általában, de természetesen egészen különösen a magyar cenzúrának már sok szempontból feldolgozott vagy legalábbis érintett történetéhez¹ illeszkedik az az aktasor, amit a következőkben röviden ismertetünk. Az akták BATTHYÁNY József bíboros, esztergomi érsek irataiból kerültek elő. Tárgyunkra vonatkozó levéltári kutatásoknál eddig nyilván azért mellőzték ezeket és társaikat, mert őrzőhelyük a mai napig nem a gazdag esztergomi levéltárak valamelyike, hanem az esztergomi érsekmegye könyvtára. Ennek a kéziratárában őrzik a hatalmas BATTHYÁNY iratanyagot, mintegy kétszáz köteggel, amelynek egyrésze kétségkívül csak egyháztörténeti érdekességű,

¹ DEZSÉNYI Béla—NEMES György: *A magyar sajtó 250 éve*. I. Bp. 1954. SASHEGYI Oszkár: *Német felvilágosodás és magyar cenzúra. 1800—1830*. Bp. 1938. MAROS ANDOR: *A cenzúra. A haladó eszmék üldözésének története*. Bp. 1947. BÓNIS György: *Hajnóczy József*. Bp. 1954. BALLAGI Géza: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. Bp. 1888. BENDA Kálmán: *A magyar jakobinusok iratai*. Bp. 1952. DECSY Sámuel: *Pannoniai Féniksz avagy hamvából fel támadott magyar nyelv*. Bétsben, 1790. RÉVAI József: *Marxizmus és magyarság*. Bp. 1948. *Tépjétek le a sötétség bilincseit*. Szerk.: KATÓ István. Bp. 1950. MÁLYUSZ Elemér: *Sándor-Lipót főherceg-nádor iratai*. 1790—1795. Bp. 1926. SCHERMANN Egyed: *Adalékok az állami könyvcenzúra történetéhez Magyarországon Mária Terézia haláláig*. Bp. 1928. FINÁCZY Ernő: *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában*. Bp. 1899. GÁRDONYI Albert: *Magyarországi könyvnyomdászat és könyvkereskedelem a 18. században*. Bp. 1917.

nem csekély részében azonban államigazgatási jelentőségű is.² Ez utóbb említett vonatkozásnak magyarázatát, a magyar primásnak a feudális magyar állam berendezésében elfoglalt különleges közjogi helyzetében lelhetjük meg. A primás tagja volt a hazai közigazgatást legfelső fokon irányító helytartótanácsnak, és annak különösen tanügyi bizottságát irányította. Az irodalmi életet közvetlenül érintő könyvkiadási, a könyvrevízióval kapcsolatos és *cenzúra* ügyek így kerültek hozzá. Az elmondottak BATHYÁNY érsek esetében különös jelentőséget nyernek. Hosszú primássága, mely MÁRIA TERÉZIA uralkodásától I. FERENCIG tartotta meg az esztergomi székből,³ a cenzúraügynek éppen akkoriban ugyancsak kanyargós útjain is végigvezette.

Nem ok nélkül kerestünk tehát »cenzúra-akták« után hatalmas hivatalos hagyatékában, s inkább csak az okozott nehézséget, hogy az akták közül a legjellemzőbbeket, az annyszor tárgyalt témához valóban újat mondókat emeljük ki.⁴

1748. január 1-én MÁRIA TERÉZIA a helytartótanáccsal közli a cenzúrajavaslat elfogadását bizonyos könyvekre nézve. A lista ezúttal nem túlságosan terjedelmes, de mindenképpen érdekes. Samuel BASNAGIUS: *Annales Politico-Ecclesiasticijét*, két cseh nyelvű vallásos könyvet a »*Szív igaz reformációjáról*« és a »*Keresztény evangélikus tanításról*« találjuk rajta. Ezekon kívül, még egy-két más protestáns könyv között, RÁKÓCZI György és Zsigmond Gyulafehérváron, KERESZTURY Pál alatt tartott examen-jének ajándékkönyve, a *Phialae Sanctorum* is említésre talál.⁵ A könyvek főbúne, hogy a katolikus hitre sérelmesek. Az eset önmagában nem lenne különösebben feltűnő. Hasonló, az államvallásra sérelmes könyvek elcenzúrázását tartalmazó leirat, rescriptum, már az előző években is tömegével akadt. Ezúttal azonban a királyné a cenzúrajavaslat-hoz még egy igen jelentős megjegyzést fűz. A cenzorok túlsokat foglalkoznak az eretnekek közismert tanításainak kifejtésével, magyaráztatásával. Ez nem is csoda: a cenzorok katolikus papok voltak. A különös ezúttal csak az, hogy a királyné nem az eretnek könyvek üldözésében látja már a cenzúra célját. Igen nyomatékosan figyelmezteti az előterjesztést tevő püspököt és csatlóseit, a cenzor papokat, hogy csak azokat a könyveket sújtsák cenzúrával, melyek »az államot és a jó erkölcsöket sértik, vagy egyébként is botrányságok, amelyek a katolikus vallásra, a római katolikus fejedelmekre, vagy a klérusra sérelmesek, vagy pedig valami újfajta eretnekség érződik rajtuk...«⁶ A sorrend önmagáért beszél. A könyvcenzúrában első helyre az állami érdek kerül, ezután jön a közérkölcsek védelme. A katolikus érdekek csak ezután juthatnak szóhoz és a buzgó

² *Manuscripta Bibliothecae defuncti Cardinalis Primatis Josephi* címen. Ez a terjedelmes gyűjtemény Categoria IX.: Litteraria, Titulus VI.: Censura Librorum jelzet alatt különböző, a könyvcenzúrára vonatkozó hivatalos iratok másolatait tartalmazza. A nádor, mint a másik legfőbb közjogi méltóság, birtokában kívánt lenni e jogi fegyvertár kulcsának, s ezért a kéziratgyűjtemény több kötetes elenchusáról másolatot készíttetett, amit ma is az Országos Levéltárban őriznek. (Archivum Palatinale Secretum Archiducis Josephi: Elenchus Manuscriptorum Bibliothecae defuncti Cardinalis Primatis Josephi Batthyany.) A gyűjtemény egyes iratai annál is értékesebbek, mert eredetijük ma már nem lehet fel.

³ 1776—1799.

⁴ Ezúttal mellőzhetjük olyan akták ismertetését, melyek a cenzúrázás gyakorlatára vethetnek világot. Az ezzel összefüggő kérdéseket a közeljövőben önállóan szándékozunk feldolgozni.

⁵ Litter. VI. g. — 1748. Jan. 31.

⁶ »... quae Statum Publicum, bonosque Mores feriunt, aut alias Scandalosa sunt, quaeque Religioni Catholicae, Principibus Romano-Catholicis, aut Clero injuriosa, aut novam quampiam Haeresim olentia, cum primis observent, atque talia in Relationibus suis exponant, neque erroribus ipsorum enarrandis multum in posterum immorentur...« u. o. A folyamatot DEZSÉNYI is előadja *i. m.* 31. l. Az idézett helyen az elv burkolt megfogalmazására találunk. Meg kell említeni, hogy a leiratot SCHERMANN ismeri és *i. m.* 27. l. megemlíti. Értékelését azonban egyházi szempontjai torzítóan befolyásolják

eretneknyomozás, a cenzúrává satnyult inkvizíció csupán az esetleg (nem nagy valószínűséggel) még felmerülhető eretnokségek ügyeiben érvényesülhet kellő mértékben.

Az a törekvés, hogy a cenzúrából teljesen állami ügyet csináljanak, már III. KÁROLY óta egyre fokozódóan érvényesül a bécsi udvarban. MÁRIA TERÉZIA idejében azonban a felvilágosodás VAN SWIETEN vezetésével új rohamokra indul,⁷ mindinkább szervezett módon, hogy az egyházi reakciót egyik legfontosabb hadállásából, a sajtó ellenőrzéséből kiverje. Ezeknek az egy ideig sikerekkel is járó harcoknak egyik előcsatározását, a cenzúrával kapcsolatos elvi álláspontnak változását a most ismertetett »kegyes leirat« nyilvánvalóan mutatja.

A változásnak megfelelő szervezeti átalakulás a cenzúra-ügyben mégis jóval több, mint negyedszázadig váratott magára. Az egyre inkább állami jelleget öltő, a bécsi önkényt szolgáló cenzúra irányítását mindaddig a primás végezte — elméletben mindenestre, — míg a magyar rendiség felszámolását II. JÓZSEF meg nem kísérte. Kísérleteinek — melyeknek jelentőségét nem szabad túlbecsülni⁸ — első hullámverései már a cenzúra-ügyet is elérik, mint az 1781. júl. 6-i resolútio tanúsítja. A rendelkezés érdemi része a magyar cenzúra történetében meglehetősen ismert tény.⁹A pozsonyi helytartótanácsi cenzúrázás megszűnik. Az »összmonarchia« minden könyvbírálati ügyét egy udvari bizottság (Commissio Aulica, Hofkommission) fogja ezután végezni. BATHYÁNY bíborost most érte el az a sors, ami bécsi érsektársának, TRAUTSONNAK, már 1757-ben osztályrészül jutott:¹⁰ az ország szellemi életének ellenőrzéséből kiszorult. A resolútio ugyanis kétségtelenné teszi, hogy a cenzúra most már gyakorlatilag is, szervezetileg is állami üggyé lett.

A cenzúra lényege végeredményben mégsem az egyházi vagy világi hatalomhoz, azok képviselőihez való viszonyulása, hanem a gondolat szabadságának a korlátozása, a szellem tevékenységének gúzsbakötése. A szabadság értelmetlen a gondolat szabadsága nélkül, s ez megint üres elmélet a gondolatterjesztés eszközének, a sajtónak szabadsága nélkül. Teljesen érthető tehát, hogy a II. JÓZSEF után újjászervezkedő magyar rendi állam sem tudta már a sajtószabadság gondolatát legalább említés nélkül hagyni. Az 1790—91-es országgyűlés már szóba hozta ezt a tárgyat. Mint jól tudjuk, igen bátor-talan félmegoldások ajánlgatásánál a karok és rendek nem jutottak tovább. Az országgyűlés a sajtószabadság és az újraeledő reakció cenzúrája összeházasításának gyatra kompromisszumát kívánta megvalósítani.

Ezt a jellegzetes bürokratikus problémakezelést kitűnően mutatja az a kiadatlan tervezet,¹¹ melyet szintén az esztergomi BATHYÁNY-akták között találunk. A tervezetben foglaltak soha törvénycikké vagy helytartótanácsi rendeletté nem lettek. Éppen ez teszi különleges érdekességüvé közzétételét. A »planumot« az alábbiakban teljes terjedelmében közöljük:

»*Idea Plani Circa Censuram librorum qualiter adornandam.*

Iuxta articulum 67. ultimae Dietae Principia quoque Censurae librorum proponenda sunt in hoc opere Mihi ad elaborandum delato praeprimis ad id reflectendum est: quod hocce objectum in binis articulis novissime elapsae Dietae recurat. Articulus 15-us id praecipit, ut Generalia Principia libertatis Praeli elaborentur; In articulo autem

⁷ VAN SWIETEN szerepének ismertetése különösen FINÁCZY *i. m.* 65—71. l. Egyházi értékelése ismét SCHERMANNnál az előbb említett fenntartással. *i. m.* 31—34. l.

⁸ II. JÓZSEF helyes marxista értékelésére: RÉVAI József: *i. m.* 370. l.

⁹ DEZSÉNYI—NEMES: *i. m.* 31. l.

¹⁰ SCHERMANN: *i. m.* 32. l.

¹¹ Litt. VI. e.

67. inter objecta Deputationis publicae politicae Censura librorum conintelligenter tamen cum Deputatione litteraria suscipienda simpliciter recensetur.

Id certum, quod libertas Praeli in se Considerata, Censuram excludat, sed id aequè certum, quod Censura librorum Praeli libertatem suffocet et fere annihilat; Cum itaque per legem parte ex una libertatis Praeli Principia determinanda, parte vero ex alia Censura librorum pertractanda ordinetur, hinc suapte sequentes questiones, vel potius sequentes Generalia Principia deducuntur, et quidem:

1° Nec irrestricta Praeli libertas, nec arctis nimis limitibus Circumscripta librorum Censura, utquam quae libertati Praeli in genere Diaetaliter jam agnitae Contraria est, admitti potest.

2° Limites in Censura librorum observandos Clare definiendos esse, ut omnì dubio, quantum fieri potest locus adimatur.

3° Criterium, quod limites hos defigit, aliud esse nequit, quam ut omnia illa, quae statui bene ordinato noxia sunt prohibeantur, reliqua vero libere admittantur. Principio hoc Deputationaliter defixo, Mearum erit Partium species librorum statui bene ordinato Nocivorum deducere et Excelsae Deputationi proponere.

4° Limitibus, intra quos semet Authores continere debent, semel Clare stabilitis, atque ad publicam Notòrietatem pertinentibus et libertas Praeli articulariter agnita, et exinde promanans, atque omni ratione promovenda Nationis cultura id exposcit, ut Cuivis Authori liceat librum, quem intra praefixos limites scriptum judicaverit absque Censura publicum reddere atque Typographo Impressio similis libri licita sit. Ne tamen hac ratione praefixi limites impune violentur et Author et Typographus Nomen suum libro tali inscribere debent, quod in libris Censurae submissis superfluum esse suapte apparet.

5° Ex praemisso puncto sequitur. Authores et Typographos tales absque Censura libros, qui praefixos limites excedunt imprimentes poenae subjiendos esse, quo in casu similes libri per Censurammitterentur, nonnisi Revisores ferire potest, uti et illud sponte intelligitur, Authores et Typographos absque appositione Nominis, vel absque Censura edentes et imprimentes, pro ratione delicti poenae subjiendos esse.

6° Ubi et quot Censores constituendi sunt, illud ad Deputationem litterariam spectare videtur, Deputatio publico-politica ad id solum reflectit. Ne rari sint (semper enim authores a scribendo deterrentur et Nationis Cultura impediretur) et ne aliquis ex Consideratione illius, quem sequitur Status a Censura excludatur.

7° Principiis libertatis Praeli quae hic recensentur, semel Diaetaliter stabilitis, adeoque per suam Majestatem ratificatis, suapte intelligitur libros, quos Bibliopolae in Hungaria degentes ab exteris Oris inducunt, Secundum haec solum principia judicandos esse, adeoque Censurae in reliquis Haereditariis Provinciis subjiici nequire, et per consequens, libri tales ibidem nonnisi Merx per Ditiones Haereditarias transiens (Transiten Waaren) considerari poterunt et Sigillo ejatis Tricesimae, Nonnisi illa de Causa muniri debebunt, Ne Censuram in Hungaria stabilitam effugiant.

8° Cum Lex ad Casus, qui eandem praecedant extendi nequeat, id de praesenti quoque Praeli libertatem concernente lege intelligendum venit; quod si tamen libri hucdum prohibiti ex post Censurae iterum subjicerentur, et per Censores principiis iisdem praescriptis contraria non adinvenirentur, liberum illis erit impressionem, vel venditionem similium librorum admittere.

A küzletén: »Planum quoad Censuram Librorum. Publ. Pol. 793.« Más kéz írásával felül: »exhibui Suae Eminentiae« alább: »ex Litteraria Deputatione.«

Ez tehát a cenzúra és sajtószabadság összeegyeztetését célzó tervezet szövege. Szerzője után nyomoztunkban HALLER József helytartótanácsi tanácsos nevével találkoztunk. 1791. augusztus 10-én ugyanis az országgyűlés által kiküldött közigazgatási bizottság első ülésén határoztak a bizottság által kidolgozandó tárgyak előadójának személye felől. A könyvcenzúra, a sajtószabadság, a népszámlálás ügyeinek előadását ekkor HALLER Józsefekre bízta.¹² HALLER 1792. november 19-én már a deputatio elé terjesztette tervezetét. A tervezet alapján kidolgoztak egy törvényjavaslatot: *De preli libertate eiusque limitibus*.¹³ 1793. január 23-án ezt a törvényjavaslatot a tanügyi bizottság (deputatio litteraria) főként a király és a királyi család érdekeinek, valamint a külpolitikai helyzet (qui iniuriosi exteris Aulis videbuntur) szempontjainak szem előtt tartásával átdolgozta, és végső formába öntötte a sajtószabadság korlátozásáról szóló törvénytervezetet. Mindezekben az aktákban, helytartótanácsi és országgyűlési iratokban, tervezetekben, törvényjavaslatokban és törvényszövegekben az »*Idea Plani*«¹⁴-ban kifejezésre juttatott gondolatok egy részét változtatás nélkül vagy csak kevés változtatással megtalálhatjuk. De egészen más fogalmazásban, más sorrendben és azzal a leglényegbe vágó különbséggel, hogy míg az »*Idea Plani*« a sajtószabadságból igyekszik a lehetőség határain belül minél többet megmenteni, a HALLER-féle tervezetek és a bizottság által elfogadott törvénytervezet határozottan a cenzúra oldalára állt. A szerzőt megállapítani nem sikerült. Egy bizonyos, hogy az HALLER Józseffel nem azonos. Ha a kor szereplői közül valakivel némi kapcsolatot tudunk megállapítani, az talán HAJNÓCZY József, természetesen az övénel aránytalanul bátortalanabb az *Idea Plani* fogalmazása, de az eszmék tekintetében bizonyos rokonság állapítható meg.¹⁵

A tervezet — bárki legyen is a szerzője — a kor viszonyaihoz és egy helytartótanácsi hivatalnok gondolkodásához képest haladó. Alapelve a VAN SWIETEN-féle iskola szemléletmódjának megfelelően az, hogy a cenzúra célja az állami érdekek biztosítása, az állam rendjének megőrzése. A tervezet azonban ennek az alapelvnek érvényesítésén túlmenően a sajtószabadság forradalmi követelményét is valósággá akarja tenni. Egyházi szempontok az egész »*Idea Plani*«-ban még véletlenül sem kerülnek szóba. A cenzorok kiválasztásánál nem akar a szóba kerülő személyek »állapotára« sem tekintettel lenni. Azaz: a világiakat is a bizottságban akarja látni. Amennyire nem viseli szíven az egyházi érdekeket, annyira nagy gondja van a sajtószabadság lehetőség szerinti érvényesítésére, mégpedig azért, mert — a felvilágosodásra annyira jellemző módon — a nemzeti művelődés egyik biztosítékát látja benne. A sajtószabadság vagy legalább az enyhített cenzúra »jótéteményeiben« nem csupán az új cenzúratörvény létrejötte utáni műveket akarja részeltetni, hanem a régebbieket is azokat, amelyeket újracenzúrázásra esetleg benyújtanak.

Az kétségtelen, hogy a tervezet a megyék kisebb-nagyobb mértékben gyáva, de mindenképpen reakciós magatartásánál bátrabb álláspontot tükröz.¹⁶ Hiszen a megyei karok és rendek még az 1793. júl. 25-i helytartótanácsi rendeletet is túlzásnak tartották és egymásután felírtak ellene. Szinte úgy tűnik, hogy a magas kormányzésekben ekkor szabadabban lengedezett a felvilágosodás szellőcskéje, mint a megyegyűlésekben. Hiszen az említett rendelet távol az *Idea Plani* »radikálizmusától«, csupán királyi jognak

¹² *Opus excelsae deputationis regnicolaris in publico-politicis quoad objecta articulo 67. anni 1791. regnicolariter sibi delata elaboratum*. Pozsony. 1826. 4. l.

¹³ *Uo.* 31—34. l.

¹⁴ *Uo.* 84—88. l.

¹⁵ BÓNIS György: *i. m.* 190—192. l.

¹⁶ BALLAGI *i. m.* 763—769. l. Itt kell megemlíteni, hogy az *Idea Plani*hoz hasonlóan fejti ki nézeteit a sajtószabadság és cenzúra problémájáról DECSY Sámuel is (*i. m.* 160—161, 198—199, 208—209. l.).

nyilvánítja a könyvvizsgálatot. Amit különben II. LIPÓT és I. FERENC a legszemélyesebb módon már tényleg gyakoroltak is.¹⁷

A »felségjoggá« emelkedő cenzúra azután már végképp összeegyeztethetetlen a sajtószabadság gondolatával. A tervezet sorsa ezért nem is lehetett kétséges. A primási ember az aktára még rájegyezte: »Öminenciájának bemutatam«. További intézkedés azonban már nem történt. BATHYÁNY bíboros még megláthatta a felvilágosodás legbátrabb hazai képviselőinek véres bukását. Mielőtt azonban MARTINOVICSRA és társaira a Vérmezőn lesújtott volna a hóhér bárdja, a megrettent reakció hírhedt »General Zensurverordnung«-jával¹⁸ a sajtószabadság első emlegetéseit is elnémitotta, s az »Idea Plani« is a primási irattár feledtető csendjében hallgatott el. Az eszme azonban, amit a tervezet szerényen képviselni próbált, jó félszázad múlva mégis diadalmaskodott. Ámde nem a pozsonyi primási palota lakója, nem az udvar és a helytartótanács urai, hanem a márciusi forradalom népe vitte diadalra.

DONÁTH REGINA

Adalékok az Ephemerides Budenses keletkezésének kérdéséhez. XVIII—XIX. századi hírlaptörténetünk számos rövidéletű folyóirat és hírlap létezéséről számol be. Lelkes kezdeményezés, — hálás, érdeklődő, de kicsiny és szervezetlen olvasóközönség, — anyagi nehézségek, — a hatóságok akadékoskodásai, — apró kényszerszünetek, majd végleges elhallgatás; íme, ennyiben foglalható össze e sajtótermékek élete és halála. Figyelmesebb vizsgálat után azonban lehetetlen összefüggéseket nem észlelnünk a különböző lapok időben egymáshoz közelálló kötetei között, s ennek felismerésével máris nagyobb, kevésbé szaggatott vonalakat húzhatunk meg sajtónk fejlődésének rajzában. Különösen megérdemli figyelmünket ez az összefüggés az 1786—1787-ben (valójában 1788 közepéig) megjelent *Merkur von Ungarn*, s az 1790 áprilisában megindított *Ephemerides Politicæ et Litterariæ*, röviden *Ephemerides Budenses* között. — A *Merkur* KOVACHICH Márton György, a nagy forrásközlő jogtörténész havonta megjelenő lapja. Tudományos folyóiratnak indul, s a felvilágosodott eszmék terjesztését tűzi ki legfőbb célul maga elé, de a vállalt színvonalat elérni nem tudja, s iskolatörténeti adattárrá süllyed, elveszítve ezzel kezdetben érdeklődő közönségét. — A hetenként kétszer megjelenő, *Politica* és *Litteraria* rovatból álló, tehát hírlapszerű *Ephemerides Budenses* TERTINA Mihály tanár és költő szerkesztésében indul útjára, melyen a nehézségek 1793 elején fogják megállítani.¹ Az *Ephemerides* nem tekinthető a *Merkur* egyenes folytatásának, az eltérések első pillantásra is lényegesek. Azonos azonban az a kör, melyből a két lap kiindul; sok tekintetben rokon eredeti célkitűzésük; s végül az *Ephemerides Litteraria*-rovata igen sok hasonlóságot mutat fel a *Merkur* számos részletével. Hogy e közös vonások ellenére miért állunk mégis két lényegében teljesen különböző lappal szemben, — ennek közelebbi megvizsgálása lehetővé teszi számunkra, hogy néhány tanulságot vonjunk le 18. századi sajtónk fejlődésére, e fejlődés politikai és társadalmi hátterére vonatkozólag.

¹⁷ MÁLYUSZ Elemér: *i. m.* 81—86. l.

¹⁸ BALLAGH *i. m.* 782—790. l.

¹ TERTINA csak 1790 októberéig szerkesztője a lapnak. Közleményünk elsősorban ezekkel az első hónapokkal foglalkozik. Az *Ephemerides* egészének ismertetésére, valamint TERTINA személyére vonatkozólag l.: WALDAPFEL József: *A hazai hírlap- és folyóiratirodalom történetéhez*. Magyar Könyvszemle 1930. 73—88. l.; továbbá ua.: *A pesti Ephemerides megszűnése 1793*. Irodalomtörténeti Közlemények 1937. 64. sk. 1.; DEZSÉNYI Béla: *Legrégibb hírlapjaink életrajzához*. Magyar Könyvszemle 1940. 353—361. l.

1.

A *Merkur* és *Ephemerides* rokonságának első bizonyosságát a két lap beköszöntője szolgáltatja. A *Merkur* szerkesztője »*Entwurf einer Litterarzeitung für das Königreich Ungarn*« c. bevezetésében a következőket igéri : meg fogja ismertetni olvasóit az ország tudományos és hivatali személyzetével ; az iskolák tanítási anyagával és tankönyveivel ; tudományos intézmények, tudományos, irodalmi és művészeti vállalkozások sorsával és eredményeivel. Rövid dolgozatokat fog közölni »nevetséges, téves vagy káros beszéd- és cselekvésmódok ellen, előítéletek, babonás vélemények és szokások, képmutatás, bigottság, ostobaság, fanatizmus, a tudományos egyeduralom és zsarnokság ellen ; s az ebből származó ártalmas álnokságok, csalárdságok, üldözések, a felvilágosodás akadályoztatása, s más bajok ellen.« Helyet kíván adni végül a lap bel- és külföldi politikai híreknek : a belföldi politikai és társadalmi élet minden jelentős eseményét regisztrálni kívánja, a külföldiekből pedig elsősorban azokat, amelyek a magyar és osztrák tartományok életére hatást gyakoroltak.

Az *Ephemerides Nunciuma* a *Merkur* programját megfordítva éppen ezt az utolsó, a gyakorlatban meg nem valósított pontot szélesíti ki, elsősorban kívánva foglalni a politikai, s csak másodsorban a tudományos kérdésekkel. Fő feladatának a közügyek, törvények ismertetését, az egyházi intézmények, a gazdasági és társadalmi élet eseményeinek közlését tekinti, hadügyi s végül vegyes tárgyú cikkeket ígér, melyek kiváló erőnyeket, szomorú eseteket s — a primitív újságrásra jellemzően — különleges dolgokat fognak tárgyalni. A második helyet foglalja el a tervezetben s majd a lapban is a *Litteraria* rovat. A tervezet szerint e rovatban kultúrintézményekre, iskolákra, könyvtárakra vonatkozó anyagot fognak közölni ; azután könyvismertetések, új könyvek bejelentését ; találmányok, pályatételek felsorolását, az egyetem ügyeinek ismertetését ; tudósításokat híres emberek életéről, haláláról, tudományos érdemeikről és műveikről ; latin és magyar ünneplő verseket, beszédeket. A tervezetnek ez a része a *Merkur Entwurf*-jával lényegében azonos, s azok az elemei, melyek a *Merkur*-programból hiányoztak, megvalósultak magában a *Merkur*ban kétesztendő fennállása alatt.

Nemcsak a tervezet : a *Litteraria*-rovat megvalósulva is félreérthetetlenül tükrözi a *Merkur* stílusát és jellegét, — mintha csak a *Merkur* számára gyűjtött, de fel nem használt anyag látna itt napvilágot.² A rovatban meglehetősen nagy helyet foglal el az iskolai vonatkozású rendeletek, hírek, adatok közlése ; iskolakönyvek jegyzékét is közli, éppúgy, mint a *Merkur*.³ Gyakran jelennek meg nagyobb terjedelmű könyvismertetések, mégpedig főként vallási és természettudományi munkákról, mint a *Merkur*ban is ; mindkét lapban szó esik KATONA Istvánról, RÁCZ Sámuelről, KAZINCZYRÓL : az *Ephemerides* tudományos életünknek ugyanazt a körét tekinti át, amit a *Merkur*. Közös szokása a két szerkesztőnek a közelmúltban megjelent vagy általában kapható könyvek jegyzékének közlése ; csakhogy míg a *Merkur* legnagyobbrészt német és latin művek megjelenését jelzi, az *Ephemerides* jegyzékeit elsősorban magyar, mégpedig politikai érdekű, azután latin és csak csekély számú német könyv alkotja.⁴ 1790 végén az *Ephemerides Litteraria*-rovata a *Politica* mellett háttérbe szorul : előtérbe kerülnek az országgyűlés, majd a koronázás eseményei, melyek gyakran az egyéb politikai vonatkozású híreket is kiszorítják. SPIELBERG Pál szabadkőműves ügyvéd, aki 1790 novemberében veszi át a vidékre távozó és tanári állást kereső TERTINÁTÓL a szerkesztést — az *Ephemerides* jövedelméből természetesen nem lehetett megélni — egy cikkben bírálatot gyakorol elődje felett, s kifogásolja az amúgyis kinyomtatásra kerülő országgyűlési

² *Ephemerides* 1790. 1—60. sz.

³ *Ephemerides* 2., 9., 11., 12., 48., 49. sz.

⁴ *Ephemerides* 29., 30., 31., 32., 44., 45., 51., 56. sz.

tudósítások közlését. »Rövid és tömör értekezések, előadások, szellemes epigrammák, az utókort érdeklő anyag« az, amit egy hírlaptól megkövetel.⁶ SPIELENBERG működése valóban átalakítja némileg az *Ephemeridest*, s bár az országgyűlési hírek közlését ő sem mellőzi teljesen, a lap az ő keze alatt változatosabbá válik, politikai-kulturális mondanivalója is határozottabb megfogalmazást nyer, mint TERTINA idejében.

Az a körülmény, hogy az *Ephemerides Litteraria*-rovata a lap fennállásának első hónapjaiban erősen emlékeztet a *Merkurra*, valamint a két tervezet hasonlósága, mint említettük, a két újság szerkesztőinek szoros kapcsolatában találja magyarázatát. KOVACHICH levelezése⁶ bőven szolgáltat adatokat arra vonatkozólag, hogy TERTINA 1787 eleje óta a *Merkur* aktív munkatársa volt. KOVACHICH 1787 elején megküldi TERTINÁNAK a *Merkurt*. Válaszul TERTINA felajánlja szolgálatait: cikkeket ígér, s befolyásos ismerőseire hivatkozik, akiknek tudását és pártfogását a *Merkur* számára kamatoztatni kellene.⁷ Következő levelében már tanácsokkal áll elő: kívánatos volna, ha a *Merkur* szépirodalmi művek ismertetését hozná, különösen német nyelvűekét.⁸ Verses művet ír a *Merkur* számára a pesti szemináriumról, s egyéb közlésre szánt anyagot is küld. 1787 végén, mikor a *Merkur* folytatásának lehetősége kétségessé válik, KOLLONICS kalocsai érsekhez, s egyéb papismerőseihez küldi KOVACHICHOT, hogy órá való hivatkozással kérje támogatásukat.⁹ 1787 második felében különösen a szerkesztés technikai részleteiben veszi hasznát KOVACHICH TERTINA segítségének: ő továbbítja vidékre a folyóiratot az előfizetőknek, ő végzi — legalábbis részben — a *Merkurral* kapcsolatos levelezéseket — MILLERREL és HANNULIKKAL például rajta keresztül érintkezik KOVACHICH¹⁰ —, ő készíti a név- és tárgymutatót az egyes kötetekhez, s résztvesz a korrigálás munkájában. 1787 végétől kezdve még elhatározóbban szól bele a szerkesztésbe: gyűjti az ismertetésre alkalmas munkákat, iskolákra vonatkozó adatokat gyűjt, cikkeket tesz közzé; az ő javaslatára közli KOVACHICH az 1787-es évfolyam függelékében BATHYÁNY Ignác egyháztörténeti munkájának és FESSLER: *Anthologia hebraica*-jának ismertetését; s még 1788 közepén is tele van ötletekkel, melyek a *Merkur*ban nem fognak már megvalósulni.¹¹

1790 áprilisában megjelenik azután az *Ephemerides Budenses* első száma. A szerkesztő TERTINA, aki KOVACHICH mellett megismerkedve a folyóiratszerkesztés mesteriségével, az alakulóban levő politikai viszonyoknak s az általánosan növekvő politikai érdeklődésnek megfelelően politikai jellegű lapot indít, átvéve a *Merkur* témaköréből, gyakorlatából annyit, amennyit az adott pillanatban időszerűnek és használhatónak érez. A két újság rokonvonásai a kortársaknak is feltűnnek: POPOVICH Deméter, KOVACHICH lemergi ismerőse nála érdeklődik az új sajtótermék iránt, melyet Lemberg magyar lakossága már csak azért is kíváncsian vár, mert egyébként csak üres rémhírek jutnak el hozzájuk Magyarországra eseményeiről.¹² KOVACHICHHOZ intézett további leveleiben TERTINÁNAK szóló üzeneteket s az *Ephemerides* pontatlan szétküldésére vonatkozó panaszokat találunk; később pedig megjegyzi: kezdetben az volt a közvélemény, hogy a lap szerkesztésében KOVACHICHNAK is része van.¹³

KOVACHICH ÉS TERTINA EGYÜTTMŰKÖDÉSÉRE MINDENKELŐTT AZ HÍVHATTA FEL A FIGYELMET, HOGY KEZDETBE A LAP SŰRŰN FOGLALKOZOTT KOVACHICH MUNKÁSSÁGÁVAL. Több ízben

⁵ *Ephemerides* 75. sz.

⁶ Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár. Quart. Lat. 43. 1—29. k.

⁷ Quart. Lat. 43. 3. k. 247. f. 1787. márc. 14.

⁸ Uo. 272. f. 1787. ápr. 24.

⁹ Uo. 382. f. 1787. nov. 3.

¹⁰ Uo. 4. k. 64. és 316. f.

¹¹ L. minderre TERTINA leveleit passim a levelezés 3. és 4. kötetében.

¹² Quart. Lat. 43. 6. k. 207, 215. f.

¹³ Uo. 205, 206, 208—209. f.

jelennek meg hirdetések, rövid ismertetések 1790-ben kiadott és készülő munkáiról; KOLNOVICH Gábornak az ő gondozásában napvilágot látó műveiről.¹⁴ Egy másik cikk a kamarai levéltár belső ügyeinek pontos ismeretét árulja el; ez megint csak az ott hivatalnokoskodó KOVACHICH közreműködésére utal.¹⁵ Ezt a feltevést azután egészen közelről támasztja alá TERTINÁnak 1790 augusztusában Ungvárról KOVACHICHhoz intézett levele. TERTINA tanári állásra pályázik, s kéri barátját, támogassa távollétében, ne engedje, hogy a »budai jezsuita párt« megfossza a kínálkozó állás elnyerésének lehetőségétől. Kéri továbbá KOVACHICHOT, látogassa sűrűn lakását, s ügyeljen fel az *Ephemerides* ott folyó szerkesztési munkálataira; segítsen VUCHETICHnek¹⁶ a külföldi hírek kivonatolásában és a szöveg latinra fordításában; gondoskodjék arról, hogy a következő számban valóban a tervezett anyag jöjjön ki. Figyelmeztesse többi munkatársát is, bátyját és HANCOVSZKYT,¹⁷ rendszeresen és gondosan járjanak el a lap szerkesztésében, nehogy ellenségeinek vádaskodásra nyílják alkalmuk.¹⁸

KOVACHICH tehát nemcsak mint munkatárs, hanem úgyszólván mint helyettes szerkesztő működött közre a TERTINA-féle *Ephemerides* szerkesztésében. Ők ketten jelentették 1787 óta a *Merkur von Ungarn*-t kiadó »Gesellschaft patriotischer Liebhaber der Litteratur«-t is; most csak a vezetést vette át a fiatalabb, mozgékonyabb TERTINA, s a lap gyakori megjelenése, hírlapi jellege újabb segéderők bevonását tette szükségessé.

2.

Az ismertetett személyi és tárgyi összefüggések ellenére a *Merkur* és az *Ephemerides* között alapvető a különbség mind nyelvi, mind tartalmi, mind világnézeti vonatkozásban. A *Merkur* német, az *Ephemerides* latin; a *Merkur* tudományos-iskolai tartalmú folyóirat, az *Ephemerides* nagyobb részét politikai jellegű, a magyar és külföldi eseményeket ismertető hírek alkotják; a *Merkur* a doktrinér felvilágosodás jegyében működik, az *Ephemerides* az 1790—91-es nemzeti mozgalmakkal rokon politikai felfogást vall, s megindulásától kezdve — SPIELBERG idejében még fokozottabban — harcol a magyar nyelv, tudomány, irodalom fejlődéséért. Fel kell vetnünk a kérdést: mi az oka ezeknek a különbségeknek?

A *Merkur* németnyelvűségét KOVACHICH akkori jozefinizmusa, s a lap megjelenésekor uralkodó politikai helyzet magyarázza. KOVACHICH bevezetése szerint amellet, hogy a latin nyelv nem alkalmas az új fogalmak kifejezésére, politikai életünkben máris a német nyelv vált uralkodóvá, s így szükségképpen ez lesz rövidesen tudományunk nyelve is. TERTINA az *Ephemerides* latinnyelvűségének indokolásában utal a fordulatra, mely lehetővé tette, hogy a latin, a magyarok törvényes nyelve kis ideig tartó szünet után ismét feléledjen. Kijelenti, hogy a latin nyelv számára méltósága és általánosan ismert volta előnyt biztosít a nemzetiségi nyelvekkel szemben; s ha tekintetbe vesszük azt, hogy nálunk ősi szokás szerint kivétel nélkül minden közügyet latin nyelven intéznek, könnyű belátni, mennyire fontos, hogy a közügyekre vonatkozó tudósításokat is ezen a nyelven publikálják.

TERTINA indokolása a maga szempontjából kétségkívül elfogadható. A kérdés csak az: melyek azok a rétegek, amelyek számára a magyar nyelv, a magyar nemzeti gondolat fellendülése idején a latin nyelvű lap íródik?

A XVIII. század három, magyarországi olvasóknak szánt latin újságjáról — *Nova Posoniensia*, *Ephemerides Vindobonenses*, *Ephemerides Budenses* — az eddigi

¹⁴ *Ephemerides* I., 7., 35., 36. sz.

¹⁵ *Ephemerides* 13. sz.

¹⁶ Valószínűleg VUCHETICH Mátyás, a későbbi egyetemi tanár, ekkor jogszigorló.

¹⁷ Talán HANCOVSZKY Antal, 1777-ben egri papnövendék.

¹⁸ Quart. Lat. 43. 6. k. 72. f. 1790. aug. 4.

kutatások során az az álláspont alakult ki, hogy ezek »iskolai újságok«, tehát céljuk elsősorban az, hogy a középiskolás tanulófjúság számára nyújtsanak latin olvasmányanyagot — a Ratio Educationis 1777-ben javasolja is ezeket az újságolvasási órákat, — s létalapjukat az iskolák, a diákság, a tanárok előfizetéseiben remélték megtalálni.¹⁹ Ez az álláspont a két korábbi hírlap esetében nem is látszik vitathatónak, az *Ephemerides Budenses* azonban véleményünk szerint nem illeszkedik be a magyarországi hírlapoknak ebbe az első csoportjába.

Hogy a lap szerkesztői kiket kívántak olvasóik táborában látni, erre vonatkozólag 1791-ben adja meg a választ SPIELENBERG. Lapját azoknak szánja, akik szívesebben vagy könnyebben olvassák el a latin újságot, mint a magyart. Sokan vannak Magyarországon, írja SPIELENBERG, akik német, francia, angol és olasz újságokat olvasnak, azonban »minthogy nálunk minden közügyet még latin nyelven tárgyalnak meg, szükségnek gondoljuk, hogy ezen a nyelven beszéljünk nyilvánosan a közérdekű eseményekről is, elsősorban azoknak kedvéért, akiket leginkább illet, hogy ezekről tudjanak; illet pedig mindenkit, akinek ezekben az időkben hazánk és nemzetünk gondja, dicsősége és boldogsága szíven fekszik.«²⁰

E szavak értelmében a szerkesztők nem az ifjúság, hanem a politikailag számottevő rétegek számára írják újságjukat. Ezt a feltevésünket néhány egyéb közlemény is megerősíti. Így már a 2. számban felkéri TERTINA a megyéket, városokat és egyéb testületeket, hogy gyűléseikről, tisztújításaikról és egyéb jelentős közügyeikről küldjenek be rövid tudósításokat, hogy ezeket örök emlékezetül lapjába iktathassa. TERTINA tehát arra számít, hogy ezek a testületek járattják az *Ephemeridest*, s hogy számítása bizonyos fokig beválik, erre vall az, hogy valóban kap tudósításokat az ország különböző részeiből: hírek jelennek meg Bihar, Nyitra, Ung s számos egyéb vármegye közgyűléséről, Nógrád vármegye bandériumáról, az esztergomi tisztújításról, KÁROLYI Antal szatmári főispán nagykárolyi, NÁDASDI Ferenc Fejér vármegyei főispán fehérvári fogadtatásáról s más megyék és városok közéletének hasonló eseményeiről; sok az erdélyi és horvát vonatkozású hír is. — Hogy a városok, vármegyék e híreket beküldő vezetőin, tisztviselőin kívül kik olvassák a lapot: erre vonatkozólag bizonyos következtetéseket vonhatunk le abból a közleményből, amely az országgyűlés kezdetén jelenik meg. TERTINA bejelenti, hogy a pesti és budai előfizetők számára nem tudja többé az *Ephemeridest* házhoz szállíttatni, minthogy »nagyreszük az országgyűlésre gyülekezett vendégek nagy száma miatt lakást változtatni, sőt a belvárosból a külvárosba költözni kényszerült.«²¹ E költözködő előfizetők nyilván Pest és Buda nem háztulajdonos lakosai: nemes vagy nem nemes származású hivatalnokok, tanárok, ügyvédek és más értelmiségiek: s hogy a kereskedőréteg is képviselve lehetett az előfizetők sorában, arra vall majd az 1791-ben tett ígéret, amely szerint a lap a pesti, s ha időben tudomást szerez róluk, a pozsonyi, kassai, debreceni piaci árakat is ismertetni fogja, »hogy a kereskedelmi haszon ezen a módon is előmozdítottassék.« Hogy ezeken a rétegeken kívül, ezek mellett, az *Ephemerides* iskolai olvasóközönségre is számított, az kétségtelen: nekik szóltak az iskolai jellegű hírek, s SPIELENBERG 1791-es felhívása az iskolákat is előfizetésre buzdítja.

E nemesi és honorácior olvasóközönség hírlapja számára valóban a latin nyelv látszott legalkalmasabbnak. Ha a nemesség alsóbb, a paraszti életformához közelítő

¹⁹ DEZSÉNYI Béla: *A Nova Posoniensis és az újságolvasók a XVIII. században*. Magyar Századok. Bp. 1948. 142—163. l. KORNIS Gyula (*A magyar művelődés eszményei 1777—1848*. Bp. é. n. I. k. 15. l.) az *Ephemerides* egy hírére hivatkozik, mely szerint a tatai piarista gimnázium a diákság kérelmére fizet elő az *Ephemeridesre*, — ez azonban csak arra vall, hogy a lapot egyes iskolákban is olvasták.

²⁰ *Ephemerides* 1791. II. 37. sz.

²¹ *Ephemerides* 1790. 15. sz.

rétegei nem tudnak is latinul,²² a bene possessionatusok, a középbirtokos nemesek, hivatalnokok, értelmiségiek szükségképpen otthonosak ebben a nyelvben. A közigazgatás, törvénykezés nyelve a latin; a hatóságok rendeleteiket latinul adják ki, a tudományos igényű művek ezen a nyelven látnak napvilágot: tehát minden nemesnek, aki megyéje ügyeiben valamennyire is részt kíván venni, minden értelmiséginek, aki foglalkozását szakszerű ismeretek alapján óhajtja üzni, értenie, írnia és beszélnie kell latinul. S hogy egy ilyen nem kiszámú réteg valóban létezik: ezt SZÉCHENYI István, HORVÁT István, MOCSÁRY Lajos s mások élményei, adatai és nyilatkozatai mellett²³ legvilágosabban bizonyítja az, hogy az 1790—91-ben és ez évek körül megjelenő nagyterjedelmű s a legaktuálisabb politikai kérdéseket fejtegető röpiratirodalom számban és súlyban nem jelentéktelen része — gondoljunk például BATHYÁNY Alajos, HAJNÓCZY, HORÁNYI ELEK műveire — éppen latin nyelvben találja meg a maga igen széles olvasóközönségét. És hogy a latin nyelv használata milyen mélyen behatolt a magyar társadalom középrétegeibe, arra a kor nagy mértékben latinul folytatott tudományos, gazdasági, családi levelezése mellett jellemző bizonyosság az a levél, amelyet HORVÁT István mint elriasztó példát másol be naplójába: 1800-ban a ráckeresztúri ispán végtelenül hibás latinsággal, de latinul kér vesszőket az eresi tiszttartótól.²⁴ Ilyen körülmények között egy latin hírlap számíthatott érdeklődésre az iskolák falain kívül is, s a magyar nyelvű hírlapokkal szemben előnyt biztosított számára az a lehetőség, hogy a nemzetiségek vezetőrétegei körében is elterjedhetett. Valószínűnek látszik, hogy az *Ephemerides*nek a horvát nemesség körében is volt közönsége; a horvátok ekkor méreven ragaszkodtak a latin hivatalos nyelvhez, tehát a latin újságot is szívesen fogadhatták; az *Ephemerides* pedig igen sűrűn közöl horvátországi híreket, tudósításokat.

²² DEZSÉNYI Béla: *A Nova Posoniensia*, 150. l.

²³ Jellemző, hogy a vármegyék többsége 1790-ben az 1784-es nyelvrendelet ellen tiltakozva nem a magyar, hanem a latin nyelv mellett nyilatkozik; a megyei nemesség 1790-ben »patria lingua«, hazai nyelv alatt a latint érti, melyet »törvényes és magyar nemzeti« nyelvek is neveznek. (SZEKFI Gyula: *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790—1848*. Bp. 1926. 32—34. l.) DECSY Sámuel, aki 1790-ben megjelent *Pannóniai Fénikszében* igen előrehaladott nyelvi követelményeket fektet le, s hosszú időre megszabja a magyarsítás programját, érvelése során példákat hoz fel ugyan arra, hogy a latin iskolázottságú nemesség egy része az iskolák befejezte után elfelejt latinul (id. DEZSÉNYI: *A Nova Posoniensia*, 149—150. l.), műve más részében maga is a latin nyelv általános uralmáról panaszskodik: »Hogy ha közönségesen szeretünk magyaroknak nevezetnii és magyarul szabadsággal élni, szeressük a magyar nyelvet is megtanulni . . . nevétséget okoznak azok a magyar lakosok, s kiváltképen nemesek az idegeneknek, akik igen keveset, vagy teljességgel semmit sem tudnak magyarul beszélni.« (DECSY i. m. 230. l.). A latin oktatás eredménytelenségére vonatkozó megjegyzések csak a 19. század elején, különösen a huszas években válnak általánossá, de még ebből az időből is számos adatunk van a latin nyelv uralmáról. Az 1825. évi országgyűlésen például egy szónok kijelenti, hogy »a gyermekek a deák nyelv tanulásával sok esztendeig elfoglaltatván, kevés tudományokat tanulnak, úgyhogy az ifjú már hivatalra menendő korában, midőn a deák iskolákból kijön, akár gazda, akár katona, akár más hivatalokra menni kíván, a deák nyelven kívül mást nem tud.« SZÉCHENYI még 1835-ben is, *Hunnia* c. művében a latin nyelvtanítást, a nemesség latin művelődését teszi felelőssé egyrészt a nemesség és a parasztság között emelkedő válaszfalért, másrészt a nemesség műveltségének súlyos hiányaiért. A konzervatív Szűcs Ábrahám a latin hivatalos nyelv fenntartását még 1844-ben is igényli, azzal az indoklással, hogy ez a nemzetiségek összekapcsolásának legfőbb eszköze volt: »Miveltebb része ugyanis mindenik nemzetnek az, amely tanult s ennél fogva későbbben hivatalokba lépett, kormányra jött, még iskolai életében vele nem egynyelvű pajtásaival a mindeniknél közös deáknnyelven társallott, későbbben a megyék- s országgyűlésein ezen közös nyelven tanácskozott.« (Az utolsó idézetek KORNIS, id. m. 427, 448—449, 454, 456. lapjairól.)

²⁴ Irodalomtörténeti Közlemények 1912. 331. l.

Ami a *Merkur* és az *Ephemerides* közötti tartalmi különbségeket illeti: tudni illik, hogy tudományos havi folyóirat helyett hetenként kétszer megjelenő, nagy részében politikai tartalmú hírlappal állunk szemben, — ez szintén arra vall, hogy a szerkesztők más, szélesebb rétegeket kívántak bevonni lapjuk olvasói közé, mint a *Merkur*. Ha az iskolai, tudományos hírekkel, könyvismertetésekkel teleírt *Merkur* nem található közönségre az értelmiség egy körülhatárolható kis csoportján kívül, — arra már nagyobb valószínűséggel számíhattak TERTINA és a lap kitervezésében valószínűleg segítségére levő KOVACHICH, hogy a hazai és külföldi híryanagot, s emellett kulturális érdekű közleményeket is tartalmazó lap mind a politikai, mind a tudományos beállított-ságú olvasókat vonzani fogja.

Nyelvi és tartalmi különbségeken túl: lényeges az eltérés a *Merkur* és az *Ephemerides* világnézete, politikai állásfoglalása között is. Míg a *Merkur* jozefinista, s a doktrinér felvilágosodás hirdetője, az *Ephemerides*ben nincsen többé szó a felvilágosodás elméleti megalapozásáról, a fanatizmus elleni küzdeletről. A lap haladó irányú, de az 1790-es köznemesi megmozdulás szellemében. Nagy teret szentel a II. JÓZSEF halála után újjáéledő megerendszer szervezkedésének; beszámol a magyar nyelv térfoglalásáról, s utóbb a nemzeti célkitűzéseket ápoló országgyűlés alkotja a lap középpontját. SPIELBERG mindebben TERTINA kezdeményezéseit építheti tovább. A magyar nyelvű irodalmat és színdarabot ismertető, támogató cikkek mindkét szerkesztő működése idején végighúzódnak a lapban. Mindezek alapján kockáztatjuk meg azt a feltevést, hogy az *Ephemerides* — legalábbis a szerkesztők szándéka szerint — a középnemesség és az értelmiség haladó, 1790-ben a nemzeti függetlenségért és a polgári átalakulásért harcot indító elemeinek orgánuma volt, mely ha nem foglalt is élesen állást, ha nem vont is le olyan következtetéseket, amelyeneket a kortársak közül nem egy már kimondott, — mégis, korlátok között ugyan, de figyelemmel kísérte, ismertette, pártolta ezeknek az éveknek törekvéseit. A lap cikkeinek részletes elemzése során derülhet fény arra, hogy így volt-e ez, illetőleg mennyiben volt így.

Fel kell vetnünk a kérdést: hogyan illeszthető be az *Ephemerides* a magyarországi hírlapok fejlődésének történetébe. Hírlaptörténetírásunk így foglalta össze a magyar sajtó kialakulásának állomásait: »Iskolai lap, nemzeti nyelvű nemesi-honorácior közönségnek szóló hírlap, végül a nemzet egészét átfogó politikai hírlap — ezek volnának a magyar sajtó fejlődési stádiumai a közönség szemszögéből nézve.«²⁵ Véleményünk szerint az *Ephemerides* már nem iskolai lap: számít ugyan iskolai olvasóközönségre, de lényegében elszakadt tőle, s mint nem nemzeti nyelvű, de már a nemesi-honorácior rétegeknek szóló hírlap, új szakaszt jelent sajtónk fejlődésében.

Hogy az *Ephemerides* három évi fennállás után, 1793 elején abbanmarad, — ennek okát több tényező együttműködésére vezethetjük vissza. A szerkesztő azzal indokolja a lapja iránt megnyilvánuló érdektelenséget, hogy az eltelt évek eseményei feleslegessé tették a latin nyelvű sajtót, mindenki magyar lapokat olvas.²⁶ Ez nagyrészt helytálló magyarázat, mert jóllehet a latin számos vonatkozásban, így a politikai röpiratok terén is még évekig megfért a kétségtelenül állandóan előretörő magyar nyelvvel, a hírlapolvasó rétegek, úgy látszik, szívesebben jártak magyar nyelvű újságot. Az *Ephemerides* lemaradt a versenyben a *Magyar Kurir* és a *Magyar Hirmondó* mögött. Emellett azonban — azt hisszük — a lap megszűnténél még egy tényezőt figyelembe kell vennünk, s ez az, hogy az 1790-es mozgalom ellanygulása, a köznemesség megalkuvása folytán az *Ephemerides* elvesztette eredeti jelentőségét, mint e mozgalom vetülete és

²⁵ DEZSÉNYI Béla: *A Nova Posoniensia*, 159—60. l.

²⁶ WALDAPPEL József: *A pesti Ephemerides megszűnése 1793. Irodalomtörténeti Közlemények 1937. közli ezt a részletet a lap ritka legutolsó számából.*

ismertetője. S hogy így az aktuális jelentőségétől megfosztott hírlap nem élhetett tovább : ennek oka a magyarosodás előrehaladásának tényén túl mind a közönség, mind a sajtó részéről fennálló fejlődésbeli kezdetlegességekben rejlett. Jó és maradandó sajtó csak akkor jöhet létre, amikor egy közös célok felé törekvő társadalmi réteg igényli azt, hogy nézeteit állandó jellegű orgánumban objektívalva lássa. A nemesi-honorácior réteg azonban tömegeiben ekkor még nem jutott el sem arra a fejlettségi fokra, hogy az első nyomásra bizonyos fokig szét ne morzsolódjék, szervezettségéből, egységességéből ne veszítsen, nézeteinek heterogeneitása ki ne tűnjék, — sem arra a fokra, amelyen a sajtó szervező és agitatív erejét a maga harcában döntő módon hasznosíthatta volna. Az *Ephemerides* nem volt — ekkor még nem lehetett — általában a köznemesség, honoráciorok, polgárság lapja ; ezeknek csak egy nem nagyon széles, s az adott politikai helyzetben összekovácsolódott rétegéig jutott el ; a nemesség többségének nem volt igénye arra, hogy sajtója legyen. S ha egy hírlap állandó jellegének ez az egyik alapvető feltétele hiányzott, nem volt még a másik sem : az tudniillik, hogy a lap szerkesztői, írói valóban közönségük véleményét fejezzék ki, problémáik azonosak legyenek az olvasók problémáival. Az *Ephemeridest* éppúgy, mint a *Merkurt*, egy kis értelmiségi csoport irányította, amely az adott politikai helyzetben magáévá tehette a felfelé törekvő elemek legfőbb célkitűzéseit, de a helyzet megváltoztával ki kellett derülnie annak, hogy a lap nem a középrétegek egészének, hanem csak a politizálni kezdő értelmiség egy csoportjának igényeit elégíti ki. Még évtizedeknek kell elteltetni ahhoz, hogy egy közös célokért küzdő társadalmi osztály létrehozza azt az orgánomot, amelyre harcához szüksége van, hogy a közönség igénye és a sajtó egymásra találjanak. E fejlődés egyik szelvény, átmeneti állomása az *Ephemerides Budenses*.

V. WINDISCH ÉVA

Petőfi-vers ismeretlen változata. PETŐFI Sándor *Császár Ferenc Őnagyságához* c. versének egy eddig ismeretlen változata található az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárának Quart. Hung. 3256. sz. kéziratában, melynek címe : *Petőfi Sándor újabb költeményei*, másolta PÁLL Gyula, Kolozsvár 1870.

A szóbanforgó vers nyomtatásban először 1863-ban látott napvilágot *Egy kritikus-hoz* címen. A későbbi kiadások a verset mind ezen a címen és az ebben a kiadásban található szövegezésben közölték, csupán a VARJAS-féle 1951-ben megjelent kritikai kiadás I. kötetének 322. lapján találjuk a vers teljesebb szövegét, egy 1949-ben előkerült kézirat alapján.

A most előkerült szöveg kilenc négysoros versszakból áll, s így 4 sorral bővebb az 1863-ban először megjelent szövegénél és négy sorral kevesebb, mint a VARJASnál közölt szöveg. A terjedelmen kívül a most előkerült szövegben a két említetthez képest szórendi, kifejezésbeli és ennek megfelelően szótagszámbeli eltérések találhatók. Ebből arra lehet következtetni, hogy a vers már eredetileg többféle változatban terjedhetett el. Mindezek alapján a jelenleg ismert három szöveg sorrendje a következő :

1. *Egy kritikushoz*. Közölve PETŐFI *Vegyes Műveiben*, Pest 1863. A kiadás alapjául szolgáló kézirat ismeretlen. Terjedelme 8 szakasz.
2. *Császár Ferenc őnagyságához. (Tördék.)* Az OSZK kéziratárának Quart. Hung. 3256. sz. kötetében. Nyomtatásban nem jelent meg. Terjedelme 9 szakasz. A másolat 1870-ben készült.
3. *Császár Ferenc Őnagyságához.* Az OSZK kéziratárának *Petőfi Ereկlyetárában* található kézirat alapján először közli VARJAS, kritikai kiadásának 1951-ben megjelent I. kötetében. Terjedelme 10 szakasz.

CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA

FIGYELŐ

A szakkatalógus szerkesztése. Kétségtelenül nem tartozik a legkönnyebb könyvtári munkák közé. Fejlett, nagymultú könyvtárainkban több évtized kitaposott ösvénye jelzi az utat, amelyen a kezdő osztályozó csekély támogatás mellett botladozva és elődei szorgos munkájának veszélyeztetése nélkül haladni tud.

Más a helyzet azonban fiatalabb könyvtárainkban ott, ahol a dolgozók jórészenek megvannak ugyan a szükséges elméleti alapismeretei, de még gyakorlatlanok a munka valamennyi ágában. Az osztályozást legtöbbször szívesen elvégzik, de a szakkatalógus szerkesztésétől idegenkednek; egyszerű »lerakásnak«, »alsóbbrendű« munkának minősítik, vagy az ismert munkakörök egyikébe sem tudják beilleszteni, s így »senki földjé-ként kezelik, aminek rendszerint az a szomorú következménye, hogy a katalóguscédulák fiókok mélyén vagy szekrények tetején hevernek. Szerencsésebb (?) esetben csekély képzettségű, az ETO ismeretével nem rendelkező dolgozóval készíttetik el, ami kezdetben úgy-ahogy sikerülhet, de az állomány gyarapodása rövidesen odavezet, hogy a tudományos képzettségű, gyakorlott osztályozó is tanácstalanul áll az erősen felduzzadt cédulatömeg előtt, s a szakirodalomhoz fordulna tanácsért, — ha kapna.

Fiatal könyvtárak fiatal könyvtárosainak szeretnénk itt támogatást adni, hogy átsegítsük őket a kezdet nehézségein.

*

A szakkatalógus az ETO jelzeteinek sorrendjében tárja elénk könyvtárunk állományát, logikus tehát, hogy az osztályozó legyen — mint a szakrendszer legjobb ismerője — a szakkatalógus gondozója is. Munkájával, a jelzetalkotással — a katalógus-szerkesztés első lépésével — ő jelöli ki a cédula helyét a katalógusban, s a többi munkamozzanatnak: a szerelésnek, a beosztásnak és a betűrendes tárgymutató készítésének is az ő irányításával, illetve tevékeny közreműködésével kell történnie.

Lehetnek — sőt, szükséges is, hogy legyenek — munkatársai (bibliográfusok, szakemberek, gépiró stb.), de a katalógus felelős gondozója, szerkesztője akkor is az osztályozó lesz.

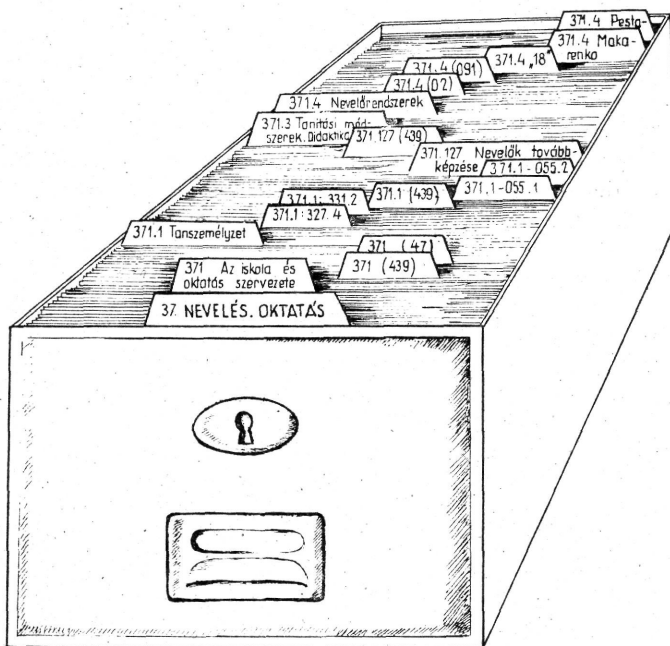
A felelősség az osztályozót arra készíti, hogy a jelzetalkotást kellő megfontoltsággal végezze, osztályozási döntését a katalógusra támaszkodva hozza: mintegy *katalógusban gondolkodik*. A szakkatalógus kiépítésének kezdetén erre még nincs lehetősége, ilyenkor csak az előrelátó józan ész segíthet. Meg kell állapítania, hogy milyen szakok erőteljes gyarapodása remélhető, melyeknél kell teljes részletességgel osztályoznia, az alosztások nyújtotta lehetőségek széleskörű, de jól megfontolt kihasználásával.

Szerelés

Már a kezdetnél, az első cédulák beosztásánál is szükségünk lesz az egyes tárgykörök — ETO számok — elhatárolására, tehát osztólapokat készíttetünk, s ellátjuk a szükséges feliratokkal. Az osztólapok formája, színe nem közömbös, mert az olvasó az ETO-t nem vagy csak alig ismeri, tájékozódása tehát az osztólapok segítségével történik. A kezdő látogatót az elhanyagolt, felületesen rendezett, helyesebben: rende-

zetlen katalógus elriasztja, míg a kellőképpen szerelt, megfelelő osztólapokkal, szükséges magyarázatokkal ellátott — kedvet teremt a további olvasásra.

A könyvtár szélesre tárta kapuját, s a könyvtári propaganda a maga eszközeivel gondoskodik is arról, hogy az olvasó megtalálja az odavezető utat. De az olvasó meg-

I. ábra

szerezése még nem jelenti megtartását is. Ennek okait kutatva, nem éppen megtisztelő szerep jut az elhanyagolt katalógusnak.

Vajon hogyan segíthetünk ezen? Miképpen tehetjük katalógusunkat a könyvtári propaganda döntő — az olvasó megtartásának eszközévé?

Ha az olvasó szemével vizsgáljuk a katalógust (sajnos, ritkán tesszük!), két követelménybe sűrítethetjük (itt csak a technikai követelményekre gondolunk) igényeinket: az egyik az áttekinthetőség, a másik a jól tagoltság. Áttekinthető legyen, hogy az olvasó a tudományok rendjében összefüggést lásson és gyorsan rábukkanjon szakterületére; majd a jól részletezett és tagolt szakon belül rövid keresés után megtalálja a legmegfelelőbb munkát vagy munkákat. Vagyis: az olvasót előbb az esztélyezés érdekli, s csak utána válogat a tankönyvek, referátumok stb. között.

Fentiekből világosan következik, hogy az osztólapok kettős feladatot látnak el:

1. *összegyűjtik* (s egyben egymástól elválasztják) a számokkal jelzett szakterületek irodalmát (pl.: 31 Statisztika; 546 Szervetlen kémia; 622.333 Kőszén bányászata),
2. ugyanezen szakterületek irodalmát *tagolják* (pl. 31:382 Külkereskedelmi statisztika; 546(02) Szervetlen kémiai kézikönyv; 622.333(439) Kőszénbányászat Magyarországon).

Ha a két feladatot helyesen akarjuk megoldani, más fölméretű osztólapot kell alkalmaznunk az összegyűjtésre és mást a tagolásra. A gyűjtő-osztólap legyen szembeötlőbb, feltűnőbb, mint a tagoló-osztólap. Az előbbi ragadja meg az olvasó figyelmét, utóbbi

éppen csak jelezze létét. Más szavakkal: az egyszerű jelzetek osztólapjának füle legyen széles, a szám mellett a tárgykör megnevezése se maradjon el; viszont általában az összetett jelzetek kisebb fülszélességű osztólapot kapjanak, amelyen a felirat a fülré írt jelzet alatt, a cédulák által eltakart helyen van. A kezdő olvasó a számokat nem érti, a szöveggel ellátott osztólapokról kapja az első tájékozódását; a már otthonosabb olvasó viszont, aki a tárgymutatót is használja, a számok alapján találja meg a keresett tárgykört.

Az ábrán látható elrendezéshez a hagyományos hármass beosztásúnál (bal—közép—jobb, azonos fülszélességgel) gazdagabb osztólapkészletre van szükségünk. Fenti beosztás csak minta, amelytől azonban néhol — az ETO már ismert korlátainak kiküszöbölése céljából — el kell térnünk. Így pl. nem volna helyes ez a beosztás a történelem területén, ahol egyes, háromjegyű országok (943, 944, 945) középfüles, tehát egy fokkal magasabbrendű osztólapot kapnának, mint a négyjegyűek, köztük Magyarország is. Megoldás: egyöntetűen közép, ill. balfüles osztólapot kapjon minden ország.

Értelemszerűen kell eljárunk néha a fül szélességének elbírálásánál is és — az ábrától eltérően — az egyszerű jelzetek »rangjára« kell emelnünk szükség szerint összetett jelzetteket is.

Egy gazdasági könyvtár pl. a gazdaságtörténeti — 338(091) — irodalomnak nem keskeny, hanem szélesfülű osztólapot biztosít; egy mezőgazdasági könyvtár viszont az agrokémia — 54:63 — irodalmát emeli ki szélesfülű osztólap segítségével.

Az osztólap megfelelő méretének megállapítása mellett — ugyancsak az olvasó érdekében — az osztólap szövegezésére, feliratára is fordítsunk gondot. Az ETO-számon és a tárgykör megnevezésén kívül tüntessük fel a szakcsoport általunk alkalmazott további részletezését, ill. tagolását, továbbá hivatkozzunk a rokon területekre. Szükség esetén a tartalmat illetően magyarázatot is kell adnunk. Mindez a szöveg az osztólapon gyakran nem fér el, helyesebb tehát, ha ide csak a jelzetet és a szakcsoport megnevezését írjuk, a többi szöveg a mögéje helyezett két — a katalóguscédulával méretben megegyező, de színben elütő — »magyarázó« lapra kerül: az elsöre a részletezés, illetve a tagolás, a másodikra a szakhoz fűzött esetleges magyarázat és a hivatkozás.

Beosztás

A katalógusserkesztés legfontosabb szakasza a cédulák beosztása, amelyet az osztályozó nem bízhat másra. Itt megegyeszer ellenőrizheti osztályozási döntését, az elírásból származó hibákat azonnal kiküszöbölheti, hiszen ő ismeri legjobban a szakrendszert, s a közelmúltban osztályozott könyv tartalma még emlékezetében él. A beosztás biztosítja az eleven kapcsolatot a katalógus és az osztályozó között; figyelmezteti, hogy az osztályozás nem öncélú játék, tehát fékezi kezét és kényszeríti, hogy »katalógusban« gondolkozzék.

A munka az előrendezéssel kezdődik: a cédulákat a számok növekvő rendjébe gyűjtjük. Némi könnyebbséget jelentene, ha a jelzetet a cédula felső szegélyén — fején — találnánk, az olvasó azonban könnyen összetéveszti így a raktári számmal. A szakjelzet helye nem is ott, hanem a cédula alján van. Később a katalógus fejlődése gyakran megköveteli a szakjelzet módosítását, helyesbítését, amit a cédula alján kevésbé feltűnően, a katalógus elcsúfítása nélkül végézhathatunk el. Ez a megfontolás készítette a könyvtárainkat arra, hogy a szakjelzetet csak a sokszorosítás után, ceruzával vezessék rá a cédulára. Még tovább mennék ott, ahol a jelzetet a cédula hátlapjára írják. Így valóban nincs semmi felesleges, ami zavarná az olvasót. Ez utóbbi eljárás hátránya azonban a fiók és a cédula állandó forgatása.

Ha a szakjelzetet mégis rásokszorosítjuk a cédulára, a főtáblázati számokból összetett jelzetek közül a megfelelőt alá kell húznunk. Egyszerű viszonyítás esetén az aláhúzás mechanikusan történik, azonban igen nehézkes, ha alosztások súlyosbítják a

viszonyítást, s nehézkességén túl a téves aláhúzás értelmetlen eredményre vezethet, és a beosztásnál hiba forrása lehet. A jelzetek ceruzával történő rávezetése itt is előnyt jelent: az osztályozási döntéskor rögzített valamennyi változatában leírt jelzet-kombinációkat egyszerűen csak át kell másolni a megfelelő cédulákra.

Az előrendezés után a beosztás következik, amely nagy figyelmet, körültekintést kíván. Az ETO táblázatát még a gyakorlott osztályozó is tartsa felütve, és kövesse szemmel a munkában levő szakaszt, még egyszer — futólagosan — ellenőrizze a jelzet helyességét. Az osztólap szövegét, magyarázatát, hivatkozását is gyakran vizsgáljuk felül, s a szükséges kiegészítéseket, módosításokat végezzük el.

A beosztás, amíg állományunk csekély, könnyű feladat, ilyenkor az osztályozás nehezebb, mert még nincs a könyvtár jellegére kialakított katalógusunk, amelyre támaszkodni lehetne. Később a helyzet éppen az ellenkezője lesz: most már a beosztás okoz gondot, mert az osztólapok mögötti cédulák szaporódnak, a szakcsoportokat tehát finomítani kell, vagyis felbontani újabbakra. Általában — a szakcsoport fontosságához mérten — ne tűrjünk meg 25–30 cédulánál többet egy-egy osztólap mögött.

Katalógusunk csak akkor jó, ha nem szakad el az általános fejlődéstől. A politikai eseményektől a műszaki fejlődésig állandóan vetődnek a felszínre eddig ismeretlen kérdések, amelyeknek haladéktalanul helyet — osztólapot — kell kapniok. A jó szak-katalógus él, állandó fejlődésben van: dinamikus. Éppen ezért időnként ajánlatos revízió alá venni, szakemberek közreműködésével. Külső munkatársak is szívesen segítségünkre lesznek, mert így áttekinthetik szakterületük irodalmát. Az előttük ismert művek beosztásának helyességét könnyen megítélik, az ismeretlen művek átlapozásáért viszont hálások lesznek a könyvtárnak, katalógusunk pedig útmutatásuk nyomán javul. A cédulán eszközölt, alaposan átgondolt módosításokat természetesen az alapkatalógusban (a kísérőlapon) is ki kell javítanunk.

A cédulák szakon belüli *sorrendje* a katalógus rendeltetésétől függ. Az olvasói katalógus céljaira az öt általánosan ismert (ajánló, betűrendes, kronológikus, mechanikus, rendszertelen) rendezési elv közül az ajánló a legértékesebb.

A szakcsoport elejére helyezzük — s így az olvasó figyelmébe *ajánljuk* — a marxizmus-leninizmus klasszikusainak ide vonatkozó műveit, továbbá a párt- és kormányhatározatokat, — tehát lényegében a szakcsoport 3K/3M-es viszonyításait. A kiemelés még nyomatékosabb, ha itt eltérő, pl. rózsaszínű osztólapot alkalmazunk. — A többi cédula sorrendjét — ajánló katalógusról lévén szó — a művek értéke, nevelőhatása szabja meg. Azzal, hogy a legjobb könyveket helyezzük előre, az olvasó idejével is takarékoskodunk.

A *betűrendes* a hagyományos, még ma is széles körben használt sorrend. A betűrendes katalógusnak a szakkatalógus melletti térhódításával, továbbá a régi, elnagyolt szakcsoportokkal rendelkező szakrendszerek könyvtárainkból történt kikapcsolásával megszűnt a szakon belüli betűrend létjogosultsága. Sokkal indokoltabb a cédulákat a kiadási évek fordított *időrendjébe* sorolni. Így az olvasó mindig a legfrissebb irodalmat látja először. Az azonos évben kiadott művek sorrendjét a rendszó szabhatja meg. A *mechanikus* eljárást követjük, ha az ETO szerint rendezzük céduláinkat. Előnye akkor mutatkozik, ha az osztályozást előrelátóan — megfelelő alapossággal részletezve — végeztük, mert ilymódon a finomítást előkészíti, és irányát is megszabja. A szolgálati katalógusban jól használható. Több egyforma jelzetű cédula sorrendjét — tetszés szerint a kiadási év vagy a rendszó döntheti el. A felsorolt eljárásoknál lényegesen rövidebb idő alatt végezzük el munkánkat, ha a rendezési elvek kikapcsolásával — egyszerűen a megfelelő osztólap mögé — helyezzük a cédulákat.

Mint már említettük, az olvasói katalógusban a legtöbb munkát igénylő ajánló sorrend a legalkalmasabb. A szolgálatit rendezzük valamely más elv szerint. Néhány

szakíró szükségesnek véli az olvasói és szolgálati katalógus teljes megegyezését. Szerintünk ez a gyakorlattól távolesó kívánság, nemcsak hogy nem valósítható meg, (a szolgálati bővebb, szükségképpen az olvasóiból hiányzó szakokat is tartalmaz), hanem egyenesen előnyös a két katalógus egymástól eltérő elvek, eltérő szempontok szerinti felépítése mindaddig, amíg a többdimenziós katalógus alkalmazhatósága hétköznapivá nem válik.

Tárgymutató

A szakkatalógus fontos tartozéka a cédulákra írt, katalógusfiókokban elhelyezett betűrendes tárgymutató, amely (az ETO feltűnő helyen kifüggesztett áttekintő táblázatával együtt) az olvasó gyors tájékozódását szolgálja, de a könyvtárosnak is segítségére van.

A mutatónak a katalógussal együtt kell kiépülnie, annak fejlődését, finomítását, az esetleges jelzetmódosításokat híven követve. De vajon hogyan tudjuk az osztólapok gyarapodásával együttjáró változásokat a mutatóban is kijavítani?

A hibátlan, pontos nyilvántartás néha egy kis többletmunkát kíván, ami azonban később bőven megtérül. Itt is az a helyzet. — Az osztólapok feliratát nem közvetlenül az osztólapra írjuk, hanem cédulákra, s jelezzük, hogy a gépiró milyen méretű osztólapot alkalmazzon. A fogalmazványokat ezután nem dobjuk el, hanem katalógust állítunk fel belőlük. Az osztólap-katalógus, azon túl, hogy — ha a szakkatalógus távolabbi helyiségben van, — megkíméli az osztályozót a gyakori járkálástól, (katalógusra támaszkodó osztályozás), nyilvántartja, hogy a mutatóba milyen szavak, fogalmak kerültek. De nézzünk egy példát. Amikor a »331.2 Munkabér. Illetmény« 18—20 cédulányi szak osztólap-fogalmazványát készítjük, egyúttal a mutatóba kerülő szavakat is megállapítjuk a következő sorrendben :

1. kijelöljük — egyszerű aláhúzással — a feliratban szereplő szavakat, itt : Munkabér és Illetmény,
2. megállapítjuk a rokonértelmű szavakat, s feljegyezzük az osztólap-fogalmazványra, pl. : Bérek,
3. átnézzük a szak tartalmát, s megállapítjuk, hogy vannak-e olyan fogalmak (részletezések), amelyek külön osztólapot ugyan nem kaphatnak, elsikkadásuk azonban csorbítaná az olvasók és a könyvtár érdekeit. Pl. itt találunk 331.226 és 331.25 jelzetű, vagyis a családi pótlékra és a nyugdíjra vonatkozó irodalmat, feljegyezzük tehát ezeket a szavakat is.

331.2 Munkabér, Illetmény

Bérek
Családi pótlék
Nyugdíj

2. ábra

Fogalmazványunk (2. ábra) ezután a gépiróhoz kerül, aki az osztólapok elkészítése után a mutató számára szükséges cédulák gépelését is elvégzi. Először elkészíti az aláhúzott

Munkabér 331.2 illetve
Illetmény 331.2

majd a rokonértelmű és a tartalom alapján megállapított szavak céduláit, itt azonban óvatosan kell eljárnia. Ha ugyanis mechanikusan leírja: »Nyugdíj 331.2« az olvasó — megtalálva a 331.2 számot — mellette más feliratot lát, könnyen tévedésre gondol. Hogy az olvasó kételyeinek elejét vegyük, mutassunk a felíratra:

Nyugdíj
lásd
331.2 Munkabér

Ilyen módon mutatónk pontos, megbízható lesz, csak ügyelnünk kell arra, hogy állandó összhangban legyen a szakkatalógussal, s rugalmasan kövesse a későbbi változásokat is, ami most már az osztólap-fogalmazványok alapján könnyen megvalósítható.

WALLESHAUSEN GYULA

Kézirattárosok szerzői jogi problémái. Közkönyvtárak kézirattárosai a szerzői jog problémájával legtöbbször abban a formában találkoznak, hogy azt a kérdést kell eldönteniök, vajon elhúnyt szerzők reájuk bízott kézíratait harmadik személyeknek rendelkezére bocsáthatják-e vagy nem. Problémák vetődnek fel arra nézve, hogy ki és milyen feltételek mellett jogosult a letett anyagba egyáltalán beletekinteni, mennyiben van megengedve egyes részleteknek a publikáció mértékét el nem érő kiírása és közlése, ki jogosult a letett anyagból kiadásokat sajtó alá rendezni, s hogy állanak mindezek a kérdések a levelezési anyagnál. Mindehhez rendesen valakinek a beleegyezése kell, esetenként derül ki, hogy kié és mihez. Sokszor az elhúnyt szerző világos végintézkedést vagy egyéb rendelkezést hagyott hátra arra nézve, hogy mi történjék kézírataival, s esetleg ki is jelölt személyeket vagy intézményeket, akik kézíratai tárgyában rendelkezni jogosultak. Ilyen rendelkezés híján a szerzői jog szerint az örökösöké a rendelkezési jog. Ezek gyakran szintén tesznek bizonyos rendelkezéseket, rendszerint akkor, mikor a kéziratokat a könyvtárban leteszik. Előfordul azonban az is, hogy nem az örökös az, aki a kéziratok birtokosa volt, s azokat az intézetnél letette: valamint az is, hogy a kéziratokat letevő s azok kulturális értékeit ezzel is méltányoló első örökös helyébe később mások lépnek. Több okból is előadódhat tehát olyan helyzet, hogy a kéziratokat őrző intézmény s a kutatók olyan örökössel, rendelkezésre jogosulttal találják magukat szemben, aki akár anyagi érdekeltségéből, akár értetlenségéből nem képes mérlegelni azokat a személyiségi és kulturális érdekeket, melyek a fenti kérdések eldöntésénél döntőek kellene, hogy legyenek. Előfordulhat ezenfelül még az is, hogy bizonyos belezórási igényekkel lép fel az a kiadó is, aki a szerző összes műveinek vagy bizonyos műveinek a kiadási jogát megszerezte. Azonban a művek kiadása rendszerint aránylag kevésbé kényes kérdés, mert ismertebb íróknál mindaz, amit — a szó legtágabb értelmében — *érdemes* kiadni, előbb-utóbb valami módon csak kiadásra kerül. Nagyobb baj lehet kisebb írásokkal, jegyzetekkel, levelekkel s szétszórt, eldugott, ismeretlen művekkel, egyszóval mindazzal, amivel a tudományos kutatók foglalkozni szeretnek: a kutatók ugyanis nem nagyon kaphatók arra, hogy pusztá betekintésért vagy adatok kiírásáért szerzői jogi tárgyalásokat folytassanak, s gyakran maga az engedélykérés pusztá szükségessége is elég ahhoz, hogy elvegye a kedvüket.

Ez az állapot és az ebből adódó problémák, még ha az esetek nagyobb részében valamiféle megoldást találnak is, még inkább persze, ha nem, azt az ingerült érzést váltják ki kutatóból és kéziratírósból, hogy a szerzői jog valami olyan találmány, amely arra szolgál, hogy a rejtett kulturális értékek feltárásának folyamata elé mestersegesen közbeékelje nem illetékes, értetlen magánszemélyeknek vagy különösen a jogászoknak a beleszólását és akadékoskodását. Ez az ellenézés nem egészen alaptalan. Nem azért, mintha a szerzői jog egészben valami kártékony intézmény volna, hanem azért, mert éppen azon a ponton, ahol kéziratíró és kutató a szerzői jogba beleütközik, valóban a jognak valamiféle hézaga, hiányossága áll fenn. Ez indította a könyvtárjogi munkaközösséget is arra, hogy a szerzői jognak ezzel a könyvtári vonatkozású hiányosságával behatóbban foglalkozzék.

A szerzői jog a modern jogfejlődésnek olyan területe, mely a korlátlan magántulajdonon épülő jogrendszer keretén belül, de annak fő fejlődési irányával ellentétben, az alkotó személyiségnek a kizsákmányolás ellen való védelme irányában fejlődött ki. Lényege az, hogy a kizsákmányolás ellen egy olyan rétegnek, íróknak, tudósoknak, művészeknek a jogait próbálja — változó sikerrel — megvédeni, akiknek tevékenysége nem kapitalisztikus, nyereségre és tőkehasznosításra irányuló, hanem elsősorban személyi, alkotó jellegű. Ez alkotások kiemelkedő kulturális jelentősége és szerzőiknek ebből fakadó előnyösebb társadalmi helyzete lehetővé tette, hogy az írók, tudósok és művészek a többi, szélesebb kizsákmányolt rétegeknél eredményesebben, korábban s még a korlátlan magántulajdonon alapuló jogrendszeren belül próbálhassanak s bizonyos mértékben tudjanak is védekezni a kizsákmányolás legdurvább formái ellen. Ennek a harcnak az eredménye a legújabbkori szerzői jog, úgy, ahogyan az a nyugati jogrendszerekben kialakult. Ez a szerzői jog nem tud és nem akar változtatni azon, hogy a szerzői alkotás is árucikk, mely a tőkés gazdaság szabályai szerint adható és vehető. Sőt a védelem módjával éppen azt választja, hogy az alkotást magát — nemcsak az azt tartalmazó fizikai tárgyat — s ezt a szerző oldaláról is és a szerző javára is *árucikké* teszi; szemben az azelőtti állapottal, amikor az alkotások, mielőtt a szerző közvetlen fizikai birtokából kikerültek, a szerző számára elvesztek, s minden későbbi értékelkedésükkel együtt teljesen szabad prédát jelentettek az alkotó munkában részt nem vevő megrendelő, értékesítő, kiadó, terjesztő, sokszorosító, reprodukáló stb. számára.

A nyugati szerzői jog tehát egészében megelégszik azzal a védelemmel, melyet a szerzői alkotásoknak árucikk minőségében való védelme biztosít, s ennél mélyebbre általában nem hatol. Ezen az úton is bő területe akadt a jogfejlesztésnek, elsősorban abban az irányban, hogy a szerzői jogukat egy összegért eladott szerzők számára műveiknek utóbb kialakult értékelkedésében való részesedésüket biztosítsa. Ez azonban beleillik a vagyonjog általános fejlődésébe: ott is felmerül az a követelmény, hogy az eladott vagyontárgy utólagos nagyobbmértvű értéknövekedésében a régebbi tulajdonosnak is részesednie kell. Hamarosan kialakult azonban az a felismerés, hogy a szerzői jog bizonyos területein a személyi teljesítmény egyéni jellege oly döntő, hogy tisztán vagyonjogi fogalmakkal nem lehet kielégíteni azokat a méltányos jogfejlődési szükségleteket, melyek itt felmerülnek. A szerzői jog vagyoni, vagyis örökölhető és átruházható elemei mellett vannak olyan szorosan és elidegeníthetetlenül személyi elemei, melyek jogvédelmet igényelnek még akkor is, ha a szerző szerzői jogát mindenestül értékesítette és másra ruházta át. Ilyen az az igénye, hogy szerző voltát ne titkolják el, vagy ne közöljék akaratára ellenére, hogy művét meg ne csonkítsák, el ne torzítsák, meg ne semmisítsék, közlését és kiadását meg ne hiúsítsák stb. Ezeknek az érdekeknek a jogvédelme mind a mai napig meglehetősen hiányos maradt, bár a szerzőnek ez a személyiségi joga (droit moral) ma már általánosan elfogadott fogalma a szakirodalomnak. Tétéles jogi lecsapódása ennek csupán a berni szerzői jogi egyezményt módosító római egyezmény (1931: XXIV.

t. c.) 6/a. §-a (1) bekezdésének az a rendelkezése, amely szerint »Függetlenül a szerző vagyoni jogaitól, sőt még azoknak átruházása esetében is, a szerző megtartja azt a jogát, hogy annak elismerését követelhesse, hogy ő a mű szerzője, továbbá azt a jogát, hogy ellenezze a mű minden eltorzítását, megcsonkítását vagy más olyan megváltoztatását, mely becsületére vagy hírnevére sérelmes lehet.« Kétségen kívül fontos rendelkezés ez, mert kifejezésre jut benne, hogy a szerzői jogosultságnak van az árucikként árubabocsátható vagyoni elemén kívül egy elidegeníthetetlen személyes eleme is. Ez a védelem azonban csak kezdet, mely természeténél fogva továbbfejlesztést kíván. Mindenekelőtt a szerzői személyiségi jog keretének és eseteinek további konkretizálása irányában. E tekintetben igen szerény kísérletet tartalmaz a berni szerzői jogi egyezmény további módosítását tárgyaló 1948. évi brüsszeli értekezlet módosító tervezete, mely az idézett 6/a. §. tervezett új (1) bekezdésben kimondja, hogy a szerzői személyiségi jogok a szerzőt egész élete tartamára megilletik, ezenfelül a védelmet kiterjeszti a mű eltorzításán, megcsonkításán és megváltoztatásán kívül a mű »bármilyen más megkárosítására« is, ami a szerző becsületére és jóhírnevére sérelmes lehet. Ezt kiegészítően a magyar küldöttség javaslatára elfogadott az értekezlet még egy óhajt is, mely szerint kívánatos ezt a védelmet a mű megsemmisítésének esetére is kiterjeszteni. Felvethető ezenfelül, hogy meg kellene védeni a szerzőt az ellen a jogsérelem ellen is, amely elidegenített művének szándékos ki nem adása, »eltemetése« által érheti.

Egy másik terület, ahol a szerzői személyiségi jogok védelme hiányos, a szerző halála utáni jogvédelem területe, s itt jutunk ahhoz a kérdéscsoporthoz, amely a könyvtárakat s a kéziratárostartást elsősorban érdekli. A szerzői jog vagyoni, elemei szabályos öröklés tárgyai, a szerzői személyiségi jogok sorsa azonban a szerző halála után alig van szabályozva. Pedig nyilvánvaló, hogy az alkotó személyiség érdekei a vagyoni jogok birtokába került s ez érdekekkel szemben közönyös vagy ellenséges idegen érdekekkel éppen úgy szembekerülhetnek a szerző halála után, mint életében. Ma a szerző hírnevének, alkotása érintetlenségének védelme, műveire vonatkozó akaratának vagy szándékainak érvényesülése tisztán azon múlik, hogy a vagyoni jogok birtokába került személyek, elsősorban az örökösök maguk tiszteletben tartják-e ezeket a szempontokat és védelmükben mások ellen, ha kell, fellépni hajlandók-e vagy sem. Az örökösök pedig lehetnek a szerzőhöz érzelmileg és szellemileg valóban közelálló személyek, lehetnek azonban, főleg későbbi továbböröklés esetén olyanok is, akik a szerzőtől éppen olyan távol állnak, mint bárki, aki a szerzői vagyoni jogokat a szerzőtől még életében valamilyen nyereszkeskedő szándékkal megszerezte, s míg ez utóbbiakkal szemben ott van személyiségi jogainak védelmére az élő szerző maga, addig a halott szerző érdekeinek védelme teljesen a véletlenre múlik. Nem az a baj tehát, hogy túl sok az akadémikus szerzői jogi szabály, hanem az, hogy kevés: a halott szerző legszemélyesebb alkotói érdekeit, azt, hogy művei kerüljenek-e s milyen állapotban a nyilvánosság elé, s életé művéből mit akar a betekintés, a kutatás, a közzététel számára megnyitni vagy lezárni, — amit életében egyedül maga dönthetett el, — halála után intézményesen nem képviseli senki. Ez az a hiánya a szerzői jognak, amibe a kéziratárostartás beleütközik, mikor — tipikus esetben — értetlen örökösök és elkedvetlenedett kutatók között igazságot szeretne tenni.

E kérdésben egyes országok bírói gyakorlatában és a szerzői jogi szakirodalomban kialakult az a jogelv, hogy a szerzői személyiségi jogokat sértőkkel szemben a szerző halála után általa erre külön kijelölt személy híján mindenekelőtt a legközelebbi hozzátartozók (házastárs, gyermek, szülő, testvér) azok, akik felléphetnek. A következő logikus lépés azonban annak a felismerése, hogy ilyen hozzátartozók nem mindig vannak, s ha vannak, és ugyanakkor a vagyoni jogok jogosultjai is, úgy könnyen lehetnek ők maguk a veszélyeztetők. Fel kell vetődnie annak a gondolatnak, hogy itt már a közösség az, amelynek részére valamilyen formában, valamilyen kulturális intézmény vagy ön-

kormányzati szerv képében a szerzői személyiségi jogok védelmében fellépési jogot kell adni. Ez egyben természetes és logikus átmenetet is jelent ahhoz a következő fordulathoz, melynek során, a törvényben megszabott védelmi idő elteltével a *vagyoni* jogok is a köz tulajdonába mennek át.

E követelmények felismerése az a pont, ameddig a szerzői jog irodalma eddig eljutott. Ez jut kifejezésre a brüsszeli kongresszuson létrejött s a római egyezmény 6/a. §-ára vonatkozó módosító szövegjavaslat (2) bekezdésében, mely szerint: »A szerző javára az előző bekezdésben megállapított jogok« — a szerzői személyiségi jogok — »a szerző halála után is fennmaradnak abban a mértékben, amennyiben az Unió országainak belső törvénye azt engedi, legalább is a vagyoni jogi szerzői jogok elenyészéséig, és az említett törvények által feljogosított személyek vagy intézmények által gyakoroltattnak.« Ez a fogalmazás alig több, mint a probléma merő felvetése s minden további konkretizálásnak az egyes országok jogalkotása és joggyakorlata részére való nyitvahagyása. Mindenesetre kimondja az elvet, hogy a szerzői személyiségi jogok a szerző halála után is fennállanak, és utal arra a lehetőségre, hogy e jogok megvédését nemcsak személyekre — kijelöltekre vagy hozzátartozókra — hanem intézményekre is lehet bízni.

Érdeemes megemlíteni, hogy BALÁS P. Elemérnek, az elhunyt kiváló magyar szerzői jogásznak nem sokkal halála előtt, 1947-ben megjelent szerzői jogi törvényjavaslata ennél már lényegesen tovább megy a szerzői személyiségi jogok védelme terén. Mindenekelőtt a szerzői jog vagyoni elemeivel, »a szerző jogvédté vagyoni érdekei«-vel határozottan szembeállítja a szerzői jog személyiségi elemeit »a szerző jogvédté szellemi, érdekei« cím alatt. Tervezetének 11. §-a általában a római egyezmény 6/a. §-át követve, de annál részletesebben fejt ki a szerzőnek azt az érdekét, hogy szerzői mivoltának feltüntetésénél az ő akarata érvényesüljön, továbbá, hogy művét el ne torzíthassák; kimondja azt is, hogy »a szerző szellemi érdekű jogának gyakorlásáról előzetes lemondásnak nincs helye, s az ily jog korlátozása — amennyiben a törvény mást nem rendel — hatálytalan.« Tervezete 20. §-ának (2) (3) és (4)-bekezdései pedig így szólnak: »A szerző szellemi érdekeinek érvényesítésére irányuló jogát halála után ... az általa végrendelettel erre kifejezetten kijelölt személy, ilyennek hiányában házastársa, ivadéka vagy elődje gyakorolhatja.« »Torzítás ellen a vallás- és közoktatásügyi miniszter által erre a célra kijelölt vagy alkotott szerv is felléphet.« »A (2) bekezdés rendelkezését alkalmazni kell a szerző halála után a szerző vagyoni érdekű jogának átruházása esetében a további átruházásba való beleegyezésre is.« A tervezet e rendelkezései világosan kijelölik a szerzői személyiségi jogok védelmére hivatottakat. Óvatos e tervezet abban, hogy a kijelölendő közintézmény fellépését csupán a torzítás esetére korlátozza, ezzel szemben igen előrehalad abban, hogy a kijelölendő közintézményt nem a hozzátartozók *után*, hanem azok *mellett* jogosítja fel fellépésre, ami egy csomó nehézkes sorrend-kérdést kikapcsol, s a fellépésre hivatottak többes számával a szóbanlevő személyiségi és kulturális érdekek hatékony védelmét biztosítja.

Problémák vetődnek fel ezenfelül a hátrahagyott levelekkel kapcsolatos szerzői személyiségi jogok tekintetében is. Adott esetben jelentékeny alkotóknak a levelei is alkotásoknak minősülhetnek, s ezekre a szerzőt életében s az erre hivatottakat a szerző halála után meg kellene, hogy illessék az egyéb alkotásaira vonatkozó jogok, természetesen a címzett s mások személyiségi jogainak a tiszteletbentartása mellett. Ez azonban e pillanatban érvényes jogszabályként kimondva szintén nincsen.

A bevezetőben felvetett könyvtárosi problémák megoldása ezek után a jogalkotás számára világosan kirajzolódik. Nem kell más, mint a szerzői személyiségi jogok védelmére kijelölendő kulturális önkormányzati szervet arra is feljogosítani, hogy — a szerzői vagyoni jogok érintése és sérelme nélkül — döntsön a közintézményeknél letett kéziratí anyag betekintése, felhasználása, kiadása stb. tárgyában is. Természetesen abban

az esetben, ha végrendeletileg erre kijelölt személy nincs, s az örökösök vagy hozzátartozók részéről olyan momentumok lépnek fel, amelyek akadályozzák a szerzői személyiségi jogok és kulturális közérdekek érvényesülését. E két érdek pedig egymással végsőleg nemcsak hogy nem ütközik, de nem is korlátozza egymást érvényesülésében, mert a kulturális közérdek lényegében éppen az, hogy az történjék, amit minden józan feltevés szerint a halott alkotó is akarna, ha élne.

BIBÓ ISTVÁN

A magyar élelmiszeripari szakirodalom. A régi Magyarország gazdasági és szociális fejlődésére talán legjellemzőbb ipar, a mai életünkben is változatlanul fontos helyzetet elfoglaló élelmiszeripari szakirodalma mintegy másfélszázados múltra tekinthet vissza. Az egyes iparágaknak kézművesiparból gyáriparrá való differenciálódása csak hosszas és egyenetlen fejlődés során következett be, és így — a borászat, tej- és cukoripar kivételével — a szakirodalom tudatos művelése általában csak a feudális kötöttségek megszűnésével egybeeső ipari forradalom után, a XIX. század második felében indult meg.

Az élelmiszeripar sajátosan egyenetlen profilja következtében ez az irodalom a könyvtári rendezés szokásos elvei számára igen nehezen átfogható terület. A decimális rendszer egész felosztási alapja, amely a mezőgazdasági- és élelmiszeripar közvetlen nyersanyagait (633—637) feldolgozásuktól (663—665) elválasztja, az élvezeti cikkek teljesen elavult kategóriáival (633.7 ill. 663.9) elegyíti, az élelmiszeripart mint fogalmat nem ismeri, egységes nagyiparokat pedig 5—6-féle, különböző rendértékű jelzet alá sorol (pl. édesipar: 633.74, 663.91, 664.146, 664.67/.68, 663.67), hovatovább ezen a téren is feltétlen revízióra szorul.

A nagyjából másfélszáz évet felölelő magyar kiadású élelmiszeripari szakirodalom kb. 35 000 gyűjtőlapra terjedő szakkönyv-, folyóirat- és szabadalomcímanyagát az öt legnagyobb fővárosi könyvtár 1952. XII. 31-ig hozzáférhető állománya alapján 1953-ban egy e sorok írójának irányítása alatt működő tíz tagú brigád gyűjtötte össze és rendezte sajtó alá. Rendezési elve (részletes ismertetését l. »Élelmezési Ipar« 1954. 3. sz. 65—68.) 28 egyenrangú iparágat különböztet meg, amelyek mindegyike az alanti, szigorúan egységes csoportokra tagozódik:

- .0 Az ipar egészére vonatkozó, általános és történelmi művek.
- .1 Az ipar nyers- és segédanyagai.
- .2 Gyártástechnológia.
- .3 Épület, helyiség.
- .4 Berendezés, felszerelés, energiaelőállítás.
- .5 Késztermékek, csomagolás, raktározás.
- .6 Melléktermékek, hulladékok.
- .7 Üzemellenőrzés, vizsgálati és minősítési módszerek.
- .8 Elmélet, műszaki tervezés és szervezés.
- .9 Gazdasági és szociális kérdések, statisztika.

Az iparág sorszámából és a fenti csoportszámból összetett jelzetekhez katalógus szerinti bibliográfiai helyszám csatlakozik.

A címgyűjtemény kinyomtatása — iparáganként külön-külön — folyamatban van; a teljes cédulaanyagot a Cukoripari Kutatóintézet könyvtára őrzi.

A nem szakirodalom jellegű, élelmiszeripari vonatkozású irodalmi és levéltári anyag legnagyobb része még feldolgozásra vár.

Iparunk jelenére áttérve örömmel állapíthatjuk meg, hogy szakkönyvkiadásunk a felszabadulás óta az ipar minden ágában már tíz év alatt is több művet és sokszorta több kötetet — eredetit és fordítást — adott a dolgozók kezébe, mint az azt megelőző félszázad alatt együttvéve. E téren különösen a tartósítóiparok és a növényolajipar szakirodalmának gyarapodása jelentős.

Szakfolyóirataink vonalán a kibontakozásnak még csak kezdetén tartunk: a felszabadulás óta a 9. évfolyamú »Élelmezési Ipar« és a 8. évfolyamú »Cukoripar« a legrégibbek, ezek mellett még 14 havi és negyedévi szaklap alkotja 19 további iparág sajtóját. E téren az élelmiszeripar tudományos egyesülete (MITE) illetve szakosztályai végzetnek példamutató munkát. Ezen felül természetesen az élelmiszeripari tudományos kutatás eredményei még több más helyen (*Akadémiai Osztályközlemények, Acták* stb.) is napvilágot látnak.

Az élelmiszeriparnak központi könyvtára nincs; az üzemi könyvtárakkal és az olvasóirányítással összefüggő kérdések még megoldásra várnak. A belföldi és külföldi dokumentáció csaknem kizárólag az ipar kutatóintézeire szorítkozik, melyek e tárgyú működését az Országos Műszaki Könyvtár kiadásában havonta megjelenő *Élelmiszeripari Műszaki Lapszemle*, illetve ennek idegen nyelvű testvér lapjai tükrözik.

FALVAI ALFRÉD

Nemzetközi könyvkiállítás Londonban. A nemzetközi könyvkiállítás a kulturális együttműködés egyik hasznos, de eléggé még ki nem használt lehetősége. Ilyenre került most sor, a háború után már ötödször, Londonban.

A 23 ország közel nyolcszáz kiállított könyvét nehéz összehasonlítani. Könyvnyencenek szánt kiadások mellett papírkötésű művek sorakoznak, s a változatos külsők és a címfeliratok más-más színű betűi mozgalmassá teszik a képet. A látogató azt is észreveheti, hogy a kiállított munkák minősége elég változó, de azt is, hogy a legutóbbi kiállítás (1953) óta a könyvek ára általában emelkedett.

A vendéglátó ország félszáz könyve közül 17 oxfordi és cambridgei kiadású. Ugyanennyivel szerepel a Szovjetunió, az Egyesült Államok, Csehszlovákia, Lengyelország és Románia is; Bulgária 27-tel, a Német Demokratikus Köztársaság 26-tal. Az orosz nyelvek közül a gyermekkönyveknek van a legnagyobb sikere; az ötven amerikai között csak 21 olcsóbb 5 dollárnál, és sok köztük a korlátozott példányban megjelent mű. A cseh könyvekről szép nyomásuk, kötéseik és sikerült illusztrációik alapján sok jót lehet mondani. A romániaiak közül a regények kiállítása jobb, mint a más műveké; a bolgár kötések szépek, változatosak, a lengyel könyvek viszont éppen ebben maradnak el, de technikai kiállításuk minősége szembetűnő. A német könyvek hibátlan és jól olvasható nyomása olykor jobb papírt is megérdemelt volna.

A francia könyvekre jellemző a kitűnő nyomáson és az újszerű külső megjelenésen kívül a sok igényes illusztráció. Az olaszokra nézve hátrányos, ha franciákkal hasonlítjuk össze: gyengébb papírjuk és nehezkesebb kötéseik szembetűnőek. Ugyanígy járnak a spanyolok is, sokszor ódivatúnak tűnő könyveikkel. A skandinávok közül technikailag a svédoké a pálma, de változatos kötéseiket tekintve a norvégek az elsők. A svájciak drágák, de hibátlan nyomdai és könyvkötői munka remekei.

Fejezzük be egy kérdéssel a kiállítás bemutatását: a magyar könyv miért nem szerepelt ezen a nemzetközi találkozón?

MALLER SÁNDOR

Színháztörténeti kongresszus. Július végén Londonban huszonegy ország képviselőinek részvételével színháztörténeti kongresszus ülésezett. A kongresszus napirendjén a színháztörténeti kutatás három lényeges kérdése szerepelt: a különböző országok szerepe a színház általános fejlődésében, a résztvevő országok színháztörténeti dokumentumkincse nemzetközi felhasználásának megkönnyítése és a színháztörténeti kutatásoknak az élő színházra gyakorolt hatása.

A második napirendi pont a mai színháztörténeti kutatás legjelentősebb gyakorlati problémája, mellyel az UNESCO illetékes szervei is már két év óta foglalkoznak. Ennek a napirendi pontnak az előadói főleg könyvtárosok voltak, akik ismertették a kongresszus résztvevőivel, hogy országukban mely intézményekben milyen természetű színháztörténeti dokumentumanyag található. A vita főleg az amerikai küldöttségnek azzal a javaslatával indult meg, hogy az egyes országok nemzeti dokumentumkincsük mikrofilmetezésére biztosítsanak korlátlan lehetőségeket a külföldi intézmények számára. A kongresszus ezt a javaslatot — főleg az olasz és francia küldöttség tiltakozására — nem szavazta meg, mert ez a gazdagabb országok kutatóit aránytalanul előnyösebb helyzetbe juttatná, mint a legrégebb színházi hagyományokkal és a legtöbb dokumentummal, de kevés pénzzel rendelkező országok szakembereit. Ezért az olasz küldöttség kezdeményezésére a kongresszus úgy határozott, hogy a könyvtárak és levéltárak a kutatók egyéni kéréseit továbbra is teljesítsék, de a teljes nemzeti dokumentumkincs mikrofilmetezésének lehetőségéről az UNESCO döntése után, egy újabb kongresszus tárgyaljon.

A kongresszus fontos eredménye, hogy a nemzetközi színháztörténeti kutatás előmozdítására, a színháztörténeti kutatóintézetek munkájának egyeztetésére nemzetközi színháztörténeti intézet felállításáról döntött.

HORÁNYI MÁTYÁS

Arne J. Moeller. Nemcsak alakja magaslott ki a kortárs könyvtárosok közül: mint szervező és vezető is kitűnt közülük. Munkáját elismerés és megbecsülés kísérte minden téren, s egyre szélesedő körökben.

A dán könyvtári együttműködést előbb skandináv, majd széleskörű nemzetközi könyvtári együttműködéssé fejlesztette. Azzal kezdte, hogy a dán dokumentációs munkákat egyetlen központba fogta össze. Érdeklődési körének szélesedésével nőttek a feladatok is: 1948-ban, egy évig az UNESCO Bibliográfiai Központjának lett a vezetője, majd 1951-től 1955-ig, haláláig a FID elnöke volt. Közel negyedszáz dolgozatában dokumentációs, szakozási és bibliográfiai kérdésekkel, s főleg a technikai és üzemi könyvtárakkal foglalkozott. Utolsó írása az idei brüsszeli kongresszus bevezető előadásai között szerepelt, de a hozzászólásokra a választ a szerző már nem adhatta meg.

MALLER SÁNDOR

SZEMLE

Pecsat' SzSzsZR. 1917—1954. Sztatiszticeszkie Materialü. Moszkva 1955, Izd. Vseszojuznoj kniznoj palatü, 86 [2] l.

A Szovjetunió Könyvkamarája a Könyvkiadói és Nyomdaipari Dolgozók Országos Kongresszusa alkalmából egy 43 statisztikai táblázatból álló brosúrát adott ki. A kiadvány célja, hogy képet adjon a Szovjetunió sajtójának az 1917—1954-ig terjedő 37 év alatt elért fejlődéséről.

A párt és a szovjet kormány gondoskodása folytán a szovjet sajtó igen figyelemreméltó eredményeket ért el az elmúlt 37 év alatt. Az 1917-től 1954-ig terjedő időszak alatt a Szovjetunióban 1 210 000 könyvet adtak ki 17 153,3 millió példányban, 122 különféle nyelven. A rohamos fejlődésre jellemző, hogy amíg az első évtized alatt (1918—1927-ig) csupán 1286 millió példányban, a második évtizedben (1928—1937-ig) pedig 5634 millió példányban adták közre a könyveket, addig az 1948-tól 1954-ig terjedő 7 év leforgása alatt 5.667,3 millió példányt tesz ki a kiadott könyvek száma. Összehasonlításképpen rámutat a broszura arra, hogy az 1954. évi könyvtermelés 11-szer akkora volt, mint 1913-ban, és több mint kétszerese a háború utáni első év könyvtermelésének. A 2. táblázat képet ad az olvasónak az átlagos ívszám emelkedéséről: 1918-ban az átlagos ívszám 4,1, 1946-ban 6,8, 1954-ben 9,4 volt. Az 5. táblázat kimutatja, hogy hány könyv jelent meg az egyes szövetségi köztársaságokban. Az első helyen természetesen az OSzSzsZK áll 862,7 ezer könyvvel, második az Ukrán SzSzsK 141,2 ezer könyvvel, a harmadik a Grúz SzSzsK 37,5 ezer könyvvel. A 6. táblázat arról ad képet, hogy hány könyvet fordítottak a Szovjetunió valamelyik népének nyelvére a Szovjetunió egy másik népének nyelvére. Így 1946—1953-ig orosz nyelvre mintegy 60 nyelvről, ukrán nyelvre 23 nyelvről, üzbég nyelvre 16 nyelvről fordítottak stb. A 10. táblázat szembeállítja a szövetségi köztársaságok 1928, 1940, 1950 és 1954. évi könyvtermelését az 1913. évi adatokkal. Innen megtudhatjuk, hogy míg Ukrajnában 1913-ban mindössze 0,4 millió példányt tett ki a kiadott könyvek példányszáma, addig 1928-ban már 24,2 millió, 1940-ben 40,3 millió, 1950-ben 62,2 millió és végül 1954-ben 72,5 millió volt a példányok összes száma.

Páratlan felvirágzást mutat a Szovjetunió népeinek nemzetiségi kultúrája. Rohamosan nő egyrészt az eredeti alkotások száma, másrészt a fordításokban közreadott könyvek mennyisége. 1954-ben 869%-kal emelkedett a nemzetiségi nyelveken megjelent könyvek száma az 1913. évihez képest. A Szovjetunióban 122 különféle nyelven adtak ki könyveket az elmúlt 37 év alatt. A 122 nyelv között 40 olyan nyelv van, amelyen csak a Nagy Októberi Szocialista Forradalom óta jelent meg irodalom.

A »*Tudomány és népgazdaság*« című részben (11. táblázattól kezdve) a marxizmus—leninizmus klasszikusainak kiadásáról kapunk igen szemléltető és áttekinthető képet. 1917-től 1954-ig a marxizmus—leninizmus klasszikusainak művei közül 18 466 könyv jelent meg 1 063 013 ezer példányban. LENIN műveinek 4. kiadását a Szovjetunió népeinek 17 nyelven, SZTÁLIN műveit pedig 19 nyelven jelentették meg. LENIN könyvei 35 853 ezer, SZTÁLIN könyvei 16 096 ezer példányban láttak napvilágot.

A Szovjetunióban közreadott könyvek számában nagy százalékkal részesednek a társadalmi-politikai és közgazdasági művek. Nagy példányszámban adják közre a dialektikus és történelmi materializmusról szóló műveket, továbbá a filozófiai munkákat, a pártépítésről, a propagandáról, a külpolitikáról stb. szóló könyveket. Igen nagy azoknak a kiadványoknak a száma, amelyek a párt és a kormány határozatait, a párt és a kormány vezetőinek beszédeit stb. közlik.

Nagy figyelmet fordít a Szovjetunió a tudományos irodalom közreadására. BELINSZKIJ, GERGEN, DOBROLJUBOV, CSERNISEVSZKIJ művei az elmúlt 37 év alatt 21 nyelven jelentek meg, 12 056 ezer példányban. 1517 ezer példányban nyomtatták ki ARISZTOTELESZ, BACON, VOLTAIRE, HEGEL, HELVETIUS, HOLBACH, DESCARTES, DEMOKRITOSZ, DIDEROT, SPINOZA, FEUERBACH munkáit. Az orosz természettudósok: LOMONOSZOV, LOBACEVSZKIJ, MENDELEEV, MECSNIKOV, PAVLOV, SZECSENOV, TIMIRJAZEV művei 6762 ezer példányban jelentek meg. Ugyanakkor DARWIN, LEIBNITZ, NEWTON, PASTEUR és EINSTEIN írásait 695 000 példányban adták közre.

Az ipar és a mezőgazdaság fejlődését híven tükrözik a statisztikai adatok: az 1946—1954-ig terjedő időszakban 99,4 ezer műszaki könyv jelent meg 520,8 millió példányban. Igen elterjedtek a szocialista munka élenjáró dolgozóinak tapasztalatairól közreadott könyvek. Míg a forradalom előtti Oroszországban 200 év alatt mindössze 25 000 mezőgazdasági könyv jelent meg 45 000 000 példányban, addig a Szovjetunió fennállásának 37 éve alatt 142 000 mezőgazdasági könyvet adtak közre, több mint másfélmilliárd példányban. Még szembeötlőbb ez a fejlődés a szövetségi köztársaságokban, főleg Ukrajnában, Grúziában.

Hatalmas fejlődést mutat a Szovjetunióban a szépirodalmi művek kiadása (28—35. táblázat). Csupán az 1928-tól 1954-ig terjedő időszakban 102,8 ezer szépirodalmi művet adtak közre több mint 2,5 milliárd példányban. 1953-ban a szépirodalom 11,5 százalékkal részesedett az összesen kiadott könyvek számában. A statisztikai adatok az orosz klasszikus írók nagy népszerűségéről beszélnek. Így 1953-ban a klasszikus irodalom mintegy 20%-át tette ki az összes szépirodalmi kiadványoknak. A szépirodalom terén is észrevehető a nemzetiségi irodalom lendületes előretörése. A Szovjetunió népeinek 54 nyelvéről fordítottak orosz nyelvre szépirodalmi alkotásokat, ugyanekkor az orosz nyelvű műveket 58 nemzetiségi nyelvre ültették át.

Nagy népszerűségnek örvend a Szovjetunióban a külföldi irodalom. 1918—1954-ig 1675 külföldi szerző műveit adták ki 295 998 ezer példányban. A magyar írók közül a statisztikai kimutatás 33-at tüntet fel. Kiadott könyvek száma 371, a példányszám pedig 7271 ezer. A magyar írókat összesen 28 különféle nyelven adták ki a Szovjetunióban. A szépirodalmon belül igen népszerű a Szovjetunióban a gyermekirodalom. 1918 és 1954 között 1 315 881 ezer példányban adtak ki gyermekirodalmi műveket.

A kiadvány következő része az időszaki sajtó kiadásának alakulásával foglalkozik. 1946-ban a Szovjetunió területén 393 folyóirat jelent meg 82 934 ezer példányban. 1954-ben a folyóiratok száma elérte a 480-at, a példányszám pedig 223 358 ezer példányra emelkedett. Érdekes az 1954-ben megjelent 480 folyóirat megoszlása is: 89 társadalmi-politikai, 60 természettudományi és matematikai, 66 ipari és műszaki, 45 mezőgazdasági, 11 művészeti, 85 szépirodalmi, 4 vallási, 6 testnevelési stb. folyóirat van.

A forradalom előtti Oroszországban 1913-ban 859 hírlap jelent meg 24 különféle nyelven. A példányok száma 2729 ezer volt. 40 évvel később, 1953-ban a Szovjetunióban 7754 lap jelent meg 55 különféle nyelven. Az egyszeri példányszám 44 224 ezer, az évi példányszám pedig több mint 8 milliárd 860 000 000 volt.

Az elért eredmények mellett rámutat a broszúra a könyvkiadás terén mutatkozó hiányosságokra is. Egyes kiadók olyan könyveket is adnak ki, amelyek iránt a lakosság nem érdeklődik, s ugyanakkor sok igény kielégítetlen marad. Megtörténik, hogy ugyan.

azt a könyvet egy éven belül több kiadó is kiadja. Igen nagy mennyiségű papírt használnak fel a különböző hatósági kiadványok, katalógusok, utasítások stb. kinyomtatására, pedig ezt a papírt jobban is fel lehetne használni a széleskörű olvasói érdeklődés kielégítésére. Nem teljesen kielégítő a könyvek nyomdászati kiállítása sem. Egyes könyvek olykor politikai hibákat is tartalmaznak. A kiadói és nyomdaiipari dolgozókra vár, hogy a fenti hiányosságokat kiküszöböljék, és még magasabbra emeljék a Szovjetunió könyvkiadásának színvonalát.

PAPP SÁMUEL

Periodiszecskaja peosat' SzSzsZR 1917—1949. Bibliograficeszkij ukazatel'. Zsurnalü, trudü i bjulleteni po szel'szkomu hozsajsztvu. Moszkva, 1955. Izd. Vszeszojuznoj Knizsnoj Palatü. 229, 1 p. 26 cm.

Az Összszövetségi Könyvpalota e kötetel megkezdte az 1917—1949. évi teljes szovjet folyóirat- és periodika-irodalom bibliográfiájának kiadását. A kötet előszava ismerteti az egész — tíz kötetes — sorozat tervét (I : politika és társadalmi tudományok, II : természettudományok és matematika, III : technika és ipar, IV : szállítás, híradás, kereskedelem, V : mezőgazdaság, VI : közoktatás, testnevelés, sport, VII : orvostudomány, VIII : nyelv- és irodalomtudomány, irodalom, művészet, IX : sajtó, könyvkiadás, bibliográfia, X : általános index). Az egész sorozat kiadása gyors egymásutánban 1957-ig esedékes. A kezünkben levő elsőnek megjelent kötet — a sorozatból az ötödik, a mezőgazdasági — teljes képet ad a vállalkozás jelentőségéről, a feldolgozás rendszeréről. Mintegy kétezer folyóiratot és egyéb periodikus kiadványt tartalmaz — újságok és hírlapok kizárásával — jelleg és szűkebb tárgykör szerint csoportosítva. Ilyenformán egymás mellé kerülnek például a »központi« (tehát hivatalos jellegű) kiadványok, az akadémiák és más tudományos intézmények kiadványai egyrészt, a haltenyésztést, a takarmányozást stb. gyakorlati módon tárgyaló kiadványok másrészt. A keresést minden fontos szempont szerint lehetővé teszik a csatolt mutatók : a betűrendes címjegyzék, a nem-orosz címek külön jegyzéke, a megjelenési hely szerint csoportosított címjegyzék, végül a közreadók (intézmények, hivatalok, társulatok) jegyzéke. A feldolgozás az állandó adatok közlésén kívül nemcsak a címváltozásokat tünteti fel (mindkét címnél), hanem részletezi az évenként megjelenő füzetek számának változásait, a rendellenes sorszámozásokat, szüneteléseket. A szerkesztők láthatóan arra törekedtek, hogy mindig *szükség szerinti mértékben* közöljék egy-egy folyóirat — esetleg 20—30 sorra terjedő — adatait. Így érik el, hogy a kötet nemcsak a könyvtáros, hanem a szakember számára is könnyen használhatóvá válik — hiszen minden adatot együtt talál.

Magyar viszonylatban ez a kitűnő szovjet bibliográfia — többek közt — különösen két szempontból kelt gondolatokat és hoz tanulságot. Az egyik a szak szerinti elrendezés. Ha időszaki irodalmunk mennyisége nem is indokolná azt, hogy a Könyvpalota tervéhez hasonlóan készítsük elő nemzeti folyóirat-bibliográfiánkat, bizonyos szakosítástól, vagy — ami ezzel egyenértékű — megfelelő szakmutatótól nem tekinthetünk el. És a másik tanulság : a folyóiratok és egyéb, nem rendszeres időszaki kiadványok szoros egységé tartozása, elválaszthatatlansága.

P. Gy.

Z bratislavských knižnic. Sborník k 30. výročiu Knižnice Slovenskej univerzity. Bratislava, Tatran. É. n. 135 l.

A pozsonyi Egyetemi Könyvtár, fennállásának harmincadik évfordulójára, érdekes gyűjteményes művet adott ki. Az ízléses külsejű kötet azonban nem csak a pozsonyi egyetemi könyvtáráról szól. Szerkesztője, Ján Čaplovič arra gondolt, mekkora

érték a népművelési életében egy könyvtár, s ez akkor derül ki leginkább, ha a körülötte levő többi könyvtárral összehasonlítjuk. Azért a könyv sorra veszi az ismertebb pozsonyi könyvtárakat. Pozsony könyvtáraitól ilyen összefoglaló mű még nem jelent meg, érdemes hát róla beszámolni, hisz anyagának jelentős része magyar könyvtártörténeti, tehát művelődéstörténeti matéria is. Éppen azért erre az anyagra hívjuk fel itt a figyelmet.

Történeti szempontból a legbiztosabb adatszerű tájékoztató GRUBER Károly tanulmánya a pozsonyi Egyetemi Könyvtárról. Megtudjuk belőle, hogy a mai szlovák egyetemi könyvtár tulajdonképpen négy könyvtárból jött létre az első világháború elején, 1914-ben, amikor a magyar kormány hosszú előjáték után rászánta magát az ország harmadik egyetemének megszervezésére. A négy könyvtár, amelyből az új egyetem könyvtára összeállott, a következő: a régi pozsonyi Városi Könyvtár, a pozsonyi jogakadémia könyvtára, az ódon jezsuita könyvtár és az Erzsébet Egyetem új anyaga. A három régi pozsonyi könyvtár érdekes múltra tekint vissza. A Városi Könyvtárat az a pozsonyi Polgári Kör hozta létre, amely 1848-ban, a szabadságharc idején alakult meg, mint a reformkori Pozsony utolsó haladó hullámverése. A jogakadémia könyvtára 1777-ből való, a nagyszombati egyetem Budára költöztetésekor jött létre, pótlásként, s könyvtárának alapját a nagyszombati egyetemi könyvtár törzanyagának egy leválasztott része alkotta. A jogakadémia 1914-ben szűnt meg, amikor Pozsony egyetemét kapott. A jezsuiták könyvtára a legrégebb, 1639 óta ismert, de nem a jezsuiták teremtették meg, hanem egy KECSKÉS János nevű művelt pozsonyi magyar polgár, aki gyűjteményét végrendeletében a pozsonyi jezsuita rendháznak adományozta. Ebbe a KECSKÉS-féle törzanyagba olvasztották bele a jezsuiták a pozsonyi evangélikus iskola elkobzott könyvtárát. 1783-ban e könyvtár egy részét KOVACHICH Márton, nyilván az egyetemet s a könyvtárat átköltöztető királyi megbízottnak, KEMPELEN Farkasnak sugallatára, átvette a pest-budai Egyetemi Könyvtár számára, amelyet épp akkor szerveztek meg az ország fővárosában. Pozsonyban a jezsuita könyvtár utolsó igazgatója FALUDI Ferenc, az író volt. A jezsuita-könyvtár Pozsonyban maradt állományát ma is azokon a szép barokk stílusú állványokon tartják, amelyek a XVIII. század elején készültek. S a pozsonyi egyetemi könyvtár, minden osztályával egyetemben, ma is az ódon Klarissza-kolostorban van, amelyet a régi kolostor helyén, PÁZMÁNY Péter és LÓSY Imre primások építettek fel, 1630—1640 között. A Klarisszák kolostorát II. JÓZSEF szüntette meg, s azután az épületben gimnázium volt (1908-ig), 1914-ben ott nyílt meg a harmadik magyar egyetem könyvtára.

Ez a magyar egyetemi könyvtár, írja tanulmányában Marie L. ČERNÁ, 1919-ben, amikor Pozsony Csehszlovákiához került, 85 ezer kötetből állott. Magyar, latin, német, francia s angol műveket őrzött, szláv könyve vajmi kevés volt. Az új csehszlovák egyetemnek, mely az Erzsébet Egyetem helyébe lépett, viszont éppen szláv, elsősorban szlovák anyagra volt szüksége. Ezt a szükségletet a könyvtár Jan EMLERnek, a kiváló cseh bibliográfusnak és könyvtári szakembernek vezetésével pótolta. EMLER lett a pozsonyi Egyetemi Könyvtár első csehszlovák igazgatója, aki az Erzsébet Egyetem könyvtárát magyar igazgatójától, KUMLIK Emiltől, a derék pozsonyi történetírótól, 1919 őszén átvette. S egy évtized alatt negyedmillió kötetnyi könyvtárat hozott ott létre. EMLER fáradhatatlan volt a könyvgyűjtésben. Felkutatta az országot a régi könyvekért, eldugott falvakba szekerezett el, megszerezte például LUDOVIT RÍZNERnek, az ismert szlovák bibliográfusnak egész könyvtárát. Nem volt Európában könyvaukcio, ahol EMLER ne jelent volna meg. A csehszlovák kormány mindig jelentős összegeket fordított a könyvtárra. A könyv hálával és megbecsüléssel emlékezik meg a kitűnő cseh könyvtárosról — aki azóta már elhunyt, — s a legelején közli Jan EMLER lírai finomságú levelét a könyvtár keletkezéséről s a munkáról, amelyet az 1920-as években EMLER

Pozsonyban elvégzett. 1930-ban EMLER visszatért Prágába, s ott Csehszlovákia legnagyobb könyvtárának, a prágai Egyetemi Könyvtárnak az igazgatója lett.

A pozsonyi Egyetemi Könyvtár rendkívüli gyarapodását 1945-ben és az utána következő években érte el. Igor HRUŠOVSKÝ beszámolójából megtudjuk, hogy ezekben az esztendőekben több magyar magánkönyvtár is jutott oda, HRUŠOVSKÝ névszerint említi a galgóci ERDŐDY-féle és a bélédi SZENT-IVÁNYI könyvtárat. A második világháborúban, Pozsony ostromakor, az Egyetemi Könyvtár állományát károsodás nem érte, csupán a Galgócra szállított régi szlovák könyvanyag egy kis része veszett oda. Jindra HUŠKOVÁ és Mária ŠTEFANOVIČOVÁ is az Egyetemi Könyvtárról ír, visszaemlékezésükben az EMLER-korszak éveire néhány vonással mindegyik megrajzolja a könyvtár dolgozóinak arcképét s a baráti környezetet, amelyben a munkát végezték. De így is felmerül néhány új adat írásaikban. Érdemes feljegyezni, hogy a két világháború közt ez a pozsonyi könyvtár nem jelentéktelen könyvállományra tett szert a pozsonyi családok adományára révén; ezek közül nem egy magyar polgári család volt. Viszont egyetlen egy írásmű sem említi a könyvtár akkori legjelentősebb gyarapodását, azt, hogy változhatott az 1919-ben megszüntetett felvidéki középiskolák tanári könyvtárainak anyagából. S e könyvtárak közt nem egy száz-kétszáz éves, sőt még ennél is régibb gyűjtemény volt.

Pozsony legrégebbi könyvtáráról, a káptalani könyvtárról, Jozef ŠÁTEK tájékoztatja az olvasót. Szerinte valószínű, hogy a XII. században létrejött pozsonyi káptalannak kezdettől fogva volt saját könyvtára. Ma is őrzik még ott az 1425-ből származó könyvjegyzéket. Ennek a könyvtárnak kivétel nélkül vetustissimái vannak. Ezekben megannyi magyar tulajdonos neve is olvasható. A könyvtár jelentősen akkor gyarapodott, midőn 1610-ben, két magyar pap, MONOSZLÓI Endre és Gábor kanonokok, könyvtárukat a káptalannak adományozták. 1697-ben pedig NÁDASDY Tamás prépost könyvtára olvadt bele hasonló módon. A könyvtár elhanyagolt állapotban van, nincs katalógusa, helyiségei rosszak. Kéziratait 1870-ben KNAUZ Nándor írta össze.

Sorban a második régi könyvtár Pozsonyban a ferenceseké; erről Celestin LEPÁČEK értekezik. Ez a nyolcezer kötetes könyvtár a cikkíró szerint kiváltképp alkalmas a felvidéki barokk tanulmányozására. A könyvtár a ferencesek kolostorában van elhelyezve, eléggé elhanyagolt állapotban. LEPÁČEK azonban a könyvtár történetéről vajmi keveset tud mondani.

Ján ČAPLOVIČ cikkében elmondja, hogy ismeretlen COMENIUS-iratokat talált a volt pozsonyi evangélikus líceum nagykönyvtárában. E könyvtárban ugyanis sok más ritkaság mellett megvan MOSSÓTYI INSTITORIS Mihály, egykori pozsonyi evangélikus lelkész s felvilágosult egyházi író könyvtára. Ennek anyagában találta meg nemrég a kutató COMENIUS eddigelé ismeretlen hat cseh nyelvű nyomtatott prédikációját, a nagy pedagógus lengyelhoni tartózkodása idejéből, 1649—1655-ből. Az Egyetemi Könyvtár Comeniánáiról pedig Marie L. ČERNÁ számol be. Megállapítja, hogy a ritkaságok egyiké COMENIUSnak Sárospatakon írt *Orbis pictusa*, az 1685-i löcsei BREWER-féle kiadás, amely tudvalevőleg négynyelvű: latin, magyar, német és cseh. Ebből a kiadásból mindössze négy példányt tartanak számon a világon, írja ČERNÁ, Bécsben és Athénben egyet-egyet, Pozsonyban kettőt. A cikkíró is megemlíti, hogy Szabó Régi magyar könyvtárában három magyarországi példányról tud. ČERNÁ elmondja, hogy a két ritkaságot is EMLER szerezte meg a pozsonyi könyvtárnak. Az egyiket egy vidéki evangélikus lelkésztől vásárolta, a másik példányt a huszas években egy pesti antikvárius adta el s hozta át Pozsonyba. (E sorok írója látta a könyvritkaság harmadik példányát is, mely ma is megvan Lőcsén, a Szepesi Múzeumban.)

Peter RATKOŠ a pozsonyi Szlovák Egyetem történeti szemináriumának huszonkétezer kötetnyi szakkönyvtáráról számol be. A könyvtárat CHALOUPECKÝ cseh történet-

író, egyetemi tanár alapította a huszas években. RATKOŠ a gyűjtemény egyik nevezetességéről, AVENTINUSnak *Annales Boiorum*-áról ír részletesen a cikkben. Ez a könyv 1554-ben jelent meg Ingolstadtban, s nevezetes kútforrás magyar vonatkozásban. A becses ívrét-könyvet CHALOUPECKÝ 1923-ban Lipcsében fedezte fel s — 210 cseh-szlovák koronáért vásárolta meg könyvtára számára. E könyvtárhoz hasonló szerepet játszik Pozsonyban a város tudományos könyvtára, amely ugyancsak negyedszázada létezik, de elsőrangúan felszerelt könyvtár, FAUST Ovidius egykori városi levéltáros alapította, mint ismeretes, s gyűjtési köre nemcsak Pozsonyra terjedt ki, hanem a régi Magyarország történetére is. Ma már állománya meghaladja a hatvanezer kötetet — írja róla Alojz FIALA. A harmadik új pozsonyi könyvtár, a Szlovák Műegyetem Könyvtára, csupán pár éve létezik, most harmincezer kötetes.

A kötetben Anton DUBAY egy 1942-ben felfedezett latin nyelvű szlovák könyvről számol be, Jeremiás STRENICKI Slovacius-nak *Megistanum metamorphosis* című művéről, amely 1615-ben jelent meg Prágában. Viera BUNČÁKOVÁ kis cikkében felsorolja a pozsonyi Egyetemi Könyvtár régi szláv folyóiratait s kalendáriumait, köztük a budai és újvidéki nyomdák termékeit. BLASKOVICS József pedig ismerteti a pozsonyi könyvtár régi török kézíratait és könyveit, amelyeket 1924-ben vásárolt meg a könyvtár. A török anyag azonban nem magyarországi vonatkozású történeti matéria, régi török vallásos és világi költészet van benne.

Kár, hogy több, fölöttébb értékes régi pozsonyi könyvtárról nincs szó e kis gyűjteményben. Így például az 1856-ban létesült Orvos és Természettudományi Egyesület híres gyűjteményéről, továbbá az 1837-ben alakult Polgári Kaszinó könyvtáráról, aztán az 1874-ben alapított Toldy Kör könyvtáráról s értékes pozsonyi gyűjteményéről, az ev. liceum kiskönyvtáráról s nagykönyvtáráról s néhány számottevő középiskolai tanári könyvtárról. A múlt helyett a jelen munkáját szolgálja a könyv azzal a cikkel, mely az átszervezett pozsonyi Városi Könyvtár szlovák könyvtáráról szól (magyar és német anyagáról nem emlékszik meg). A pozsonyi Városi Könyvtárat egy volt nagy kávéházban helyezték el; modern, szakszerű népkönyvtárként működik a felszabadulás óta. A Városi Könyvtár látja el olvasnivalóval a mai Pozsony dolgozóit. Ezen kívül természetesen ott vannak az azóta létesült üzemi könyvtárak is. A könyv ennek a könyvtártípusnak is szentel egy cikket, a szocializmus bástyáinak nevezi őket. Az egyik ilyen könyvtár, a Nemzeti Biztosító Intézet üzemi könyvtára, hármezer kötetével, vizsgázott könyvtárosával, saját könyvtári helyiségeivel, egységes vászonkötésű könyveivel, tájékoztató szolgálatával a népi művelődés egyik állomása ma Pozsonyban.

A rendkívül érdekes keresztmetszetet Pozsony régi és új könyvtárainról néhány jól sikerült fényképfelvétel egészíti ki, valamint minden egyes cikknek orosz, angol és francia tartalmi ismertetése.

SZALATNAI REZSŐ

A forradalom és szabadságharc levelistára. Összeállította, jegyzetekkel és bevezetéssel ellátta V. WALDAFFEL Eszter. I—II. kötet Közoktatásügyi Kiadó, Budapest 1950—1952. XXXV. 438 és XXXIV. 460 lap. III. kötet »Művelt Nép« Kiadó, Budapest 1955. 512 lap.

Az előttünk fekvő kiadványnak eddig három kötete jelent meg; összeállítója azt a feladatot tűzte maga elé, hogy népünk történetének egyik legdicőségesebb korszakát olyan forráskiadvánnyal világítsa meg, amely kizárólag egykorú »missilisek«, azaz magánlevelek szövegét közli. Feladatát általában sikeresen oldotta meg: ismereteinket igen jelentős mértékben gyarapítják ezek a forráspublikációkkal szemben támasztott magas követelményeknek megfelelő módon közzétett, eddig jobbra ismeretlen levelek.

A forradalmak és honvédő háborúk minden nép fiait jobban érdekelték a történeti múlt más mozzanatainál, és különösen a forradalmak tanulmányozása vonzotta mindenkor a történészeket. Akárminő eredménnyel járjon is a forradalom, akkor is, ha legyűrik a pusztuló, haldokló régi rendnek még túlerőben levő hatalmi eszközei — amint ez az 1848—49. évi magyar szabadságharc esetében is történt — maga a küzdelem gyors fordulataival, meglepő eseményeivel, az addig rejtve volt összefüggések felszínre bukkanásával, a régi tekintélyek összeomlásával mind a társadalomtudomány területén járatlan laikus kortárs, mind a későbbi korok tudományos világnézetű kutatója számára érdekes, elmélyült tanulmányozásra méltó. A mai magyar történetíró amellet a dialektikus és történelmi materializmus fényénél ismerhet fel olyan összefüggéseket, amelyeket nemcsak a történeti perspektívát nélkülöző kortársak, de a szellemtudományi idealizmus talaján álló polgári történészek sem láttak és nem is láthattak meg.

V. WALDAPFEL Eszter munkájának éppen az a körülmény ad különös jelentőséget, hogy szorgalommal és hozzáértéssel készült kötetei összeállításánál és sajtó alá készítésénél a dialektikus materializmus elméletét és módszerét alkalmazta. Ez érvényesült a több mint 730 levél kiválasztásánál, feldolgozásánál és a kötetek mindegyikéhez írt előszó megszerkesztésénél. Munkája során mindvégig harcos pártossággal a népi baloldal, KOSSUTH legjobb fegyvertársai, MADARÁSZ László és a radikálisok álláspontjára helyezkedve értékeli az eseményeket, a kör szereplőit. A bevezető tanulmányok magának a forráskiadványnak anyagából, a levelekből építik fel mondanivalójukat úgy, hogy a megfelelő periódus leglényegesebb vonásait jellemzik és plasztikusan ábrázolják.

Az első kötet a reformkor utolsó éveit, az utolsó pozsonyi rendi országgyűlés, a márciusi forradalmi megmozdulások, a BATHYÁNY-féle első felelős minisztérium időszakát, a délvidéki nemzetiségi háború és a szeptemberi kormányválság eseményeit ábrázolja (1846. augusztus 16—1848. szeptember 7). A második kötet első darabja néhány nappal megelőzi az első kötetben közölt utolsó levél keltét (1848. szeptember 5. és 7.), ez a kötet lényegében JELLAČIĆ betörésével veszi kezdetét és 1849 januárjáig, a kormány Debrecenbe költözéséig tárgyalja — a közölt leveleken keresztül — az eseményeket. A harmadik kötet a kormány debreceni tartózkodásának féléves korszakát öleli fel: június 14-vel végződik. A kötetek periodizációja nem egyetlen dátummal van lezárva, helyett »ölelkező« korokat találunk — így 1848 szeptemberében és 1849 júniusában — amikor a levelek csoportosításának kronológikus elvét a kötet összeállítója alárendelte a tartalmi összefüggéseknek.

Említettük, hogy a kiadvány kizárólag missilis-leveleket tartalmaz: egyetlen hivatali eredetű iratot sem találunk benne. Történeti forráskiadványainknál eddig erősen dominált az aktapublikáció: a Történeti Társulat több tucat kötetet eredményező *Fontes*-sorozata is csak egy-két kötetben közölt magánleveleket, legtöbb kötetében csak mintegy illusztrációul szolgáltak azok a hivatalos aktákhoz. Tekintettel a felszabadulás után megindult *Kossuth Lajos Összes Művei* évről-évre szaporodó sorozatára, ma már túlzás nélkül mondhatjuk, hogy a szabadságharc korszakának legfontosabb, hivatali eredetű iratanyaga jórészt hozzáférhetővé vált, vagy legalábbis válik hamarosan. A történetírás számára nem kevésbé fontos magánlevelezési anyag viszont, amelyből a nemzeti közvéleményt tudjuk rekonstruálni, eddig még vajmi kevéssé vált ismeretessé. A szabadságharc korszakának eddigi missilis-publikációi szórványosan, különböző folyóiratokban jelentek meg; egyikük sem lépett fel azzal az igénnyel, hogy a szabadságharc történetének egészét világítsa meg, inkább csak a véletlenül előkerült levelek adtak okot kiadójuknak arra, hogy egy-egy szerény vonással hozzájáruljon egy-egy kiemelkedő személyiség portréjához. Ezt a korábbi missilis-publikálási tevékenységet az is jellemezte, hogy művelői — tisztelet a néhány kivételnek — jobbára dilettánsok voltak. Ezeket a munkákat tudományos célból csak nagy óvatossággal lehetett használni.

V. WALDAFFEL Eszter munkája nagyban-egészben, mind az anyaggyűjtés területét és szempontjait, mind a feldolgozás módszereit, elsősorban az anyag értékelését tekintve, előnyösen különbözik említett elődeitől. Az alábbiakban mégis szeretnénk rámutatni néhány olyan, nem lényegbevágó, inkább szépséghibának tekinthető hiányosságára, amelynek kiküszöbölése még értékesebbé tette volna a kiadványt.

Az anyag összeválogatása az alábbi forráslelőhelyekből történt: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára; Országos Levéltár: Kossuth-iratok, 1848/49-es gyűjtemény, Vörös Antal-gyűjtemény, Csányi-iratok, néhány nagybirtokos mágnás-család (Amadé, Esterházy, Festetics, Forgách, Károlyi, Nádasdy, Perényi, Széchényi), valamint egy-két köznemes család (Görgey, Mándy, Bártfai Szabó) levéltára; végül a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára. A döntő többségben Budapesten összegyűjtött anyagot egy-két vidéki lelőhely (Miskolci Múzeum) dokumentumaival is gyarapította. Természetesen kétségtelen tény, hogy egy ilyen természetű, XIX. századi anyagot közlő forrásmű összeállítója nem törekedhetik olyan értelmű »teljességre«, mint például egy mohácsi vész előtti megyei okmánytár vagy egyetlen személy életművét bemutató több kötetes kiadvány szerkesztője: a felhasználható anyag mérhetetlen terjedelme ezt lehetetlenné teszi. Mégis úgy véljük, hogy nem lett volna haszontalan az átnézett források körét más levéltári állagokra is kiterjeszteni. Gondolunk elsősorban az Országos Levéltár nagy regisztrátúra-állagaira, mint az 1848—49-es minisztériumok, különféle bizottmányok levéltáaira, amelyek — tapasztalat szerint — szép számmal tartalmaznak az ügyintézés során beiktatott, tehát ügyirattá lett, de eredetét és rendeltetését tekintve magáncéltól írt missiliseket. Főleg a kisnemesi és polgári mentalitás szélesebb körű dokumentálását elősegíthette volna, a sok felhasznált mágnási levéltár mellett, több köznemesi levéltár anyagának megvizsgálása. Nem egy vidéki állami levéltár (például a kaposvári, miskolci, szekszárdi levéltárak) őriznek szép számmal középbirtokosi családi levéltárakat, amelyeknek anyaga talán színesebbé tette volna a kiadványt. Igaz, elég szép számmal találunk köznemesi vagy polgári levélíróktól származó leveleket a három kötetben, de ezek a levélírók többnyire nagybirtokosoknak, konzervatív mágnásoknak bizalmi emberei, titkárai, jószágkezelői, házitanítói, akik helyzetükből folyóan sokkal inkább az általuk kiszolgált főrangúak, mint saját osztályuk politikai mentalitását képviselik. Arra is gondolunk, hogy egy-két egyházi levéltár, elsősorban az esztergomi prímási, esetleg néhány nagyobb káptalani levéltár anyaga is gazdagíthatta volna a klérus magatartásáról adott képet.

Feltétlenül szükségesnek tartjuk, hogy a negyedik kötetben közölje a szerkesztő mindazon könyvtári, levéltári vagy múzeumi lelőhelyeknek pontos és rendszeres jegyzékét, ahonnan anyagot, ha csak egyetlen levelet is, merített. Ugyanitt kellene közölni a kötetben alkalmazott rövidítések feloldását is. Enélkül a laikus olvasó nem értheti, hogy mit jelent a kötetben tucatszámra előforduló rövidítés, mint O. L., OSZK, Quart. Gall. stb. Ez a jegyzék térhetne ki a levelek szövegében található rövidítésekre is, mint pl. »Tettes« (»Tekintetes« helyett) stb. Jó lenne a negyedik kötethez hibajegyzéket mellékelni, amely az első három kötetben itt-ott fellelhető hiányosságokat pótolná.

Ha már az első kötet elejére nem készült archeográfiai bevezetés, helyes lenne a negyedik kötet végéhez csatolni utószó formájában a szerkesztő technikai jellegű megjegyzéseit. Itt szólni kellene arról, hogy milyen elveket követett a közlendő levelek kiválogatásánál, magyarázatánál, a szöveg közlésénél, egyes nyomdai betűtípusok alkalmazásánál. Ennek hiányában is megállapíthatja ugyan az olvasó, hogy a szövegek közlés a teljesség elvére épül — vagyis egy-egy levél teljes szövegét másoltatta le és tette közzé, a szöveg visszaadása az eredeti, sokszor következtetlenné bizonyuló helyesírás szerint történt, a levél bevezető és befejező részeit (megszólítás és aláírás, valamint utóirat) változatlanul közli, a keltezés az eredeti helyen és formában maradt meg, végül,

hogy az idegennyelvű szövegek közlése mellett rövidebbre fogott, de mégsem elnagyolt magyar nyelvű kivonatot is ad. De a közlési elveknek ilyen jellegű kiadványban, a szerkesztő által megfogalmazva, ott a helyük.

A harmadik kötetben a szerkesztő már szakított azzal a helytelen gyakorlattal, hogy a jegyzeteket használta fel a levél-szövegekben említett személyek, illetve levélíró és címzett életrajzának ismertetésére és a személy általános jellemzésére. Erre a célra alkalmasabb a kötet végén közölt névmutató; így elkerülhetők a felesleges ismétlődések is, amelyekre az első két kötetben akad példa.

Helyesebbnek tartottuk volna, ha a jegyzetekben és mutatókban közölte volna a szerkesztő a főrangú szereplők hercegi, grófi vagy bárói címét. Különösen sután hat, amikor általánosan főhercegi rangjukkal emlegetett személyeket egyszerűen Albrechtnek, Lajosnak vagy Istvánnak nevez. Népi demokráciánk eltörölte a főrangú címeiket, de szerintünk helytelen ezt a múltba visszavetíteni, mert akkor ezeknek a személyeknek egész magatartását, működését, jogállását éppen ez, társadalmi helyzetük határozta meg. A harmadik kötet — úgy látjuk — szakított az első kötetben kizárólagosan alkalmazott elvvel, itt már közli a főrangú címeiket, de nem következetesen: névmutatójában pl. SZÉCHENYI István esetében kiírja, de Imre és Lajos esetében nem, TELEKI József esetében kiírja, László nevével nem. Ugyanitt említjük meg, hogy a névmutatóba egyébként is esúsztak hibák: SZÉCHENYI Lajos fivére és nem fia SZÉCHENYI Istvánnak, a második kötet névmutatójába két külön személynek felvett idősebb és legidősebb Szász Károly egyazon személy. Következetlenséget tapasztalunk egyes családnevek írásmódjában is (nem a levélszövegekben, ahol az ilyen ingadozás természetes, hanem a jegyzetekben és mutatókban). GÖRGEY Artur és PULSZKY Ferenc nevét néha y-nal, néha i-vel írja.

A bőségesen található jegyzetek általában jók. Néha azonban az olvasónak az az érzése, hogy rövidebbre lehetett volna fogni szövegeiket. Közismert és egyértelműen értékelt történeti személyiségekről, mint KOSSUTH Lajos, PETŐFI Sándor, VASVÁRI Pál, MADARÁSZ László, szükséges-e ilyen hosszas és meglehetősen közismert tényeket tartalmazó jegyzetet írni? Némelyik jegyzet valósággal »szájába rágja« az olvasónak, hogy milyen következtetéseket kell a levélből levonnia. Ezek a »Jellemző a levélíró...« típusú jegyzetek — úgy véljük — néha elmaradhattak volna.

Végezetül még egy megjegyzés. A kötetekben »Idegen szavak jegyzéke« is található. Nem tudjuk, szükséges-e olyan általánosan használt, közismert idegen eredetű szavakat megmagyarázni, mint »aktív«, »amnesztia«, »character«, »emigráns«, »energikus«, »informál«, »íronia«, »operatív«, »reform«, »szimbolizál« stb. Néha az a magyar szó, amellyel a fenti és sokszáz hasonló jellegű, általánosan ismert idegen eredetű szó jelentését magyarázza, kevésbé ismert, mint az általa magyarázott idegen.

V. WALDAPFEL Eszter műve igen jelentős munka, minden szempontból gazdag forrásul fog szolgálni a magyar forradalom és szabadságharc kutatói számára. Őszintén szeretnők azt, hogy a forradalom és szabadságharc levelestára után hamarosan olyan missilis-publikációt is kapjunk, amely népünk történetének valamely más korszakát — talán II. JÓZSEF évtizedét, vagy a reformkor valamelyik szakaszát, vagy éppen a történetírásunk által legjobban elhanyagolt abszolútizmus korának közvéleményét és mindennapi életét tárja fel ugyanilyen élményszerű közvetlenséggel.

BÉLAY VILMOS

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója — Műszaki felelős: Szöllösy Károly
A kézirat érkezett: 1955. X. 19. — Példányszám: 1900. — Terjedelem 7-7 (A/5) ív

TARTALOM

<i>Moravek Endre</i> : Kiadványtípusok a katalogizálás szempontjából. — Die Typen der Veröffentlichungen vom Gesichtspunkte der Katalogisierung	253
<i>Veredy Gyula</i> : Osztályozó munkánk 1954-ben és munkaközösségi feladataink. — Klassifikationstätigkeit im Jahre 1954 und Aufgaben der Arbeitsgemeinschaft für klassifikation	263
<i>Esze Tamás</i> : A kolozsvári nyomda II. Rákóczi Ferenc szolgálatában. — The Kolozsvár Press in the Service of Francis Rákóczi II.	281

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Borsa Gedeon</i> : Adalékok a középkori budai könyvkereskedők történetéhez	296
<i>Trócsányi Zoltán</i> : A könyv karéja	298
<i>Bán Imre</i> : Debreceni könyvjegyzék a Rákóczi-korból	299
<i>Bertók Lajos</i> : »Exemplárok Cathalogusa«	305
<i>Donáth Regina</i> : Adalék a magyarországi cenzúra XVIII. századvégi történetéhez	307
<i>V. Windisch Éva</i> : Adalékok az Ephemerides Budenses keletkezésének kérdéséhez	312
<i>Csapodiné Gárdonyi Klára</i> : Petőfi-vers ismeretlen változata	319

FIGYELŐ

<i>Wallehausen Gyula</i> : A szakkatalógus szerkesztése	320
<i>Bibó István</i> : Kézirattárosok szerzői jogi problémái	325
<i>Falvai Alfréd</i> : A magyar élelmiszeripari szakirodalom	329
<i>Maller Sándor</i> : Nemzetközi könyvkiállítás Londonban	330
<i>Horányi Mátyás</i> : Színháztörténeti kongresszus	331
<i>Maller Sándor</i> : Arne J. Moeller	321

SZEMLE

Pecsat' SzSzSzR. 1917—1954. (Ism. <i>Papp Sámuel</i>)	332
Periodicseskaja pecsat' SzSzSzR 1917—1949. (Ism. <i>P. Gy.</i>)	334
Z bratislavských knižnic. (Ism. <i>Szalatnai Rezső</i>)	334
A forradalom és szabadságharc levelestára. (Ism. <i>Bélay Vilmos</i>)	337

Ára: 20.— Ft

Előfizetés egy évre 60.— Ft

Megjelent

»A NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI OSZTÁLY KÖZLEMÉNYEI«

című folyóirat VII. évf. 3—4. száma. A kettős szám a következő írásokat tartalmazza :

Az I. Osztály Vezetőségének beszámolója (Az Osztályvezetőség nevében felolvasta *Szabolcsi Bence* osztályelnök)
Hozzászólások : *Bárczi Géza, Tamás Lajos, Iorgu Iordan, Tolnai Gábor, Andrej Mráz, Pais Dezső. Szabolcsi Bence* válasza

Kodály Zoltán: Szentirmaytól Bartókig
Hozzászólások : *Szabolcsi Bence, Bartha Dénes*

Kniezsa István: A magyar állami és jogi terminológia eredete
Hozzászólások : *Eckhardt Ferenc, Hadrovics László, Harmatta János, Perényi József, Varga Endre, Gáldi László, Pais Dezső. Kniezsa István* válasza, *Pais Dezső* elnöki zárószava,

Turóczi-Trostler József: Petőfi világirodalmi jelentőségéhez
Hozzászólások : *Andrej Mráz, Zöldhelyi Zsuzsa, Sőtér István, Pándi Pál, Szalatnai Rezső, Turóczi-Trostler József* válasza, *Tolnai Gábor* elnöki zárószava

Iorgu Iordan: A román nyelv kialakulása és alkotó elemei
Hozzászólások : *Tamás Lajos, Fodor István, Bakos Ferenc, I. Tóth Zoltán, Pais Dezső, Gáldi László, Iorgu Iordan* válasza, *Bárczi Géza* elnöki zárószava

Sőtér István elnöki megnyitója *Andrej Mráz* előadása előtt

Andrej Mráz: A kritikai realizmus a szlovák irodalom fejlődésében
Hozzászólások : *Sziklay László, Kemény G. Gábor, Angyal Endre. Andrej Mráz* válasza, *Sőtér István* elnöki zárószava,

Klaniczay Tibor: Magyar nyelvű verses kéziratok Csehszlovákia könyvtáraiban és levéltáraiban

Varga József: Beszámoló romániai tanulmányutamról (Adalékok a XIX. század második fele és a XX. század magyar irodalmának történetéhez : *Arany, Petelei, Mikszáth, Ady, Szép Ernő, Emil Isac, Móricz, Kosztolányi, Babits, Ernőd Tamás, Ignó, Oláh Gábor és Szabó Dezső* levelek publikálása)

Az Osztály életéből:

Vita a »Magyar Nyelvőr«-ről

Beszámoló az MTA Nyelvművelő Főbizottságának 1955. május 3-án tartott kibővített vitaüléséről. (Rácz Endre referátuma. A vitát összefoglalta : *Kovalovszky Miklós*)

Szemle:

A Magyar Nyelvatlasz munkamódszere (*Gáldi László*)

Megjegyzések Deme Lászlónak »A magyar nyelvjárások néhány kérdése« című tanulmányához. (*Benkő Loránd*)

Néhány reflexió Benkő Lorándnak »A magyar nyelvjárások néhány kérdése« című munkájáról írt bírálatára. (*Deme László*)

Kozocsa Sándor : A magyar irodalom bibliográfiája 1953. (*Szentmihályi János*)

*

Az Osztályközleményekre az Akadémiai Kiadó Terjesztési Osztályánál (V., Alkotmány utca 21.) lehet előfizetni, kötetenként 40 Ft-ért. Ez a kettős szám 20 Ft-ért fizethető elő vagy vásárolható meg ugyanott.